

Univerzita Karlova

Filozofická Fakulta

Ústav pro klasickou archeologii

Diplomová práce

Bc. Martin Krnáč

**Vývoj pozdně římských a římsko-byzantských fortifikačních
prvků v severozápadním Jordánsku (2. až 5. st. n. l.)**

**Development of the late Roman and Roman-Byzantine
fortification elements in the north-western part of Jordan (2nd to
the 5th century AD)**

Poděkování

Rád bych poděkoval panu doc. PhDr. Jiřímu Musilovi, Ph.D., vedoucímu své práce, za cenné rady a připomínky. Rovněž bych rád poděkoval Mgr. Janě Zrostlíkové za čas a pomoc, který věnovala opravám.

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracoval samostatně, výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů.

V Praze dne 8. 1. 2020

.....

Jméno a příjmení

Abstrakt

Tato práce si klade za cíl popsat a zmapovat vývoj pozdně římských a římsko-byzantských fortifikačních prvků v severozápadním Jordánsku od 2. do 5. st. n. l. Současně s tím jsou sledovány proměny městského opevnění na území Dekapole a vývoj systému cest ve vymezeném prostoru a období. První část je věnována topografii a přírodním podmínkám v regionu, obyvatelstvu a historii vymezené oblasti a to počínaje první historickou zmínkou o Nabatejcích vázající se k roku 312 př. n. l. až do nástupu Abbásovců roku 750 n. l., který je spojen s celkovým vyklizením popisovaného území. Následně jsou zde zmíněny ještě některé další aspekty, jež se vážou k tomuto tématu. Druhý oddíl se věnuje systému cest a jejich celkovému rozvoji v oblasti Dekapole a v prostoru arabského limitu. Třetí kapitola je věnována fortifikačním prvkům. Tato část se zaměřuje na popis vojenských a civilních staveb, nápisů a keramiky v předem určených lokalitách. Čtvrtá část se zabývá vývojem městského opevnění v rámci měst Dekapole. Na základě zjištěných poznatků je v následující části provedena syntéza fortifikačních prvků a městského opevnění. K oběma bodům syntézy je přiřazen vývoj systému cest s přihlédnutím k jednotlivým oblastem. Tyto dva výstupy jsou v závěrečném shrnutí porovnány a v jejich rámci jsou charakterizovány konkrétní proměny, které přineslo začlenění tohoto prostoru do římské říše a jeho následný vývoj ve vymezeném časovém úseku.

Klíčová slova:

Římská armáda, fortifikační prvky, městské opevnění, systém cest, Dekapolis, Arábie, pozdně římské, římsko-byzantské

Abstract

This thesis aims to describe and map the development of late Roman and Roman-Byzantine fortification elements in northwest Jordan from the 2nd to the 5th century AD. Simultaneously, the changes of the city fortifications in the area of Decapolis and the development of the system of roads in defined spaces and period are observed. The first part is dedicated to the topography and natural conditions in the region, population and history of the defined area, starting with the first historical mention of the Nabataeans linked to 312 BC until onset of the Abbas family in 750 AD, which is associated with the overall abandonment described area. Subsequently, some other aspects related to this are mentioned. The second section deals with the system of roads and their overall development in the area of Decapolis and in the Arabian limit. The third chapter is devoted to fortification elements. This section focuses on the description of military and civilian buildings, inscriptions and ceramics in predetermined locations. The fourth part deals with the development of urban fortifications within the cities of Decapolis. The following chapter contains a synthesis of fortification elements and city fortifications made on the basis of ascertained findings. Both synthesis points are associated with the development of the system of roads, taking into account the individual areas. These two outcomes are compared in the final summary and within them are characterized concrete changes, which brought the incorporation of this space into the Roman Empire and its subsequent development in the defined period of time.

Keywords:

Roman army, fortification elements, urban fortification, road system, Decapolis, Arabia, late Roman, Roman-Byzantine

Obsah

Úvod	13
1 Historická a všeobecná část	20
1.1 Topografie a přírodní podmínky v severozápadním Jordánska.....	20
1.2 Obyvatelstvo	21
1.3 Historie Nabatejců od r. 312 př. n. l. po vznik provincie <i>Arabia</i> r. 106 n. l.....	24
1.4 Od vzniku provincie <i>Arabia</i> do r. 412 n. l. (poslední stavební nápis).....	26
1.5 Od r. 412 n. l. do úplného opuštění limitního prostoru po roce 750 n. l.	30
1.6 Pojem limit v kontextu antických pramenů a idea tzv. „Grand Strategy“.....	30
2 Systém cest a milníky	33
2.1 Metodologie.....	33
2.2 Všeobecná část.....	34
2.2.1 Systém cest - Dekapole.....	35
2.2.2 <i>Via Nova Traiana</i>	36
2.2.3 Systém cest - východní oblasti.....	37
3 Fortifikace	40
3.1 Metodologie.....	40
3.2 Všeobecná část.....	41
3.3 Jižní Haurán - katalog	44
3.3.1 Kasr el-Bai'j.....	44
3.3.1.1 Vojenské stavby.....	45
3.3.1.3 Nápisy.....	45
3.3.1.4 Keramika.....	45
3.3.2 Umm el-Džimal.....	46
3.3.2.1 Vojenské stavby.....	46

3.3.2.2 Civilní stavby.....	46
3.3.2.3 Nápisy.....	47
3.3.2.4 Keramiky.....	47
3.3.3 Umm el-Quttein.....	48
3.3.3.1 Vojenské stavby.....	48
3.3.3.2 Civilní stavby.....	48
3.3.3.3 Nápisy.....	48
3.3.3.4 Keramika.....	49
3.4 Bazaltová poušť - katalog.....	49
3.4.1. Chirbet Umm el-Menara.....	49
3.4.1.1 Vojenské stavby.....	49
3.4.1.3 Nápisy.....	50
3.4.2 Jathum.....	50
3.4.2.3 Nápisy.....	50
3.4.3 Deir el-Kahf.....	50
3.4.3.1 Vojenské stavby.....	50
3.4.3.2 Civilní stavby.....	51
3.4.3.3 Nápisy.....	51
3.4.3.4 Keramika.....	51
3.4.4 Deir el-Qinn.....	52
3.4.4.1 Vojenské stavby.....	52
3.4.4.2 Civilní stavby.....	52
3.4.4.3 Nápisy.....	52
3.4.4.4 Keramika.....	52
3.4.5 Kasr Burqu.....	53
3.4.5.1 Vojenské stavby.....	53
3.4.5.2 Civilní stavby.....	53

3.4.5.3 Nápisy.....	53
3.5 Oáza Azraq - katalog.....	54
3.5.1 Azraq Šišam.....	54
3.5.1.2 Civilní stavby.....	54
3.5.2 Kasr Ajn el-Bejda.....	54
3.5.2.1 Vojenské stavby.....	54
3.5.2.3 Nápisy.....	55
3.5.3 Kasr Ajn es-Sol.....	55
3.5.3.1 Vojenské stavby.....	55
3.5.3.3 Nápisy.....	55
3.5.4 Kasr Aseichin.....	55
3.5.4.1 Vojenské stavby.....	56
3.5.4.4 Keramika.....	56
3.5.5 Kasr el-Azraq.....	56
3.5.5.1 Vojenské stavby.....	56
3.5.5.3 Nápisy.....	57
3.5.5.4 Keramika.....	57
3.5.6 Kasr el-Uweinid.....	58
3.5.6.1 Vojenské stavby.....	58
3.5.6.3 Nápisy.....	58
3.5.6.4 Keramika.....	59
3.6 Severní stepi - katalog.....	59
3.6.1 Al-Madwar.....	59
3.6.1.2 Civilní stavby.....	59
3.6.1.3 Nápisy.....	59
3.6.2 Al-Qihati.....	60
3.6.2.1 Vojenské stavby.....	60

3.6.2.4 Keramika.....	60
3.6.3 El-Fedein.....	60
3.6.3.2 Civilní stavby.....	60
3.6.3.3 Nápisy.....	61
3.6.4 Chirbet Ajn.....	61
3.6.4.1 Vojenské stavby.....	61
3.6.4.2 Civilní stavby.....	61
3.6.4.4 Keramika.....	61
3.6.5 Chirbet Khaw.....	62
3.6.5.1 Vojenské stavby.....	62
3.6.5.2 Civilní stavby.....	62
3.6.5.4 Keramika.....	62
3.6.6 Chirbet es-Samra.....	63
3.6.6.1 Vojenské stavby.....	63
3.6.6.2 Civilní stavby.....	63
3.6.6.3 Nápisy.....	63
3.6.6.4 Keramiky.....	64
3.6.7 Kal'at Zarká.....	64
3.6.7.3 Nápisy.....	64
3.6.8 Karyatel-Hadid.....	64
3.6.8.1 Vojenské stavby.....	65
3.6.8.2 Civilní stavby.....	65
3.6.8.4 Keramika.....	65
3.6.9 Kasr el-Hallabat.....	65
3.6.9.1 Vojenské stavby.....	66
3.6.9.2 Civilní stavby.....	66
3.6.9.3 Nápisy.....	67

3.6.9.4 Keramika.....	67
3.6.10 Rihab.....	67
3.6.10.3 Nápisy.....	68
3.6.11 Thugrat el-Džubb.....	68
3.6.11.2 Civilní stavby.....	68
3.7 Jordánská Dekapole - katalog.....	68
3.7.1 Al-Birah.....	69
3.7.1.1 Vojenské stavby.....	69
3.7.2 Gadara (Umm Qeis).....	69
3.7.2.1 Vojenské stavby.....	69
3.7.2.3 Nápisy.....	69
3.7.3 Gadara (Salt).....	70
3.7.3.3 Nápisy.....	70
3.7.4 Gerasa (Džeraš).....	70
3.7.4.1 Vojenské stavby.....	70
3.7.4.3 Nápisy.....	70
3.7.5 Jajuz.....	71
3.7.5.3 Nápisy.....	71
3.7.6 Philadelphie (Ammán).....	71
3.7.6.3 Nápisy.....	72
3.7.7 Tell Faysal.....	72
3.7.7.1 Vojenské stavby.....	72
3.7.7.4 Keramika.....	72
3.7.8 Umm er-Rumman.....	72
3.7.8.2 Civilní stavby.....	73
3.7.8.3 Nápisy.....	73
3.8 Dumat al-Džandal (Saudská Arábie) - katalog.....	73

3.8.1	Vojenské stavby.....	73
3.8.3	Nápisy.....	74
3.8.4	Keramika.....	74
3.9	Oblasti ležící východně od arabského limitu.....	74
4	Městské opevnění.....	76
4.1	Metodologie.....	76
4.2	Charakter vymezení města.....	76
4.2.1	Abila.....	77
4.2.2	Gadara (Umm Qeis).....	77
4.2.3	Gerasa (Džeraš).....	77
4.2.4	Hippos.....	77
4.2.5	Pella (Tabaqat Fahl).....	78
4.2.6	Philadelphie (Ammán).....	78
4.2.7	Skythopolis (Bejt Še'an).....	78
5	Fortifikační prvky, městské opevnění a systém cest - syntéza.....	79
5.1	Fortifikační prvky, civilní osídlení a systém cest – syntéza.....	79
5.1.1	Začátek 2. st. n. l.	80
5.1.2	Přelom 2. a 3. st. n. l.	80
5.1.3	Přelom 3. a 4. st. n. l.	81
5.1.4	Od počátku 5. st. n. l.	82
5.2	Jordánská Dekapole, městské opevnění a systém cest – syntéza.....	82
5.2.1	Raně římské období.....	82
5.2.2	Pozdně římské až římsko-byzantské období.....	83
6	Fortifikační prvky, městské opevnění a systém cest - závěrečné shrnutí..	85
	Seznam použitých zkratk.....	87

Seznam literatury.....	87
Seznam příloh.....	99
Přílohy 1 - tabulky.....	99
Přílohy 2 - obrázky.....	99
Přílohy 3 - grafy.....	100
Přílohy 4 – mapy.....	100

Úvod

Prostor dnešního severozápadního Jordánska byl na přelomu 1. a 2. st. n. l. místem, kde docházelo k zásadním změnám, které výrazně ovlivnily na několik dalších století kulturní, sociální a ekonomický vývoj v této oblasti. Hlavním hráčem se zde stala římská říše, která již více než 150 let přímo nebo nepřímo zasahovala do politických záležitostí na tomto území. Roku 106 n. l., za vlády císaře Trajána, dvě římské legie pod vedením A. Cornelia Palmy, tehdejšího guvernéra provincie *Syria*, obsadily nabatejské království a připojily jeho území k římské říši. Výstavba nové hlavní spojnice v regionu cesty *Via Nova Traiana* a založení provincie *Arabia* znamenaly trvalou římskou vojenskou a administrativní přítomnost v tomto prostoru. S rozmístěním vojenských posádek na strategických bodech v této oblasti je spojován vznik tzv. *Limitis Arabici* neboli arabského limitu.

Arabský limit byl součástí rozsáhlého systému opevnění na východní hranici římské říše, které je v současnosti označováno jako tzv. *Limes Orientalis*. *Limes Orientalis* tvořil nárazníkové pásmo mezi Římem, Persií (Parthy, Sasánovci) a arabskými kmeny. Jeho severní část, jež se dostala do sféry římského vlivu po vzniku provincie *Syria* r. 64 př. n. l., začínala na pobřeží Černého moře, odkud dále pokračovala k řece Eufrat a je známa pod dnešním označením tzv. *Limes Armenicus*. Od řeky Eufrat na jih, až do prostoru dnešního Akabského (Ejlatského) zálivu, se rozkládala jeho jižní část, arabský limit. V této části limit procházel polopouštními a pouštními oblastmi, jež vytvářely přirozenou hranici mezi městským a venkovským obyvatelstvem žijícím v rámci římské říše na západ od něj a nomádkým a polonomádkým obyvatelstvem obývajícím oblasti ležící východním směrem.

Právě zmapování vývoje a proměn části arabského limitu, která se nacházela v oblasti dnešního severozápadního Jordánska, je ústředním tématem této práce. V tomto ohledu navazuji na svoji bakalářskou práci (KRNÁČ 2016), na podkapitolu věnovanou vývoji městského opevnění na území tzv. Dekapole. Tato podkapitola zde bude pojednána jako samostatná kapitola, a protože se jedná o přímou návaznost obou regionů, bude korelována se změnami při budování fortifikačních prvků v limitním prostoru.

Cílem této práce bude odpovědět na dílčí otázky týkající se např. doby vzniku jednotlivých lokalit a jejich rozmístění v prostoru, typů staveb, nápisů, keramice a v neposlední řadě geografických podmínek v daném regionu.

Pramenná základna, ze které čerpá tato práce, se dá rozdělit do dvou skupin. Dochované písemné prameny a nápisy tvoří jednu část. Druhou skupinu představují archeologické nálezy hmotného charakteru. Jejich prostřednictvím budu charakterizovat konkrétní změny, ke kterým došlo ve stanoveném časovém úseku na území Dekapole a arabského limitu. V neposlední řadě bude součástí této práce systém GIS (QGIS 2.18). S jeho pomocí budou vytvořeny mapy k příslušným oddílům. Před kapitolami, jež se budou věnovat systému cest, fortifikacím a městskému opevnění, budou krátce zmíněny metodologické postupy, které budou použity pro jejich zpracování.

Hlavním obdobím, jimž se budu zabývat v této práci, je počátek 2. st. n. l. až první polovina 5. st. n. l. Toto období začíná obsazením nabatejského království Římany r. 106 n. l. a končí posledním doloženým stavebním nápisem vojenského charakteru na území severozápadního Jordánska v lokalitě Umm el-Džimal (411–412 n. l.). V podkapitole věnované historii nejprve zmíním historii Nabatejců a jejich království v období mezi koncem 4. st. př. n. l. a koncem 1. st. n. l. V jejím závěru velmi stručně popíši období, jež následovala poté, co byl opuštěn limitní prostor vojenskými jednotkami a následnou transformaci tohoto území včetně jednotlivých fortifikačních prvků. V tomto případě končí jeho využití nástupem Abbásovské dynastie r. 750 n. l. Nebudu se zde podrobněji věnovat historii oblasti Dekapole, protože je uceleně zpracována v mé bakalářské práci (KRNÁČ 2016, 13–16).

Na počátku 19. století se objevili první evropští cestovatelé, např. Johann Burckhardt nebo Ulrich Seetzen, na území dnešního Jordánska a podali první informace o místních památkách. Počátek historie bádání je spojován se jmény R. Brünnow a A. von Domaszewski a s jejich prací *Die Provincia Arabia* (1904–1909). V této době se zde objevuje i český orientalista, etnograf a spisovatel Alois Musil, jenž se výrazně zapsal pracemi jako např. *Arabie Petraea* (1907–1908) a *Kusejr Amra* (1907) do historie bádání v tomto regionu. Po zániku Osmanské říše r. 1922 byl nastolen Britský mandát, s nímž je spojován vznik místního „Oddělení pro starožitnosti“. V tomto období se výrazněji zapsali do historie bádání Francouz Antoine Poidebard, jeden z průkopníků letecké archeologie a Američan Nelson Glueck. V dalším období došlo k útlumu bádání, který trval do 70 let kdy G. W. BOWERSOCK znovu otevřel toto téma nejprve sérií článků *A Report on Arabia Provincia* (1971) a *Limes Arabicus*

(1976) a následně jej pojednal v zásadní a dodnes citované publikaci pro tuto oblast *Roman Arabia* (1983). Poté následovali další badatelé, kteří dále přispěli k dnešnímu stupni poznání. V první řadě zmíním D. KENNEDYHO, z jeho prací můžu jmenovat např. *Roman roads and routes in north-east Jordan* (1997), *The frontier of settlement in Roman Arabia. From Gerasa to Umm el-Jimal ... and beyond* (2000) a *Roman Army in Jordan* (2000), jenž je v současnosti považován za jednoho z největších odborníků na oblast Jordánska v římském období. Dalšími autory, kteří přispěli k poznání římské vojenské přítomnosti na tomto území, jsou např. D. F. GRAF, autor sborníku *Rome and the Arabian Frontier: from Nabataeans to the Saracens* (1997) a T. PARKERA s příspěvkem *The fourth century garrison of Arabia: Strategic implications for the south-eastern frontier* (1988), který vychází z jeho průzkumů v centrální a jižní části Jordánska. Z mladších autorů zmíním I. ARCA a jednu z jeho prací *Qasr Hallabat, Qasr Bshir and Deir el Kahf. Building techniques, architectural typology and change of use of three Quadriburgia from the Limes Arabicus. Interpretation and significance* (2010), jež je výsledkem jeho práce na lokalitách v severozápadním Jordánsku.

Využití leteckého snímkování na území Jordánsku má dlouhou tradici. Tohoto tématu jsem se lehce dotknul v předchozím odstavci zmínkou o A. Poidebardovi, jako o jednom z průkopníků tohoto odvětví v tomto regionu. Jeho historie sahá až k závěru 1. sv. války, kdy němečtí letci prováděli průzkumné lety v rámci Osmanské říše. Další průzkumné lety, tentokrát pod hlavičkou RAF, se uskutečnily ve druhé polovině 20. let. Ve 30. letech A. Poidebard prováděl samostatný průzkum a potvrdil síť římských cest a pevností v této oblasti. Sir A. Stein, archeolog a orientalista, uskutečnil na konci 30. let ve spolupráci s RAF další průzkumy (KENNEDY 2000b, 34). Ve válečném a poválečném období letecké snímkování pokračovalo, ale nebylo součástí archeologie. Teprve ve druhé pol. 90. let D. Kennedy znovu započal s leteckou archeologií (KENNEDY – BEWLEY 2009, 69–70).

Právě tento obor je v současnosti na jednom z předních míst při archeologických prospekcích v tomto regionu. Jedním z největších problémů dnešního Jordánska je nekontrolovaný stavební rozmach a růst populace. Letecké snímky především z 20. a 30. let nám zachovaly aspoň nějaký záznam o dnes již neexistujících lokalitách jako např. Umm el-Quttein, Kal'at Zarqa nebo Karyat el-Hadid. Tyto lokality byly již dávno převrstveny moderní zástavbou. Jordánsko je jednou z mála arabských zemí v regionu, která nabízí poměrně kvalitní podmínky pro archeologické výzkumy, ale byla by potřeba lepší spolupráce mezi archeology a místními úřady, která není úplně samozřejmá, což jsem osobně sám poznal.

Dochované antické písemné prameny a nápisy jsou jedním z důležitých podkladů této práce. O nápisech bude pojednávat dále v textu samostatná podkapitola, z toho důvodu je na tomto místě nebudu podrobněji rozebírat. Jedná se o několik desítek dochovaných kusů a ve své většině se jde pouze o útržkovité texty. V rámci antických písemných pramenů na úvod okrajově zmíním literární téma, které se na první pohled nezdá nepřilíš vhodné pro tento typ práce, ale autor se domnívá, že pro úplnost by zde mělo být zmíněno. Jedná se o poezii především z augustovského období. Jedním z důvodů byla představa o nesmírném bohatství *Arabiae Felicis*, která byla mezi Římany rozšířena. Za zmínku stojí jména jako Horatius, Tibullus nebo Ovidius (EL-NOWIEEMY 2012). O historii Nabatejců a jejich království pojednávají řečtí autoři Diodóros Sicilský v *Historické knihovně* a Strabón v *Geografice*. Oba autoři psali přibližně ve stejné době (konec 1. st. př. n. l.), ale jejich výklad se časově liší. Diodóros pravděpodobně čerpal z raně helénistických zdrojů, naopak Strabón popisuje Nabatejce ze soudobých pramenů. Židovský historik 1. st. n. l. Josephus Flavius ve svých knihách *Židovské starožitnosti* a *Válka židovská* popisuje vztahy mezi judským a nabatejským královstvím v 1. st. př. n. l. Ve stejné době, římský spisovatel Plinius starší ve svém díle *Kapitoly o přírodě*, v kapitolách (PLINIUS, NH, 5.12; 6.32) věnovaných topografii a celkovému popisu oblasti na dnešním Blízkém východě, použil termín Arábie pro pět různých oblastí. Tři z nich se staly součástí římské říše: *Arabia Petraea*, severní Mezopotámie a oblasti ve východní deltě Nilu. Další dvě ležely v centrální části a na jihu Arabského poloostrova: *Arabia Deserta* a *Arabia Felix*. Dalším autorem, jenž se zabýval mapováním tehdejšího světa, byl řecký geograf Klaudios Ptolemaios z 2. st. n. l. V knize *Geographia* (PTOLEMAIOS, Geogr., 6.15–17) popisuje jednotlivá města v regionu a přiřazuje je k různým oblastem (*Coele-Syria* a *Arabia Petraea*).

Celková historie římské expanze na Východ je zpracována v dílech *Krátké vyličení dějin římského národa* a *Stručné římské dějiny* pozdně římských autorů Rufia Festa a Flavia Eutropia. Cassius Dio, římský historik řeckého původu z přelomu 2. a 3. st. n. l., ve své práci *Historiae Romanae* jednou větou zmiňuje vojenskou operaci, jež vedla k římskému obsazení nabatejského království. *Papyri Yadin* (Babatin archiv)¹ a *Papyri Michigan*² jsou důležitými prameny z této doby. Pro celé další období existence provincie *Arabia* existuje jediná zmínka v práci *Soumrak římské říše* římského historika Ammiana Marcellina ze 4. st. n. l. Římsko-

¹ Jedná se o soubor soudních rozhodnutí v případě ženy jménem Babata z přelomu 1. a 2. st. n. l., jež byly nalezeny v jeskyni „Cave of Letters“ ve vádí Hahal Hever v oblasti Mrtvého moře. Byly zde uloženy v době povstání Bar Kochby (132–136 n. l.).

² Jedná se o dva řecky psané dopisy, které byly nalezeny v lokalitě Karanis ležící v nilské deltě. Byly psány legionářem, který sloužil mezi r. 107–108 n. l. v prostoru nově vznikající provincie *Arabia*.

byzantský autor Prokopios z Kaisareie má ve svém díle *Knihy o válkách* z 6. st. n. l. několik zmínek o Ghassánovcích v návaznosti na činnost císaře Justiniána I. v období pozdní antiky. Dalším písemným pramenem, jenž bude použit v této práci, je *Notitia Dignitatum*.³

Archeologické prameny budou nejdůležitějším zdrojem, ze kterého budu čerpat, protože hlavním výstupem této práce jsou právě poznatky o samotných archeologických lokalitách. Měl jsem možnost se zúčastnit vykopávek v dekapolské Abile pod záštitou John Brown University (JBU) z Arkansasu a osobně jsem navštívil několik lokalit, o kterých bude pojednávat tato práce (Umm el-Džimal, Kasr el- Azraq a Kasr Aseichin). V rámci Jordánska jsem využil knihovny University of Jordan (UJ) a ACOR⁴ v Ammánu a Yarmouk University (YU) v Irbidu. Dalšími institucemi, jejichž knihovny jsem navštívil, byly Telavivská univerzita (TAU) v Izraeli a The American University of Beirut (AUB) v Libanonu. Během těchto cest jsem měl možnost si projít některé lokality, jako např. Kaisarea Maritima, Skythopolis, Baalbek nebo Týros a v jejich rámci jsem se snažil pro sebe vytvořit co možná nejucelenější obraz jednotlivých oblastí v Levantě v římském období.

Sekundární literaturu pro tuto práci lze rozdělit do několika druhů. Za prvé se jedná o shrnující monografie, např. *The Roman Near East 31 BC - AD 337* od F. MILLARA (2001) nebo *Byzantium and Its Army 284 – 1081* od W. TREADGOLDA (1995). Dále budu používat sborníky a příspěvky z konferencí, jako např. *The Late Roman Army in the Near East from Diocletian to the Arab Conquest. Proceedings of a colloquium held at Potenza, Acerenza and Matera* nebo *Rome and the Arabian Frontier: from the Nabataeans to the Saracens. Variorum Collected Studies Series*. Třetím typem budou články z periodik, např. *Bulletin of the American Schools of Oriental Research* a v neposlední řadě to budou také výkopové zprávy a povrchové průzkumy, např. *A Diocletianic Roman Castellum of the Limes Arabicus in its Local Context: A Final Report of the 2001 Da'janiya Survey*.

Struktura práce bude vedena následujícím způsobem. První kapitola bude věnována obecné charakteristice oblasti severozápadního Jordánska. V první části zmíním přírodní podmínky a topografii regionu, kde se na závěr zaměřím na průchodnost krajiny. Následovat bude oddíl věnovaný obyvatelstvu, s krátkým přihlédnutím k arabskému etniku v oblasti Levanty. V další podkapitole popíši politickou, vojenskou a administrativní historii tohoto prostoru. V poslední části vysvětlím myšlenku tzv. „Grand Strategy“ a pojem limit (*Limes*)

³ Jedná se o latinsky psaný dokument z přelomu 4. a 5. st. n. l. Je rozdělen na dvě části (Východní a Západní část římské říše) a popisuje administrativně-organizační záležitosti.

⁴ The American Center of Oriental Research.

v kontextu antických pramenů. V druhé kapitole popíši a zmapuji systém cest a milníky v severozápadním Jordánsku. Třetí oddíl bude stěžejní částí celé práce. Bude zde popsán a zmapován vývoj a proměny vojenských fortifikací v jednotlivých oblastech v určeném časovém úseku. V rámci této kapitoly bude také zmíněna lokalita Dumat al-Džandal a popsán vývoj na území východně od samotného limitu a bude porovnán s vývojem v limitním prostoru. Ve čtvrté části bude autor navazovat na svoji bakalářskou práci (KRNÁČ 2016), na podkapitolu věnovanou vývoji městského opevnění na území Dekapole a toto pojednání bude rozšířeno o období po roce 300 n. l. V poslední kapitole budou následovat dílčí syntézy vývoje, jak vojenských fortifikačních prvků, tak městského opevnění. V závěrečném shrnutí bude provedena analýza získaných poznatků. Součástí budou přílohy (mapy, tabulky, obrázky a grafy), které budou uvedeny na konci této práce.

Na závěr uvedu několik všeobecných poznámek. První se týká všeobecně používaného pojmu byzantská říše. Jedná se o novodobý výraz, který nemá historické opodstatnění. Například britská archeologická škola pro období končící r. 637 n. l. na území Blízkého východu termín byzantské období téměř vůbec nepoužívá. Jeho občané sami sebe nazývali *Ρωμαῖοί* (Římané) a jejich státní útvar byl znám jako *Βασιλεία Ῥωμαίων* nebo *Imperium Romanum* (Fox 1996, 38). Jsem si vědom změn, ke kterým došlo na přelomu 3. a 4. st. n. l. a následně po zániku západořímské říše a z tohoto důvodu bude používat termín „římsko-byzantský“, neboť mě přijde nejpřijatelnější.

Dalším všeobecně rozšířeným pojmem je koncept tzv. Orientu neboli Východu. Jedná se o výraz, jenž v širším měřítku v různých jazycích v sobě zahrnuje oblasti od východní Evropy až po Dálný východ. V této práci se týká oblasti Levanty. Problematikou této oblasti, stejně jako mnoha jiných regionů v tomto rámci, je koncentrace různých národů a kultur, jež se navzájem prolínají (LORENZOVÁ 2018, 8–12). Vystihnout tento fenomén správně z evropského pohledu, i když pouze několika větami, způsobuje určité komplikace. Proto budu tento termín v práci používat s vědomím, že se v tomto případě jedná o určitou generalizaci.

V neposlední řadě se dotknu jazykové stránky v této oblasti. Řečtina se uvádí jako *lingua franka* východních provincií římské říše. Co se týká politicko-administrativní stránky, tak v tomto ohledu se jedná o skutečnost. V některých kontextech, např. vojenských, převažuje mezi 2. až 4. st. n. l. latina. Problematika se objevuje ve spojení s místní populací. Přesto že se řečtina používala více než 900 let v této oblasti, zdá se, že velká část zdejšího obyvatelstva jí nikdy nepřijala (COLEMAN 2013, 97–100).

Pro oblast Dekapole (Skythopolis) se budu držet řeckých názvů. V rámci limitního prostoru, v případě *Notitiae Dignitatum*, budu používat latinské pojmenování. Pokud budu používat názvy, pro které je vžitě české označení (Ammán, *Válka židovská*), budu je v tomto tvaru používat. Při používání latinských a řeckých jmen se budu držet jejich původní podoby, pokud pro výše zmíněné není český ekvivalent (Plinius starší). Při přepisu latinských a řeckých slov do češtiny se budu držet *Encyklopedie antiky* (SVOBODA a kol. 1973).

1 Historická a všeobecná část

1.1 Topografie a přírodní podmínky v severozápadním Jordánsku

Většina lokalit, o nichž tato práce pojednává, se nachází v severní a severozápadní části dnešního Jordánska. Dvě lokality, Skythopolis a Hippos, leží v severovýchodní části dnešního státu Izrael (Mapa 1). Hranice mezi oběma zeměmi v tomto regionu je utvářena Jordánským údolím s řekou Jordán, které je součástí Velké příkopové propadliny. Celé území leží pod úrovní moře s nejnižším bodem (-400 m) na březích Mrtvého moře. Na jihu přechází do Aqabského (Ejlatského) zálivu (BOWERSOCK 1994, 6).

Severní oblast Transjordánska se dělí na několik oblastí (Mapa 2). Jordánské údolí zde přechází poměrně strmě v Jordánskou náhorní plošinu s průměrnou nadmořskou výškou kolem 900 m. Severní oblast této plošiny se nazývá vrchovina Adžlun, její severní část je ohraničena řekou Jarmúk. Jižní část je známa jako vrchovina Belqa. Hranici mezi oběma vrchovinami vytváří řeka Zarká. Vrchovinami protéká od východu na západ několik vádí, která ústí, stejně jako řeky Jarmúk a Zarká do řeky Jordán (KENNEDY 2004, 31). Půdní podklad je zde tvořen převážně červenou středomořskou půdou (tzv. *Terra rossa*) a vápencem. V tomto regionu převládá středomořské klima, které charakterizují krátké deštivé zimy. Léta jsou zde dlouhá s minimem srážek. Průměrný roční srážkový úhrn se pohybuje mezi 300 mm až 600mm (EL-KHOURI 2007, 170). Tato oblast byla hojně využívána již od neolitu a v pozdějším řecko-římském období tady vznikla hustá síť měst a vesnic (KRNÁČ 2016, 18–21).

Jordánská náhorní plošina přechází zvolna východním směrem ve stepní, polopouštní a pouštní oblasti. Římská cesta *Via Nova Traina* určovala přibližnou mez, za kterou roční srážkový úhrn klesá pod hranici 200 mm. Tento srážkový úhrn tvoří hranici, kde končí suché zemědělství (dry farming). Na územích ležících východně od této linie byla možnost dlouhodobé zemědělské činnosti výrazně ztížena. Alespoň částečně byla umožněna rozvinutou sítí vodních staveb převážně z nabatejského období (OLESON 2018, 18). Jednalo se převážně o rezervoáry, cisterny a přehrady. Některé z těchto staveb se využívají dodnes. Půdu v jižním Hauránu a Basaltové poušti tvoří převážně rozsáhlá lávová pole. Dominantní horninou je zde čedič, jenž byl ve starověku základní stavební materiál v tomto regionu (BOWERSOCK 1994, 6–7).

Údolí vádí Sirhán směřuje v délce 250 km jihovýchodním směrem z lávových polí jižního Hauránu do prostoru dnešní Saudské Arábie. Vádí Sirhán bylo využíváno jako důležitá obchodní cesta mezi Arábií a Sýrií (SHAHID 2009, 11). Oáza Azraq leží na jeho severním konci, na jihu končí přibližně 100 km od oázy Dumat al-Džandal. Oáza Azraq sloužila až donedávna jako jediný přírodní zdroj vody pro rozsáhlé okolní oblasti.

Východně od oázy Azraq začíná Syrská a Arabská poušť, které představují rozsáhlé plochy táhnoucí se od jihovýchodní Sýrie až do oblasti dnešního Jemenu. Roční srážkový úhrn na tomto území se pohybuje pod 50 mm. Vegetace se zde objevuje nakrátko po nepříliš vydatných zimních deštích (HUIGENS 2018, 74). Tento prostor je převážně utvářen rozlehlými písečnými dunami spolu se solnými pánvemi. Na severu se objevují štěrkové planiny a nízká pískovcová pohoří. Výraznou dominantou této oblasti je stolová hora Džabal Qurma (AKKERMANS – HUIGENS 2018, 504). Již od neolitu se zde objevovaly nomádské kmeny, které se věnovaly lovu a pastevectví. Znamé jsou tzv. „Big Circles“ (Desert Kites), jež mohly sloužit jako ohrady pro ovce a velbloudy, nebo jako zvířecí pasti (KENNEDY 2013, 60–61; KENNEDY 2004, 33–34).

Průchodnost krajiny v severním Transjordánsku závisela ve velké míře na přítomnosti vodních zdrojů. Přístupová cesta z prostoru Perského zálivu vedla skrze vádí Sirhán do oázy Azraq. Další trasa byla vázána na lokality, ve kterých byla vybudována síť vodních staveb pocházejících převážně z nabatejského období. Na tomto území se jedná o otevřenou krajinu s dobrou průchodností všemi směry. V západních oblastech Transjordánska se nacházela poměrně hustá síť cest s výrazným osídlením. Srážkový úhrn je vydatný a vodní zdroje jsou zde poměrně hojné. Průchodnost zdejší krajiny je ztížena vrchovinami a množstvím menších vádí, jež sice nejsou nijak široká, ale vytvářejí hluboká údolí. Při přechodu mezi římskými provinciemi *Judea* a *Arabia Petraea* bylo nutné počítat s překonáním Jordánského údolí s řekou Jordán.

1.2 Obyvatelstvo

Popis vývoje obyvatelstva na území Dekapole od 4. st. př. n. l. do 4. st. n. l. je vylíčen v mé bakalářské práci (KRNÁČ 2016, 19–20). V této podkapitole se budu věnovat oblastem ležícím východně od výše zmíněné oblasti. Zde se vzájemně prolínaly složité vztahy mezi místní usedlou populací a polo-nomádskými a nomádskými kmeny. Na území Dekapole

představovali Židé, Řekové a následně Římané nemalou část místní populace (BALL 2000, 31–32; GOODMAN 1992, 49–51). V pohraničních oblastech byla situace odlišná. Na tomto území se na rozdíl od Dekapole nenacházely městské celky většího rozsahu a tudíž i složení obyvatelstva bylo odlišné.⁵ Jedno z největších sídel, Umm el-Džimal, mohlo mít na přelomu 5. a 6. st. n. l. kolem 6000 obyvatel (PARKER 1986, 29). Židé, Řekové a Římané zde byli přítomni, ale dá se však předpokládat, že se v jejich případě jednalo především o obchodníky, úředníky, vojáky a v neposlední řadě veterány, kteří se zde usazovali po skončení vojenské služby.⁶ Převládající složkou obyvatelstva na tomto území byla arabská populace.

První zmínky o Arabech v tomto regionu se objevují v asyrských, kolem poloviny 9. st. př. n. l. a později v biblických pramenech, ve spojitosti s kontrolou nad obchodními cestami. Teprve řečtí a římscí autoři, např. Diodóros, Strabón nebo Ptolemaios nám o nich zachovali podrobnější zprávy geografického nebo etnologického charakteru, byť z dnešního pohledu se jedná o zprávy velmi zaujaté. Z období mezi 3. a 1. st. n. l. jsou dochovány i útržkovité písemné prameny, psané samotnými Araby, většinou ve formě graffiti, jež byla psána severoarabskými dialektky nebo aramejsky (HOYLAND 2001, 59–64). Jednotlivé skupiny Arabů, jež se pohybovaly na území jižní Levanty kolem 1. st. př. n. l. se dají zařadit následovně. Iturejci obývali oblasti dnešního Libanonu a jižní Sýrie. Idumejci se nacházeli na území jižní Palestiny. Saracéni byli situováni do prostoru Sinajského poloostrova a přilehlých oblastí. Thamúdové žili v oblastech okolo oázy Dumat al-Jandal a Nabatejci obývali rozsáhlé oblasti v Transjordánsku s centrem v Petře (SHAHÍD 1984, 5). Právě oni tvořili podstatnou část populace v oblastech, jimž se věnuje tato práce.

Nabatejci byli původně jedním z nomádkých kmenů z Arabského poloostrova, jenž se postupně usazoval v jihozápadní části dnešního Jordánska. Diodóros Sicilský charakterizuje Nabatejce jako nomády, kteří mají zákony, jež jim zakazují stavět pevná obydlí a věnovat se zemědělství. Jako jejich hlavní činnosti v tomto období zmiňuje pastevectví a obchod (DIODÓROS, 19.94). V následujícím období došlo k jejich postupnému usazování. Strabón je popisuje jako usedlou populaci, která má svého krále s hlavním městem v Petře. Poukazuje na poměrně rozvinutý systém zavlažování a zmiňuje jejich zapojení v obchodu (STRABÓN, 16.4.21). To by mohlo vysvětlovat skutečnost, že svébytná nabatejská kultura se začíná objevovat

⁵ (AVI-YONAH 1978, 131) odhaduje poměr řeckého a semitského obyvatelstva na území Dekapole mezi 1:15 až 1:20. Lze se domnívat, že zastoupení semitské (arabské) populace ve východních oblastech muselo být vzhledem k nižšímu stupni urbanizace a klimatickým podmínkám ještě vyšší.

⁶ Nejsem si vědom jediného archeologického nálezu z tohoto prostoru, jenž by přímo dokládal přítomnost židovského obyvatelstva v jednotlivých lokalitách.

teprve okolo r. 100 př. n. l. (SCHMID 2008, 362). Nabatejci začali postupně osídlovat okolní oblasti. Jsou doloženi v oblasti Sinajského poloostrova, na pobřeží Rudého moře, v Negevské poušti, Hauránu a na území Dekapole (WENNING 1994, 34–35; WENNING 1992, 90–94). Nabatejci mluvili pravděpodobně jedním z dialektů arabštiny. V písemné podobě ve formě graffiti převládala nabatejščina. V rámci oficiálních dokumentů a nápisů používali aramejštinu a od konce 1. st. př. n. l. i řečtinu, která se objevuje i na mincích (MILLAR 2001, 395–402).

Ve východních pouštích bylo nedávno nalezeno několik nabatejských a safajských nápisů z období nabatejského království, které poukazují na vzájemnou interakci mezi Nabatejci a beduínskými kmeny (AL-SALAMEEN *et al.* 2018, 60–61). Otázkou zůstává, jakou populaci reprezentovaly tyto nomádské kmeny a jaká byla povaha vztahu mezi nimi a usedlým obyvatelstvem. Se vznikem nomádství je spojována domestikace velblouda, která umožnila vznik nového druhu společenství. Strabón popisuje místní populaci jako pastevece, kteří se snadno přesunují mezi jednotlivými oblastmi (STRABÓN, 16.1.26). Ammianus Marcellinus se o nich zmiňuje jako o nechvalně známých loupežnicích a nájezdnících (AMMIANUS, 24.2.4). Podle dochovaných safajských nápisů psaných starověkým severoarabským dialektem z této oblasti se zdá, že zde existoval určitý stupeň kooperace mezi oběma etniky. Je možné, že i v rámci jednoho kmene byly rozdíly. Někteří z jeho členů mohli žít polo-nomádským způsobem života, jiní mohli patřit k usedlé populaci (CUFFE 2016, 31–32; SIPILLÄ 2009, 144).

Ve 2. a 3. st. n. l. došlo k velké migraci jednotlivých arabských kmenů z jihu Arabského poloostrova do prostoru Levanty a Perského zálivu. Jedním z těchto kmenů byli Ghassánovci (Džafnidé), kteří původně pocházeli z území dnešního Jemenu (ARCE 2012, 57), podle ústní tradice z města Marib. Ghassánovci pravděpodobně přišli v několika vlnách mezi polovinou 3. a koncem 4. st. n. l. a začali se usazovat v prostoru podél arabského limitu ve stepních a polopouštních oblastech (FISCHER 2015, 172–173). Stejně jako u výše zmíněných beduínských kmenů, část populace zřejmě žila usedlým způsobem života, část nomádským (KENNEDY 2014, 97–98). V poměrně krátkém období se asimilovali v rámci řecko-aramejské kultury. Používali arabštinu v kombinaci s nabatejským písmem (HOYLAND 2001, 79–82). Byli jedním z prvních arabských kmenů, jenž konvertoval ke křesťanství. V jejich případě se jednalo o chalcedonské křesťanství v kombinaci s miafyzitismem. Později, na přelomu 5. a 6. st. n. l., byli sjednoceni a vytvořili klientský stát po boku římsko-byzantské říše (BALL 2000, 101–105; HOYLAND 2009, 118–119).

1.3 Historie Nabatejců od r. 312 př. n. l. po vznik provincie *Arabia* r. 106 n. l.

Nabatejci byli, jak již jsem zmínil v rámci podkapitoly věnované obyvatelstvu, hlavním etnikem v této oblasti. Nejstarší doložená zmínka o nich z řecko-římských pramenů je v díle Diodóra Sicilského *Historická knihovna* se váže k roku 312 př. n. l. Ve své knize popisuje dvě tažení Antigona I. Jednookého do prostoru Arábie a jeho pokus o podrobení místního obyvatelstva. První tažení vedl jeden z jeho velitelů Athenaeus, druhé probíhalo pod vedením jeho syna Démétria I. Poliorkéta. V obou případech bez větších obtíží dosáhli místa známého jako „kámen“, s velkou pravděpodobností se jednalo o Petru (BOWERSOCK 1971, 221; BOWERSOCK 1994, 13), ale obě tažení skončila neúspěchem (DIODÓROS, 19. 94–100). Jedním z důvodů mohla být dobrá znalost poměrně nehostinného terénu, kterou Nabatejci využili ve svůj prospěch.

Krátce poté začali Nabatejci pronikat do okolních oblastí. Jejich první obchodní stanice se objevily podél Negevské pouště, kde v lokalitě Elusa byl nalezen nejstarší nabatejský nápis (BOWERSOCK 1994, 18; BERLIN 2003, 418). Do období kolem roku 170 př. n. l. je datován vznik nabatejského království, jehož prvním historicky známým králem byl Aretas I. Nabatejský panovnický rod integroval mnohé aspekty královské moci, které jsou typické pro okolní helénistická království. Podobně přejali názvy pro administrativní a vojenské úřady a začali razit první mince (GRAF 2003, 434–435; BOWERSOCK 1994, 22). Po tomto sjednocení začali hrát významnější roli v celém regionu a došlo k jejich další postupné expanzi. Nabatejci se usazují například na východě v oáze Dumat al-Džandal na území dnešní Saudské Arábie, odkud dále pokračovali obchodní stezky až do lokality Charax Spasinu na pobřeží Perského zálivu. (GRAF 2003, 436).

V průběhu této expanze se začali Nabatejci na přelomu 2. a 1. st. př. n. l. dostávat do konfliktu se sousedním hasmoneovským a seleukovským královstvím. Kolem roku 100 př. n. l. během obléhání Gazy Alexandrem Jannaiem měli její obyvatelé očekávat pomoc od Areta, krále Arabů (FLAVIUS, AJ, 13.360). Další zmínka se váže k roku 93 př. n. l. a bitvě mezi A. Jannaiem a Obodem I. Hasmoniovský král prohrál a byl nucen odstoupit nedávno získaná území v Transjordánsku (FLAVIUS, AJ, 13.575; 14.282). Roku 88 př. n. l. seleukovský král Antichos XII. vedl několik vojenských akcí proti Nabatejcům. Byl poražen Obodem I. a v jedné z bitev sám zahynul (FLAVIUS, BJ, 1.99–102). Aretas III., následovník Obody I., využil zmatky v seleukovském království po smrti jejich krále a obsadil Damašek a následně vedl vojenskou výpravu proti hasmoneovcům při které zvítězil a uzavřel s A. Jannaiem mírovou

dohodu (FLAVIUS, BJ, 1.103). Damašek zůstal pod nabatejskou zprávou dalších 15 let a začal zde razit vlastní mince s řeckou legendou (BOWERSOCK 1994, 25; MILLAR 2001, 401). V dalším období byla situace v této oblasti klidnější. Aretas III. dovedl účinně využít neshod po smrti A. Jannaia a jeho nástupkyně královna Salomé Alexandra nebyla schopná pokračovat v politice svého předchůdce (FLAVIUS, BJ, 1.111). Úmrtí Salomé Alexandry v roce 67 př. n. l. způsobilo politickou nestabilitu a následně přivedlo Římany do této oblasti.

K první římské konfrontaci s Nabatejci došlo roku 65 př. n. l. Aretas III. byl přinucen M. A. Scaurem upustit od obléhání Jeruzaléma a vrátit se do Philadelphie ležící na území Dekapole (FLAVIUS, BJ, 1.128–130). V roce 64 př. n. l. přišel na Východ G. Pompeius. Po krátkém tažení obsadil zbytky území seleukovského království a připojil region k římské říši jako provincii *Syria* a z Damašku zahájil reorganizaci nově vzniklé provincie a přilehlých oblastí. Jedním z jeho prvních počínů bylo omezení moci nabatejského království (SIPILÄ 2009, 133; BOWERSOCK 1994, 30). V roce 62 př. n. l. M. A. Scaurus vedl vojenskou výpravu proti nabatejskému království, která skončila obléháním Petry. Aretas III. byl nucen uzavřít dohodu, Nabatejci museli zaplatit tribut a následně se stali klientským královstvím (FLAVIUS, AJ, 14.51). V následujícím období se Nabatejci začali objevovat po boku Římanů. Poprvé v roce 47 př. n. l. kdy Antipatros Idumejský tehdejší správce Judského království, mimo jiné s pomocí nabatejského jezdeckva, pomohl Caesarovi během jeho tažení do Egypta (FLAVIUS, AJ, 14.81). Kolem roku 25 př. n. l. podnikl prefekt Egypta Aelius Gallus tažení do oblasti na jihu Arabského poloostrova známé jako *Arabia Felix*. Cílem této výpravy bylo sábejské království. Nabatejský král Obodas II. poskytl svého pobočníka Syllaeia jako doprovod. V průběhu tažení se římské jednotky dostali až na území dnešního Jemenu ale při ústupu se dostali do problémů a následujícího roku se vrátil pouze zlomek původních sil. Strabón viní právě Syllaeia z nezdaru celé kampaně (STRABÓN, 16.4.23–24).

K poslední římské kampani na území Arábie před r. 106 n. l. došlo na přelomu letopočtu. Někdy v této době se odehrálo vojenské tažení tzv. *expeditio Arabica*, které vedl vnuk císaře Augusta, Gaius Caesar, pravděpodobně do prostoru Aqabského zálivu (PLINIUS, NH, 6.32). Mohlo se jednat o návaznost na události, jež následovali po úmrtí Heroda Velikého. Strabón zmiňuje že: „Nabatejci ovládli Sýrii předtím, než se stali poddanými Říma, ale v současnosti oni, stejně jako Syřané jsou poddanými Říma“ (STRABÓN, 16.4.21). Z těchto slov se může usuzovat, že nabatejské království bylo na krátkou dobu anektováno a poté opět získalo status klientského království. Z tohoto období také chybějí mince krále Areta IV., jež jsou jinak nejhojnější ze všech ostatních panovníků (BOWERSOCK 1994, 55–56).

1.4 Od vzniku provincie *Arabia* do r. 412 n. l. (poslední stavební nápis)

Okolo roku 90 n. l. za vlády Rabbela II. se Bostra stala hlavním městem nabatejského království. Tento počín mohl souviset s přesunutím obchodních cest na sever od Petry (FREEMAN 1996, 93; FREEMAN 2008, 416; MILLAR 2001, 408). Okolnosti, za kterých se císař Traján roku 106 n. l. rozhodl pro obsazení nabatejského království, zůstávají nejasné. Jedním z faktorů mohlo být zarovnání hranice na Východě a s ním spojené využití obchodních cest, jež přecházeli přes území Nabatejců. Dalším faktorem mohlo být císařovo tažení do Dácie a potřeba jeho zaplacení. Třetím důvodem mohla být příprava na budoucí válku s Parthy a zajištění týlových komunikací. V neposlední řadě úmrtí nabatejského panovníka a vznik politického vakua v dané oblasti (FREEMAN 1996, 94; PARKER 1986, 123–124).

Krátká zmínka u Cassia Dia: „*V tomto čase, Palma, guvernér Sýrie, si podmanil část Arábie kolem Petry a udělal jej poddaný Římu*“ (CASSIUS, 68.14.8), je jedinou informací z písemných pramenů, kterou máme o podrobení nabatejského království.⁷ Z jakého důvodu se guvernér provincie *Syria* rozhodl k vojenské akci, zůstává kvůli nedostatku dalších zpráv nejasné (FREEMAN 1996, 94; KENNEDY 1980, 286; SÍPILÄ 2009, 133). Jednotky, které zúčastnili této kampaně, byly pravděpodobně následující. III. legie *Cyrenaica*, která byla v té době dislokována v Egyptě, VI. legie *Ferrata* s posádkou v Sýrii a dvě kohorty, I. *Hispanorum* a I. *Thebaeorum*, jež byly umístěny v provincii *Judea* (BOWERSOCK 1994, 79–80; FREEMAN 1996, 96–97; KENNEDY 1980, 284).

Z písemných a archeologických pramenů není jasné, zdali připojení proběhlo mírumilovně nebo jestli ho doprovázel větší odpor ze strany Nabatejců (GRAF 1978, 6; KENNEDY 2004, 39). Mince, jež byly ražené několik let po anexi, nesou nápis *Arabia adquisita* a nikoliv *Arabia capta*. Na druhé straně se dochovaly safajské nápisy z této doby, jež zmiňují: „*rok nabatejské války*“ (BOWERSOCK 1971, 228–229; BOWERSOCK 1994, 81). Babatin archiv dokládá plynulý přechod právních závazků, které vznikly v období nabatejského království a pokračovaly po ustanovení provincie *Arabia* (P. Yadin). Nejstarší spisy v archivu jsou psány nabatejsky, po vzniku provincie se v nich objevuje řečtina a aramejščina (BOWERSOCK 1994, 76–79; MILLAR 2001, 415).

⁷ V rámci diskuze ke konkrétním důsledkům, které sebou přinášela římské expanze do jednotlivých regionů, je podnětná práce (TERRENATO 2008).

Mezi obsazením nabatejského království (106 n. l.) a vznikem provincie *Arabia* (111 n. l.) vznikla mezera pěti let. Důvody jsou opět nejasné. V tomto mezidobí byla zahájena výstavba tzv. *Via Nova Traiana*, jež vedla z Aqabského zálivu do Damašku.⁸ Nabízí se možnost spojení s pozdějším tažením císaře Trajána proti parthské říši a potřebou zajistit týlové komunikace (BOWERSOCK 1994, 82–84; FREEMAN 1996, 108–109; KENNEDY 2004, 40).

V (P. Mich.) není přímo zmíněn vojenský útvar, jenž byl přítomen v tomto prostoru. Je možné však usuzovat, že to byla III. legie *Cyrenaica* (BOWERSOCK 1971, 232). S tímto vzniká otázka, která jednotka tvořila první stálou posádku v provincii *Arabia* a kde sídlila? Velmi pravděpodobně se jednalo právě o III. legii *Cyrenaica*, jež je doložena z dochovaného nápisu v Petře (KENNEDY – BENNETT 1978, 163–164). Následně byla na krátkou dobu nahrazena VI. legií *Ferrata*, poté se opět vrátila a tvořila páteř obrany tohoto prostoru až do období pozdní antiky se sídlem v Bostře, hlavním městě provincie *Arabia* (BOWERSOCK 1971, 232–233; FREEMAN 1996, 95–101; KENNEDY 1980, 308; PARKER 1986, 126).

Vznikem provincie *Arabia* došlo k přímému začlenění této oblasti, z pohledu politického, administrativního, vojenského a v neposlední řadě kulturního, do římské říše. Nová provincie v sobě zahrnovala na jihu a jihozápadě Sinajský poloostrov a Negevskou poušť, na západě některá bývalá města Dekapole (Philadelphia, Gerasa, Adraa) a na severu oblast Hauránu s Bostrou (Mapa 3). Hranice na východě se nedá přesně odhadnout. Je možné, že Římané kontrolovali vádí Sirhán po celé jeho délce, včetně oázy Dumat al-Džandal (BOWERSOCK 1994, 90–103; FREEMAN 1996, 104; SÍPILÁ 2009, 134–135).

Nově vznikající provinční správa měla před sebou několik naléhavých úkolů. Jedním z nich byla transformace nabatejské armády a její začlenění do římského vojska. Jedním z důvodů mohla být eliminace nebezpečí povstání. Dalším důvodem byla ochrana prostoru nově vzniklé provincie proti nájezdům z východních pouští. Mezi jednotky, které byly vytvořeny v tomto období, patří *Cohortes Ulpinae Petraeorum* a *Ala Ulpia dromedariorum*. Některé z těchto jednotek byly nasazeny ve válce proti Parthům a následně jsou doloženy v provincii *Syria* (FREEMAN 1996, 107–108; FREEMAN 2008, 415; GRAF 1978, 7; PARKER 1986, 125). Jediná doložená římský stavba z tohoto období, *Via Nova Traiana*, kopírovala z velké části předcházející komunikaci, tzv. „King’s Highway, kterou lemovaly fortifikace nejpozději

⁸ Je zde uveden *consularis* C. Claudius Severus, který je doložen r. 111 n. l. jako první guvernér provincie *Arabia*.

z nabatejského období. Římské jednotky umístěné v této oblasti v nejrannějším období využívaly tyto obranné prvky (PARKER 1986, 125–127).

Nejstarší doložené římské stavební nápisy vojenského charakteru v severozápadním Jordánsku pochází z přelomu 2. a 3. st. n. l (GRAF 1978, 13; PARKER 1986, 127). V této době bylo započato s výstavbou fortifikačních prvků podél hlavních cest. V první fázi se jednalo o stavby menšího rozsahu, jež byly postaveny v lokalitách Umm el-Džimal, Kasr el-Hallabat a Kasr el-Uweinid, který byl součástí obranného systému v okolí oázy Azraq. V severovském období byla jejich síť rozšířena a dále posunuta směrem do Basaltové pouště a vádí Sirhán. Pevnosti se nacházely na místech s dostatkem vodních zdrojů a v jejich okolí vyrostly desítky strážních věží (GRAF 1978, 13; PARENATI – GILENTO 2012, 114; PARKER 1986, 129–130). Římská posádka v této provincii v tomto období, včetně pomocných sborů, mohla tvořit až 10 tisíc vojáků (KENNEDY 2004, 47). Zásobování základními potravinami bylo prováděno z místních zdrojů, luxusnější produkty jako sklo, keramika nebo víno byly dopravovány z měst v okolí (PARKER 2005, 419). Z celé provincie *Arabia* není doložen jediný vojenský diplom (BOWERSOCK 1994, 107; KENNEDY 2004, 24), a tudíž je obtížné určit, které jednotky, s výjimkou III. legie *Cyrenaica*, sloužili v těchto pevnostech v uvedeném období. Z napsů je možné doložit pěší útvary a kavalérii, stejně tak jednotky používající velbloudy. Jednalo se o *Cohors I. Thracum*, *Cohors VI. Hispanorum*, *Cohors V. Afrorum Severiana*, *Cohors III. Augusta Thracum Equitata*, *Ala Veterana Gaetulorum* a *Ala Dromedariorum* (BOWERSOCK 1994, 107; KENNEDY 2004, 48–49).

Povstání palmýrské královny Zenobie v letech 269–272 n. l. se promítlo v následujících obdobích do dalšího vývoje arabského limitu v severní části provincie *Arabia*. Její jednotky přecházely přes toto území při jejich tažení do Egypta. III. legie *Cyrenaica* s pomocnými sbory se jim postavila a byla poražena. Větší škody z tohoto období byly zaznamenány v Bostře a v lokalitě Umm el-Džimal ležící v jižním Hauránu (GRAF 1978, 13; PARKER 1986, 132). V následujícím období, za vlády tetrarchie a především z podnětu císaře Diokleciána a následně císaře Konstantina I., došlo k zásadním reformám římské armády a nebývalému stavebnímu rozvoji na území arabského limitu (ARCE 2010, 456; BOWERSOCK 1976, 223).

Diokleciánovi reformy zahrnovaly nové rozdělení provincií v římské říši (Mapa 4). Armáda prošla celkovou transformací. Byla rozdělena na mobilní polní armádu (*Comitatenses*) pod vedením *Magister Militum (Comes)* a pohraniční armádu (*Exercitus Limitanei*), které velel *Dux Limitis*. Velikost legie byla zmenšena z 5000 na 1000. Tento stav přetrval na východní hranici až do opuštění limitního prostoru vojenskými jednotkami někdy

za vlády císaře Justiniana I. (PARKER 1986, 136–137; TREATGOLD 1995, 9–10). (Not. Dig.) na přelomu 4. a 5. st. n. l. uvádí v rámci *Dux Arabiae (Oriens XXXVII.)* dvě legií, pět kohort, šest jezdeckých jednotek a osm *vexillationes*, což dává dohromady zhruba 13 000 vojáků (TREATGOLD 1995, 51). Určení, jaké národnosti byli příslušníci jednotlivých jednotek, není jednoduché. U některých se uvádí pojem Arab nebo Saracén. Jinde je uvedena kmenová příslušnost nebo město. Jako jejich činnost se uvádí *Equites Saraceni*, *Equites sagittarii*, *Equites promoti indigenae* nebo *Ala dromedariorum* (SHAHÍD 1984, 52–54). Stejný problém představuje přesné lokální určení jednotlivých míst. Některá byla určena poměrně přesně, jako např.: *Ziza*, *Areopolis* nebo *Betthoro*. S identifikací ostatních je problém. *Speluncis* je spojován s lokalitou Deir el-Kahf, *Diafenis (Amatha)* s Kasr el-Azraq, *Thantia* s Thugrat el-Džubb, *Aditha* s Chirbet es-Samra, *apud Aditha* s Karyat el-Hadidem a *Gadda* s lokalitou Chirbet Khaw (MACADAM 1989, 296; PARKER 1989, 357–359).

Intenzivní stavební rozvoj v tomto období je na základě nápisů doložen ve většině lokalit v prostoru severozápadního Jordánska. Byla opravena a rozšířena síť cest. Starší fortifikační prvky byly renovovány a rozšiřovány. Pevnosti a *quadriburgia* byly upraveny, aby mohly pojmout nově vzniknuvší jednotky kavalérie. Podle stavebních postupů se dá usuzovat, že byly postaveny ve velmi krátké době. Speciální pozornost byla věnována přístupům do prostoru vádí Sirhán, jak je doloženo v oázách Azraq a Dumat al-Džandal (ARCE 2015, 102; PARENTI – GILENTO 2012, 114). Z této doby je také krátká zpráva u Ammiana Marcellina: „...a posetá pevnými tábory i tvrzemi, které postavila na příhodných a zabezpečených návrších ostražitá starostlivost předků k odrázení nájezdů sousedních kmenů. Také tato země má kromě malých měst některá města rozlehlá a mohutnými hradbami důkladně zabezpečená, a to Bostru, Gerasu a Filadelfii (AMMIANUS, 14.8.13).

Na začátku 5. st. n. l. došlo k poslední větší stavební aktivitě na tomto území. Je doložena nápisy v lokalitách Umm el-Džimal, Kasr el-Bai'j a Deir el-Kahf (PARENTI – GILENTO 2012, 114–115; PARKER 1986, 146) V této době se v okolí větších pevností začala intenzivněji rozrůstat civilní zástavba s množstvím církevních staveb, které se v tom samém období ve velkém počtu objevily i na území bývalé Dekapole. Jednalo se o neplánovanou výstavbu, jejíž vznik může souviset s větší migrací arabských kmenů v tomto období (HAMANEH 2013, 62; KENNEDY 2017, 232–234).

1.5 Od r. 412 n. l. do úplného opuštění limitního prostoru po roce 750 n. l.

Během 5. st. n. l. začalo docházet k postupnému začleňování arabských kmenů do pohraničních armád. Zmínky se objevují v díle římsko-byzantského historika Prokopia z Kaisareie (PROKOPIOS, 1.19.7–11). Vyšší mobilita tehdejších armád přinesla změny ve vojenské taktice. Nově vzniklá arabská konfederace (*foederati*) Ghassánovců se stala klientským státem římské říše a v dalším období nahradila jednotky pohraniční armády (*limitanei*), které byly stažené někdy v průběhu vlády císaře Justiniána I. před pol. 6. st. n. l. (FISCHER 2004, 54; HOYLAND 2001, 81–82; SYVANNE 2015, 130). Ghassánovské království se stalo nárazníkovým pásmem mezi římskou a perskou říší v prostoru východní části dnešní Sýrie a Jordánska. V následujícím období došlo k transformaci některých bývalých římských pevností na palácová sídla ghassánovských vládců nebo na kláštery (ARCE 2012, 56–60; HOYLAND 2009, 118–119; KENNEDY 2014, 97–98).

Vítězství muslimských Arabů v bitvě u Jarmúku roku 636 n. l., znamenalo nástup islámu v prostoru bývalé provincie *Arabia*. Ve spojení s předchozím vítězným tažením a koncem sásánovské říše, přestala být tato oblast hraničním pásmem. Administrativní správa, jež sídlila v Damašku, pod pozdější vládou Umajjovců neprošla výraznějšími změnami na rozdíl od předchozí, římsko-byzantské. Došlo k větší centralizaci. Umajjovci využívali některé bývalé pevnosti v prostoru zaniklého arabského limitu jako svá letní sídla (ARCE 2012, 61; WALMSLEY 1992, 344–345; WALMSLEY 2007, 46–47). Po nástupu Abbásovců r. 750 n. l. se přesunulo sídelní město z Damašku do Bagdádu a došlo k úplnému opuštění území bývalého limitu. Až do druhé poloviny 19. st. se zde téměř výlučně pohybovaly nomádské a polo-nomádské kmeny.

1.6 Pojem limit v kontextu antických pramenů a idea tzv. „Grand Strategy“

Pojem limit (*limes*) je v dnešní době používán v kontextu římské říše jako výraz popisující opevněnou hranici, cestu s věžemi nebo pevnostmi nebo samotné pevnosti v hraniční zóně. V římských pramenech má daleko širší použití a to především z dobového hlediska. V období republiky byly okraje římské říše nazývány *finēs* nebo *termini* (ISSAC 1988, 126). V raném období císařství byl výraz limit užíván hlavně v kontextu vojenských cest

ležících na nepřátelském území (TACITUS, Ann., 1.50), nebo v rámci systému cest spojujících jednotlivé pevnosti v nově získaných oblastech (TACITUS, Ann., 2.7; TACITUS, Germ., 29.4). V těchto případech nemá výraz limit žádnou spojitost s hranicí nebo s její obranou. Tyto zmínky referují o vojenských kampaních, které probíhaly krátce po bitvě v Teutoburském lese. Římané se pravděpodobně chtěli budováním těchto cest vyvarovat stejných chyb, kterých se dopustil Varus (ISSAC 1988, 127–128).

Další užití tohoto termínu se objevuje ve spojitosti s hranicí, která neměla fortifikační prvky. První zmínka se objevuje u Tacita (TACITUS, Agr., 41.2): „*Již to nebyla více pozemní a vodní hranice říše, ale zimní tábory legií a vlastní území, které bylo v ohrožení.*“ V tomto ohledu se tento výraz týká hranice říše jako takové. Na přelomu 3. a 4. st. n. l. se pojem limit začal objevovat v písemných pramenech ve spojení s fortifikačními prvky na hranicích. V tomto případě se mohlo jednat o návaznost na Diokleciánovi vojenské reformy (ISSAC 1988, 132). V rámci arabského limitu se určitě nejednalo o jednu souvislou linii opevnění, ale o celou rozsáhlou oblast s jednotlivými fortifikacemi, které byly dislokovány na důležitých místech s dostatkem vodním zdrojů (BOWERSOCK 1994, 104–105).

Na přelomu 4. a 5. st. n. l. se tento termín začal objevovat v kontextu vojensko-administrativních oblastí nacházejících se pod správou *Dux limitis*. U Ammiana Marcellina jsou dvě podobné zmínky (AMMIANUS, 31.3.5; 27.5.2). Rufius Festus (FESTUS, 16) a Tyrannius Rufinus (RUFINUS, 11.6) zmiňují ve svých dílech *limes Orientalis* resp. *limes Arabicus*. V obou případech se jedná o stejný kontext jako u A. Marcellina. Jimi použité označení se v současnosti používá jako terminus technicus pro systém opevnění na Blízkém východě. Zbývá otázka, zdali se v jejich případě jednalo o oficiální název nebo jen o oblastní určení.

Posledním bodem ve všeobecné části je vysvětlení představy tzv. „Grand Strategy“. V této souvislosti je potřeba krátce zmínit jak Římané chápali hranici. Není úplně jasné, jakou měli představu o všeobecné geografii a tvorbě map. Tabula Peutingeriana je v tomto případě krajně nevhodná pro vojenské použití (GREATREX 2007, 158). Římský koncept hranice byl diametrálně odlišný od současnosti. Jediné hranice, které byly přesně vyměřeny, existovaly v rámci měst nebo provincií, protože v jejich rámci se dělila administrativní správa jednotlivých celků. Vnější hranice byla tvořena buď přírodními podmínkami (řeky, pohoří), nebo limitním prostorem, který zůstal otevřený pro volný pohyb lidí a zboží (CUPCEA 2015, 17).

Myšlenka tzv. „Grand Strategy“ na Východě představuje rozdílné pohledy jednotlivých autorů na možnost existence nějakého uceleného plánu římské moci v rámci vojenské strategie v prostoru arabského limitu. Je otázkou, zdali jeho hlavní účel byl obranný nebo kontrolní. Krátce zde uvedu tři důležité autory, kteří se tímto tématem zabývají.

Podle D. Grafa mezery v obranné linii ukazují, že Římané neměli přehnané obavy o nájezdech z pouště. Jako hlavní důvod existence limitu uvádí pacifikaci místního obyvatelstva. B. Issac zmiňuje obavu Římanů z banditů a zlodějů kteří narušovali obchod, nicméně výdaje a úsilí vložené do samotného limitu naznačuje větší nebezpečí. Vojenské základny byly umístěny na okraji pouště a ne v blízkosti větších měst nebo cest ve vnitrozemí a tudíž nemohli výrazně zasáhnout vůči místnímu obyvatelstvu (FAGAN 2017, 33–36). Podle S. T. Parkera měli Římané obavy ze saracénských nájezdů na osady a obchodní trasy. Uvádí, že pevnosti a strážní věže byly umístěny v blízkosti vstupu do jednotlivých vádí. Jeho celkový pohled je, že samotný limit monitoroval pohyb Saracénů a odrazoval je od nájezdů (CUFFE 2016, 19; FAGAN 2017, 30–32).

Celkově lze shrnout následovně. Pevnosti mohli být využívány různými způsoby v rozdílných dobách a mohli sloužit více, než jen k jednomu účelu (HODGSON 2009, 182).

2 Systém cest a milníky

Předtím než se budu věnovat samotným fortifikačním prvkům v prostoru arabské limitu a Dekapole, popíši a zmapuji v této kapitole systém cest a milníky v severozápadním Jordánsku v období mezi 1. až 4. st. n. l. V úvodu krátce zmíním postupy, jež použiji pro zpracování tohoto oddílu. Poté stručně nastíním ve všeobecné části návaznost římských cest na předřímské období, možné důvody vzniku celého systému, typy milníků a celkovou charakteristiku cest v této oblasti.

2.1 Metodologie

Primárním zdrojem pro tuto část budou výsledky povrchových průzkumů a leteckého snímkování v této oblasti. V rámci povrchových průzkumů se jedná o archeologické prameny, jež jsou doplněny o epigrafickou část v podobě nápisů na milnicích. Datování jednotlivých cest vychází především z milníků, jež byly nalezeny v jejich okolí. V mnoha případech je však obtížné určit, ke které cestě původně patřily. Objevují se v rámci větších sídelních celků, které ležely na křižovatkách. Také je možné předpokládat, že mnohé z nich byly v pozdějších obdobích přemístovány a je obtížné určit, kde se původně nacházely

Cesty budou rozděleny do tří podkapitol podle jejich územního umístění. Bude postupováno stejně jako v rámci podkapitoly věnované topografii Jordánska, tudíž od západu na východ. První část bude věnována cestám na území Dekapole. *Via Nova Triana* bude tématem druhé podkapitoly a závěrečný oddíl se bude zabývat systémem cest ve východním prostoru arabského limitu. Ze získaných poznatků bude provedena jejich celková analýza v rámci syntézy vývoje vojenských fortifikačních prvků a městského opevnění.

2.2 Všeobecná část

Není úplně jasné, do jaké míry byly Římané průkopníky v budování cest v této části jejich říše. Nabatejci byli stavebně velmi zdatní a je velmi pravděpodobné, že mnohé cesty z římského období měly nabatejský původ. V (P. Mich.) zmiňuje J. Apollinarus v r. 107 n. l. lámání kamene ale není jisté, zdali se tato činnost vztahuje k výstavbě *Via Nova Traiana*. Z další části tohoto textu je možné indikovat, že v této době již existovala nějaká cesta mezi Bostrou a Petrou (FREEMAN 1996, 109). Důvodů pro vznik těchto cest v římském období bylo několik. Jedním z nich bylo zajištění obchodních tras směřujících z oblastí vádí Sirhám a provincie *Syria* na pobřeží Středozemního moře (GOŁYŹNIAK 2014, 190). Dalším důvodem bylo zabezpečení přesunu vojenských jednotek ať už v rámci provincie nebo pro vojenská tažení proti Parthům a později Sásánovcům (PARKER 1986, 131; SPEIDEL 2019, 54–55).

Milníky podél *Via Nova Traiana* a v západních oblastech jsou z vápence, ve východních částech byl na jejich výstavbu použit čedič (KENNEDY 2004, 70). Byly vztyčovány v rozestupech jedné římské míle a původně stály na čtvercové základně a na výšku měly mezi 2 až 3 metry (KENNEDY 2004, 94). Vápencové milníky bývaly větší než čedičové. Část z nich nese tesaný nápis, jiné jsou nepopsány. Na základě nálezů se dá předpokládat, že aspoň na části z těch nepopsaných mohl být původně malovaný text. Datace milníků začíná za císaře Trajána (GRAF 1997, 272; KENNEDY 1995, 221), dále pokračuje přes severovské období, z této doby pochází jejich největší počet a končí za vlády císaře Juliana Apostaty v druhé polovině 4. st. n. l. (GRAF 1997, 272–273; KENNEDY 1997, 74; PARKER 1986, 145).

Objevují se zde dva typy cest. Původně zpevněné, např. *Via Nova Traiana*, s kamenným podkladem, jejichž povrch byl tvořen štěrkem nebo udusanou hlínou. U nezpevněných cest se většinou jedná o vyšlapané cesty vyčištěné od kamenů, které tvořily většinu jednotlivých cest v tomto prostoru (AL-KHOURI 2007, 148; KENNEDY 1997, 73–74). Podobná situace se objevuje v římských provinciích v severní Africe. Spojení cest a milníků mělo několik podob. Objevují se zpevněné cesty s milníky i bez, stejná situace je u vyšlapaných cest (GRAF 1997, 273). Menší cesty v okrajových oblastech byly značeny prostou hromadou kamení po obou stranách (KENNEDY 2004, 69). Cesty byly lemovány celou sítí rozličných fortifikací. Jednalo se především o samostatně stojící věže nebo věže umístěné uvnitř ohrazeného dvora (KENNEDY 2004, 94). Hlavním přepravním prostředkem v tomto prostoru byly po staletí muly a velbloudi. Síť cest, jež byla budována ve 2. a 3. st. n. l., byla určena pro vozovou dopravu (ROLL 2005, 749).

2.2.1 Systém cest - Dekapole

Síť římských cest na území Dekapole navazoval na cesty z předchozích období a patřil k nestarším v celém regionu (Mapa 9). Většina z nich má svůj původ v raně římském období. První cesty měly za úkol propojit toto území s oblastmi na pobřeží Středozemního moře. S jejich výstavbou bylo započato v druhé pol. 1. st. n. l. na území tehdejší provincie *Judaea* v návaznosti na První válku židovskou. M. Ulpius Traianus, velitel X. legie *Fretensis* a otec budoucího císaře Trajána, započal s budováním cesty spojující Skythopoli na území Dekapole a Kaisareu Maritimu na pobřeží Středozemního moře. V pozdějším období, objevují se zde milníky jeho syna, byla prodloužena přes Pellu až do Gerasy (FREEMAN 1996, 108; GREGORATTI 2011, 517; ROLL 2005, 749).

Další cesty následovaly krátce poté. Jedna z nich, jednalo pravděpodobně o jednu z odboček *Via Nova Traina*, navázala na výše zmíněnou a spojila města Gerasu a Philadelphii. Tato cesta byla později prodloužena na sever do města Adraha (KENNEDY 2004, 110). Z Gerasy vedla ještě jedna cesta směrem do lokality El-Fedein, odkud dále pokračovala do hlavního města provincie Bostry. V lokalitě El-Fedein bylo objeveno hned několik milníků. Nejranější je z r. 162 n. l. a dále navazují milníky datované až do začátku 4. st. n. l. (KENNEDY 1997, 75–76; KENNEDY 2004, 95). Cesta spojující města Dekapole ležící v severní části vrchoviny Adžlun s Bostrou a městem Skythopolis byla postavena podle milníků za vlády císaře Hadriána (GREGORATTI 2011, 518).

V dalším období byla výrazně utlumena stavební aktivita a docházelo především k údržbě cest. Z pozdějšího období jsou doloženy opravy v první polovině 4. st. n. l. Nejmladší milníky v této oblasti, jež se nacházejí na cestě mezi Philadelphii a Gerasou pocházejí z období vlády císaře Juliana (361–363 n. l.) (GRAF 1997, 272; PARKER 1986, 145). Oblast Dekapole nebyla součástí limitního prostoru a ani v jejím rámci není z pozdějšího období doložena přítomnost římských vojenských jednotek, ale přesto byly jednotlivé cesty lemovány rozličnými fortifikacemi, jež se ve větší míře objevují podél cest na území limitu. Není úplně jasné, kdo tvořil jejich posádky. Předpokládá se, že to mohly být místní milice, které byly zabezpečovány z okolních měst (KENNEDY 2004, 110).

2.2.2 *Via Nova Traiana*

Historie bádání o této cestě je spojena se jmény H. C. Butler, R. Brünnow a A. von Domaszewski na počátku 20. století., kteří provedli první zevrubný průzkum její severní části. Ve 20. a 30. letech následovaly letecké průzkumy P. Poidebarda a A. Steina, v jejichž rámci se podařilo upřesnit její trasu (BOWERSOCK 1971, 236–237; KENNEDY 1995a, 221).

Via Nova Traiana byla hlavní dopravní tepnou na území provincie *Arabia*, která začínala v Aqabě na pobřeží Rudého moře, odkud dále pokračovala přes Petru a Philadelphii až do hlavního města provincie Bostry (Mapa 5). Není známé její původní jméno, ale podle nápisů na milnících z období vlády císaře Trajana: „*Redacta im formam provinciae Arabia viam novam a finibus Syriae usque ad mare rubrum aperuit et stravit*“ byl přijat její současný název (KENNEDY 1995a, 221; ISSAC 1988, 131). Použití termínu „*Redacta im formam*“ na milnících z let 111 až 114 n. l., je jediným příkladem tohoto spojení použitého současně s římským podrobením této oblasti. Její výstavba pravděpodobně probíhala z prostoru Aqabského zálivu směrem na sever. První část mezi Petrou a Philadelphii byla dokončena okolo r. 111 n. l., část mezi Philadelphii a Bostrou byla pravděpodobně ukončena krátce po r. 114 n. l. Zatím se podařilo objevit 17 milníků z této doby, jež byly nalezeny v její severní části. Na jižním úseku cesty se nacházejí milníky bez nápisů a předpokládá se, že tyto mohly být původně malované (FREEMAN 1996, 108).

Největší počet milníků na této cestě pochází z doby vlády severovské dynastie. V té době probíhala největší stavební aktivita v celé této oblasti. Bylo zdokumentováno 19 milníků z doby vlády S. Severa (194–200), 31 z období vlády Caracally (212–214), 8 nese Elagabalovo jméno (218–222) a 4 pochází z doby vlády Severa Alexandra (222–235). Poslední stavební aktivita na cestě *Via Nova Traiana* je zaznamenána na milnících z počátku 4. st. n. l. (PARKER 1986, 130, 145).

Via Nova Traiana byla jednou z mála zpevněných cest v oblasti severozápadního Jordánska. Měla kamenný podklad, který byl uložen mezi obrubníky po obou stranách, s tím že vnitřní část cesty byla ještě navíc zpevněna další řadou kamenů (Obr. 1). Povrch cesty, dnes již neexistující, byl tvořen jemným šterkem nebo udusanou hlínou. Cesta v této oblasti byla lemována milníky z vápence a celým systémem fortifikačních prvků. Jak již jsem zmínil v podkapitole věnované všeobecnému popisu cest, v případě fortifikací se jednalo především

o samostatné věže nebo věže umístěné uvnitř ohrazeného dvora. Nacházely se zde také v pravidelných rozestupech jednotlivé silniční stanice (KENENDY 1997, 73; KENNEDY 2004, 93–95).

Via Nova Traiana vstupovala do prostoru severozápadního Jordánska 1km západně od lokality Kasr el-Bai'j (milník č. 14), odkud dále pokračovala do lokality Thantia (milník č. 23). Potom překročila kopce ležící na jih od této lokality, v této části není její trasa úplně zřejmá a dále pokračovala přes lokalitu Chirbet es-Samra (milník č. 31) směrem do Philadelphie a poté dále na jih (KENENDY 1995a, 221–222, 224; KENNEDY 2004, 93, 95).

2.2.3 Systém cest - východní oblasti

Na východ od cesty *Via Nova Traiana* směřovalo několik tras, které ji spojovaly s cestou *Via Severiana* ležící na západním okraji východních pouští (Mapa 5). Jedná se o systém cest, který byl v nedávné době, hlavně s pomocí letecké archeologie, detekován. Jedná se ve své většině o nezpevněné cesty s milníky převážně z období tetrarchie. Hlavními křižovatkami na těchto trasách byly lokality Umm el-Džimal a Umm el-Quttein (KENENDY 1997, 71, 73–74).

V okolí Umm el-Džimalu byly objeveny nejméně tři cesty z římského období. První z nich vycházela z tzv. Commodovi brány a směřovala na severozápad, do pevnosti Kasr el-Bai'j, odkud dále pokračovala a zřejmě se následně napojovala na cestu *Via Nova Traiana* poblíž milníku č. 14 (KENNEDY 1997, 80). Další, nezpevněná cesta, směřovala na jih do pevnosti Kasr el-Hallabat. Tato cesta je doložena nálezem dvou milníků z čediče s latinskými nápisy nedaleko lokality Al-Qihati, kterou míjela. Milníky ze stejného období, jsou datovány do období tetrarchie (293–305 n. l.) byly nalezeny i v Kasru el-Hallabat. Odtud se zřejmě cesta stáčela na západ a dále pokračovala přes lokalitu Chirbet es-Samra směrem na západ, kde se napojovala na cestu *Via Nova Traiana*. Od Kasru el-Hallabat na východ vedla stará stezka, která byla využívána převážně nomády, jež končila v oáze Azraq (KENNEDY 1997, 81–84; KENENDY 2004, 95). Třetí cesta spojovala Umm el-Džimal s Umm el-Qutteinem. Jednalo se opět o nezpevněnou cestu. V její blízkosti byly objeveny dva milníky z období tetrarchie (KENNEDY 1997, 79–80)

V Umm el-Qutteinu a jeho okolí bylo dodnes nalezeno 10 čedičových milníků. Tyto milníky jsou rozměrově větší, než obdobné milníky na okolních cestách v tomto prostoru.

Většina z nich spadá do období tetrarchie a zbytek se datuje mezi r. 305 až 324 n. l. Což by ve spojení s milníky v okolí Umm el-Džimal nasvědčovalo, že většina cest v tomto prostoru prošla minimálně zásadními stavebními úpravami právě v této době. V okolí této lokality bylo detekováno z pomoci letecké archeologie nejméně šest cest z římského období. První z nich vedla na sever do Bostry. Jednalo se o zpevněnou cestu, podél které se nacházejí milníky z čediče menších rozměrů (KENENDY 1997, 77; KENNEDY 2004, 71). Další směřovala na jih do oázy Azraq. V současnosti není úplně přesně detekována, nebyly na ní nalezeny žádné milníky. Na své trase míjela lokalitu Chirbet Umm el-Menara s vojenským stavebním nápisem psaným latinsky z r. 334 n. l. a následně se napojovala na cestu *Via Severiana* zhruba 5km severně od oázy Azraq (KENNEDY 1997, 78; KENNEDY 2004, 69, 71). Třetí trasa, dodnes rovněž není zcela přesně detekována, vedla na východ do lokality Deir el-Kahf, kde se dále napojovala na cestu *Via Severiana* (KENNEDY 1997, 80).

Posledním výrazným bodem v síti cest v tomto prostoru byla oáza Azraq. Oáza se nachází na severním okraji vádí Sirhán, jež bylo hlavní spojnici mezi Arábií a Perským zálivem. V rámci vádí se jednalo o pouštní cestu bez milníků (KENNEDY 2004, 71). Hlavní cesta z oázy směřovala s několika odbočkami na sever do Damašku. Někteří autoři ji pojmenovávají *Strata Diocletiana* podle cesty, která spojovala oblasti v Mezopotámii s Damaškem (AL-KHOURI 2007, 143; GREGORY 1997, 86). Avšak v prostoru provincie *Arabia* je velká část milníků ležících podél ní ze severovského období a tudíž ji většina autorů nazývá *Via Severiana* (KENNEDY 2004, 69).

Via Severiana ležela na okraji východních pouštních, měla nezpevněný povrch a byla široká mezi 15 až 20m. Podél její trasy byly identifikovány dvě věže. Rujm Mudawer ve vzdálenosti 8km, Kasr el-Huweinit ve vzdálenosti 16 km od oázy. Obě mají čtvercový tvar o rozměrech zhruba 6,5×6,5m (Obr. 2). Keramika v případě Kasru el-Huweinit pochází především z římského období. V oáze a jejím okolí bylo nalezeno několik čedičových milníků, jež jsou menší než obdobné v lokalitě Umm el-Quttein a všechny jsou datovány do severovského období (KENNEDY 1997, 88–91; KENNEDY 2004, 69–70).

V lokalitě Kasr el-Azraq byl objeven silniční stavební nápis (Obr. 3), na kterém je zaznamenáno několik míst a vzdálenosti mezi nimi: „Z Bostry do Basienis 16 mil: z Basienis do Amaty 32 mil: z Amaty do Dumaty 208 mil.“ (KENNEDY - MACADAM 1985, 100–104). Nápis je datován do období vlády císaře Aureliána (273 n. l.). S výjimkou Bostry není úplně jasné, o které lokality se přesně jedná. Kasr el-Azraq je někdy spojován se jménem *Basienis*

(*Diafenis*) ale v současnosti je spíše přiřazován k *Amatě*. *Dumata* bývá identifikována s oázou Dumat al-Džandal v dnešní Saudské Arábii. Uvedená vzdálenost však neodpovídá. 208 římských mil je zhruba 308 km, což je přibližně o sto kilometrů méně než je skutečná vzdálenost. (KENNEDY 1997, 91; KENNEDY 2004, 60; MACADAM 1989, 297–302).

3 Fortifikace

Tato kapitola je věnována vývoji a proměnám fortifikačních prvků v prostoru arabského limitu v oblastech dnešního severozápadního Jordánska v období od druhé poloviny 2. st. n. l. do začátku 5. st. n. l. Jedná se o stěžejní část této práce. Jednotlivé lokality jsou zpracovány formou katalogu s přílohami. V úvodu stručně zmiňuji postupy, kterými se řídím při zpracování této kapitoly. Ve všeobecné části krátce popíši typologii staveb, druh použitého materiálu a stavební postupy, které byly využity při jejich budování.

3.1 Metodologie

Primárním zdrojem pro tuto část práce budou archeologické prameny a to jak movitého tak nemovitého charakteru, které budou doplněny o epigrafickou část v podobě stavebních nápisů. Bude proveden popis jednotlivých lokalit na základě předem definovaných kritérií, jimiž jsou kategorie: vojenských staveb, civilního osídlení, stavebních nápisů a keramiky. Tyto kategorie budou mít pro lepší orientaci v textu pevně stanovené číslování. Poznatky získané z těchto pramenů podrobím analýze a v rámci syntézy vývoje vojenských fortifikačních prvků se je pokusí zařadit místně a časově do období, jež je předmětem této práce. Syntéze ze získaných poznatků, ať už s použitých stavebních metod a materiálu, umístění jednotlivých staveb a jejich typologii, stavebních nápisů a v neposlední řadě keramiky, bude věnováno závěrečné shrnutí vojenských fortifikačních prvků a městského opevnění.

Jednotlivé lokality budou rozčleněny do pěti podkapitol podle jejich oblastního umístění (Mapa 6). Toto územní rozdělení je převzato z publikace *The Roman Army in Jordan* (KENNEDY 2004, 19). Bude postupováno po směru hodinových ručiček a jednotlivé lokality budou řazena abecedně. První popisovanou oblastí bude jižní Haurán, dále bude následovat Bazaltová poušť, oáza Azraq, Severní stepi a nakonec bude zmíněna jordánská Dekapole. Na konci tohoto oddílu budou ještě dvě další podkapitoly. První z nich se bude věnováno lokalitě Dumat al-Džandal v Saudské Arábii, druhá se bude zabývat oblastmi ležícími východně od arabského limitu v severovýchodní části Jordánska. Obě budou zpracovány z důvodu jejich

návaznosti (časové období, stavební nápisy) na prostor arabského limitu v severozápadním Jordánsku.

Součástí tohoto tématu je jeden problém jordánské archeologie, kterému se při zpracování této kapitoly nebudu moci vyhnout. Jedná se o nedostatečnost archeologických výzkumů v samotných lokalitách a téměř neexistující povrchové průzkumy, s výjimkou např. (RUCKER 2007), v jejich okolí v porovnání např. s výzkumy limitních systému ve Velké Británii nebo Německu. Z toho vyplývá problém pro datování a interpretaci jednotlivých typů staveb, i přesto že se jedná o jedny z nejzachovalejších na území bývalé římské říše (PARENTI – GILENTO 2012, 116). Z lokalit zmíněných v této části jenom malá část (Umm el-Džimal, Kasr el-Hallabat, Chirbet es-Samra) prodělala hlubší archeologický výzkum. Zbylé lokality jsou známy pouze z omezených archeologických prospekci (Kasr Burqu, Kasr Aseichin), jsou převrstvené moderní zástavbou (Umm el-Quttein, Karyat el-Hadid, Thantia, Kasr) nebo jsou nepřístupné z důvodu přítomnosti vojenských základen v jejich okolí (Chirbet Khaw). Území jordánské Dekapole je místem, kde je možné předpokládat velký počet rozličných fortifikačních prvků podél cest. Kvůli omezené prospekci v této oblasti, jsou pouze v lokalitách Tell Faysal a Al-Birah doloženy stavby pravděpodobně vojenského charakteru (KENNEDY 2000a, 435–437).

3.2 Všeobecná část

Použití stavebního materiálu na výstavbu fortifikačních prvků v této oblasti bylo vázáno na místní přírodní podmínky a výrazně se lišilo od materiálu používaného v evropské části římského limitu. Dřevo se zde objevuje velmi zřídka. Lesní porost v oblastech vrchovin Adžlun a Belqa v rámci Dekapole byl v hojnější než je dnes (Mapa 2), přesto se použití dřeva v limitním prostoru objevuje zřídka. V případě lokality Kasr el-Hallabat v jeho pozdní fázi je doloženo použití dřeva na dveře a okenní rámy (GREGORY 1997, 102–104). Vepřovice nebo pálené cihly se v této oblasti téměř vůbec nevyskytují (GREGORY 1997, 101, 105). Kámen byl hlavním stavebním materiálem na tomto území. Jednalo se především o vápenec a čedič. Vápenec převládal v západních oblastech, čedič byl hlavním materiálem pro výstavbu na území jižního Hauránu a v Bazaltové poušti (Mapa 2). Oba druhy kamene začaly být využívány již v raných fázích na přelomu 2. a 3. st. n. l (ARCE 2010, 456; LANDER 2004, 136).

Nedaleko Kasru Aseichin se nachází lom, jenž sloužil jako zdroj materiálu pro tuto pevnost. V jeho blízkosti byla objevena dílna (*fabrica*), která kámen zpracovávala (INFRANCA 2007, 132).

Stavební postupy na tomto území byly směsicí různých vlivů. Římské stavební techniky byly adaptovány na místní podmínky s přispěním místních stavebních postupů, které byly optimalizovány zkušenostmi s využitím místního materiálu a prostředí. Je to také příhodná pomůcka pro celkové datování, protože stavební techniky na tomto území se měnily velmi pomalu (ARCE 2010, 460; PARENTI – GILENTO 2012, 117).

Kvadríkové zdivo s různým stupněm opracovaného kamene typu *opus quadratum* nebo *opus pseudoisodomum* bylo nejrozšířenějším typem zdiva v kontextu vojenských staveb v této oblasti. Začalo se objevovat na přelomu 2. a 3. st. n. l. a bylo používáno až do období posledních stavebních úprav na přelomu 5. a 6. st. n. l. (AL-KHOURI 2007, 148; ARCE 2010, 456). Bylo používáno dvojité zdivo, s tím že pro vnitřní část byla užitá technika tzv. suchých kamenů, venkovní část byla z opracovaných kamenů. Stupeň opracování kamene se lišil mezi jednotlivými lokalitami. Kvalitněji opracované kamenné bloky se objevují hlavně v rámci větších fortifikací z komplexnějších lokalit z pozdějšího období, např. bosované zdivo se v této oblasti nevyskytuje (INFRANCE 2007, 136, 138–139; LANDER 2004, 111–112, 114–116). Použití malty je spojeno s římským obdobím. Objevuje se pouze u několika mála staveb hlavně v pozdní době především v západních oblastech, kde byl dostatek vápence (PARENTI – GILENTO 2012, 118; LANDER 2004, 110).

Kvůli nedostatku dřeva pro střešní krytí, byli stavitelé nuceni používat složitý systém podpěrných sloupů, oblouků a kleneb s použitím konzolí, které držely kamenné stropní trámy. Tento typ stavební techniky je doložen ve velké míře v oblastech jižního Hauránu, v lokalitě Umm el-Džimal. V budově *Praetoria* je dochována křížová klenba (Obr. 4). V rámci lokality se objevují rozličné typy kamenných dveřních překladů, konzolí (Obr. 5) a konzolových schodišť (ARCE 2010, 460; INFRANCA 2007, 140; LANDER 2004, 117–123).

Celkové rozměry jednotlivých částí pevnosti Kasru Aseichin, které byly získány při měření v rámci archeologických prospekčních, odpovídají matematickým standardům, jež byly používány římskými architekty (INFRANCE 2007, 135).

Fortifikační prvky v této oblasti je možné rozdělit podle typologie, nebo rozlohy, do několika skupin. Používané názvosloví pro jednotlivé typy na tomto území se mnohdy liší podle různých autorů. Nejmenšími prvky byly samostatně stojící věže (*turris*) nebo menší

„policejní“ stanice (*burgus*), kterých se v tomto prostoru nacházely desítky (Obr. 2). Byly většinou dvoupatrové a jejich průměrná rozloha se pohybovala mezi 5 až 10 m² (AL-KHOURI 2007, 150; GREGORY 1997, 146). Dalším stavebním typem byly věže umístěné uvnitř ohrazeného dvora, jenž byl lemován místnostmi (Obr. 6). Věže jsou z kvalitnějšího materiálu a je možné předpokládat, že hrazené dvory vznikly jako přístavba v pozdějším období (GREGORY 1997, 129, LANDER 2004, 138). Dalším druhem fortifikací je menší (méně než 0,1 ha) čtvercová uzavřená stavba s vnitřním dvorem bez věží, jenž je lemován místnostmi (Obr. 7). Tento typ staveb byl postaven z kvalitního materiálu a použité stavební postupy odpovídají římským standardům. Typologicky je asi nejbližší výraz *praesidium* (AL-KHOURI 2007, 149–150, LANDER 2004, 143).

Do dalšího typu staveb spadá velká skupina fortifikací na tomto území a stejně tak se liší jejich názvosloví u jednotlivých autorů (AL-KHOURI 2007; ARCE 2015; GICHON 2005; KENNEDY 2004). Měly většinou rozlohu mezi 0,1 až 1 ha. Jejich tvar mohl být čtvercový nebo obdélníkový a dost často býval nepravidelný. V rozích byly doplněny vystupujícími věžemi, které se začaly objevovat na přelomu 3. a 4. st. n. l. (Obr. 8). Rozloha nejmenších z nich je mezi 0,1 až 0,4 - 0,5 ha (PARKER 1989, 358). Tyto pocházejí většinou z období tetrarchie a dají se klasifikovat jako *quadriburgia*. Fortifikace s rozlohou mezi 0,5 až 1 ha se nacházejí v lokalitách, které leží na křižovatkách cest a v jejichž okolí v pozdějším období vyrostla civilní sídliště, která převrstvila původní vojenskou zástavbu (AL-KHOURI 2007, 147; ARCE 2010, 462–463; KENNEDY – RILEY 1990, 194). V jejich případě se dá předpokládat, že jim předcházely menší typy fortifikací z ranějších období (ARCE 2015, 110; LANDER 2004, 145). V literatuře, jež se zabývá limitem na tomto území, se pro ně objevuje označení jak *quadriburgium* tak *castellum* (GREGORY 1997, 127–128; PARKER 1989, 358).

V prostoru severozápadního Jordánska se nacházelo několik lokalit se stavbami vojenského charakteru, jejichž rozloha byla větší než 1ha. Bohužel ve všech případech se jedná o místa převrstvené moderní zástavbou. Jejich rozloha se pohybovala mezi 1,25 až 3,6 ha (Obr. 9). V tomto případě se jedná o lokality Kasr el-Azraq, Umm el-Quttein a Karyat el-Hadid (Zarká). Jsou známy z leteckých snímků pořízených ve 20. a 30. letech minulého století. Jedná se o lokality, které se nacházely buď přímo na hlavní cestě *Via Nova Traina*, nebo na důležitých dopravních uzlech, jako v případě oázy Azraq. Tyto stavby je možné charakterizovat jako vojenské tábory a tudíž se dají klasifikovat jako *castra* (AL-KHOURI 2007, 148; KENNEDY 2004, 57–58, 81, 105). V lokalitách Umm el-Džimal, Kasr el-Bai'j a Al-Birah jsou stavby pravděpodobně vojenského charakteru ze začátku 5. st. n. l. V anglicky psané literatuře

se pro ně objevuje označení „barracks“, jehož český ekvivalent „kasárna“ budu v této práci pro jejich označení používat (GREGORY 1997, 129; KENNEDY 2004, 90–91).

Většina těchto větších fortifikací měla jedno patro s tím, že rohové věže měly dvě patra. Jednou z výjimek je lokalita Deir el-Kahf, kde jsou doložena dvě, resp. tři patra. Vnitřní struktura jednotlivých staveb za vnějším opevněním se mohla lišit vlastním uspořádáním. V prvním případě měly pevnosti vnitřní zástavbu umístěnou uprostřed a ta byla oddělena od vnějšího opevnění. V druhém případě byla vnitřní zástavba umístěna podél vnějšího zdiva. Existovaly také pevnosti, které měly oba typy zástavby, jak podél zdí, tak vnitřní zástavbu umístěnou uprostřed. *Principia* v rámci větších fortifikací nebyla umístěna v centrální ose ale mohla být například součástí vnějšího opevnění (Obr. 10) jako v případě Kasru el-Azraq (GREGORY 1997, 138–141; KENNEDY – RILEY 1990, 167–168, 194).

Co se týká jednotek, které mohly sloužit v jednotlivých typech pevnosti, tak rozdělení a počty sloužícího mužstva lze odhadnout následovně. V menších pevnostech, s rozsahem do 0,1 ha, se dá předpokládat přítomnost pomocných jednotek. U většího typu fortifikací, do rozlohy 0,5 ha, se uvažuje o přítomnosti jak pomocných jednotek, tak jednotek náležejících k III. legii *Cyrenaica*. V obou případech se maximální počet sloužícího mužstva kalkuluje mezi 120 až 160 osobami. V pevnostech nad 0,5ha se předpokládá trvalá přítomnost jednotek legie. V tomto případě se velikost posádky odhaduje mezi 500 až 1000 muži. Uvažuje se, na základě nálezů žlabů v některých lokalitách, že větší část jednotek v pozdním období byla tvořena jízdou (AL-KHOURI 2007, 148–149; GREGORY 1997, 86–87, 142; PARKER 1989, 358).

3.3 Jižní Haurán - katalog

V této podkapitole budou zpracovány lokality Kasr el-Bai’j, Umm el-Džimal a Umm el-Quttein (Mapa 6).

3.3.1 Kasr el-Bai’j

Kasr el-Bai’j (Tab. 3.3) se nachází zhruba 1 km na západ od cesty *Via Nova Traiana* a 5,5 km na východ od lokality Umm el-Džimal. V současnosti je z větší části překryt moderní

zástavbou. Lokalita byla kontinuálně osídlena od pozdně římského až po umajjovské období (GREGORY 1997, 261; PARKER 1986, 24).

3.3.1.1 Vojenské stavby

Kasárna (*kastellos*), jež jsou postavená z čedičových bloků, se nachází na malém skalnatém pahorku ležícím zhruba ve středu moderní vesnice (Obr. 11). Jejich rozloha byla 41×41 m (c. 0,17 ha). Původně měla dvě patra a v jejich rozích se nacházely věže o třech patrech, které nevystupují. Součástí kasáren byly dvě cisterny vysekané do skály, jež byly umístěné na nádvoří (33×15 m) ležícím vně komplexu a tři vstupy na severní, západní a jižní straně objektu (GREGORY 1997, 262–263; KENNEDY 2000a, 440; PARKER 1986, 24). Zprvu se uvažovalo o stavbě z jednoho období. Dnes převažuje názor, že pevnosti z 5. st. n. l. mohl předcházet menší objekt (15×15 m) bez věží pravděpodobně ze severovského období (ARCE 2015, 109). Stavba původně vznikla jako místo pro umístění vojenské jednotky, v následujícím období byla přetransformována na klášter (kaple) a znovu využita v umajjovském období (GREGORY 1997, 264; KENNEDY 2004, 93).

3.3.1.3 Nápisy

V rámci samotné stavby byl objeven jeden řecky psaný stavební nápis datovaný do roku 411/412n. l (PES III. A.2, no. 21). Nápis zmiňuje jméno Flavia Pelagia Antipatera a výstavbu *kastella*. Stejně jméno se objevuje o rok později na nápisu z lokality Umm el-Džimal, který zmiňuje výstavbu obdobného typu vojenské stavby (GREGORY 1997, 261; KENNEDY 2004, 92).

3.3.1.4 Keramika

Z povrchových sběrů převládá keramika z umajjovského období, ale objevuje se zde v menším množství keramika z pozdně římského a římsko-byzantského období (PARKER 1986, 24, 166).

3.3.2 Umm el-Džimal

Umm el-Džimal (Tab. 3.3) leží 5 km východně od lokality Kasr el-Bai'j a 25 km na západ od lokality Umm el-Quttein. Jedná se o komplexní lokalitu se zbytky vojenské a civilní zástavby, která je největší lokalitou svého druhu v oblasti jižního Hauránu. Místo nebylo převrstveno moderní zástavbou, novodobá vesnice se nachází severozápadně od něj, ale v posledních desetiletích byly jeho ruiny využívány jako zdroj stavebního materiálu. Lokalita byla kontinuálně osídlena nejpozději od nabatejského období až do nástupu Abbásovců (8. až 9. st. n. l.). Archeologická prospekce zde probíhá od roku 1972 (GREGORY 1997, 266; KENENDY – RILEY 1990, 183; PARKER 1986, 26).

3.3.2.1 Vojenské stavby

V roce 1981 byly objeveny základy nepravidelného *castella* o rozměrech 95×112 m (c. 1ha) s šířkou zdiva 1,9 m, jež bylo v římsko-byzantském období překryto zástavbou (Obr. 12). Pevnost měla v rozích rozmístěny vystupující věže a další tři dvojice věží lemovaly tři vstupní brány. Čtvrtá brána byla bez věží. Vnitřní zástavba byla jak podél zdí, tak odděleně ve vnitřní části. *Principium* nebylo v centrální ose *castella* ale nacházelo se v jeho severní polovině. Pevnost je datována zhruba do 1. poloviny 4. st. n. l. Stejně jako v případě Kasru el-Bai'j, je možné, že *castellu* předcházela menší fortifikace (42×42 m) z ranějšího období (ARCE 2015, 108). Další stavbou vojenského charakteru jsou kasárna (*kastellos*). Jedná se o stavbu nepravidelného tvaru s rozměry 55×34 m (c. 0,2 ha) se dvěma věžemi (Obr. 13). Uvnitř stavby se nachází dvůr, kolem kterého jsou rozmístěny jednotlivé místnosti. Vznik těchto kasáren je spojován s nápisem z roku 412 n. l, jenž byl nalezen v jejich rámci. Nálezy keramiky v základech kasáren jsou datovány na přelom 4. a 5. st. n. l. Věže se zdají být přístavbou z pozdějšího období (GREGORY 1997, 270, 272–273; PARKER 1986, 26, 28–29; KENENDY – RILEY 1990, 183–184).

3.3.2.2 Civilní stavby

Civilní zástavba byla obehána opevněním širokými zhruba 1 m, jehož výstavba může souviset s nalezeným latinským nápisem (PES III. A.3, no. 232). Keramika z jeho základů

pochází z přelomu 2. až 3. n. l. Opevnění bylo postaveno z nahrubo opracovaných čedičových bloků bez věží. Civilního sídliště vzniklo na nepravidelném plánu a jeho rozloha byla 800×500 m (Obr. 14). Budova *praetoria* v západní části města mohla sloužit jako sídlo správce v této oblasti a vznikla pravděpodobně ve druhé polovině 4. st. n. l. Většina ostatních budov pochází z 5. až 8. st. n. l. V rámci lokality se nachází několik cisteren, z nichž největší má rozměry 40×28,5 m (Obr. 12), které byly zásobovány pomocí dvou akvaduktů. Město se mohlo stát v 6. st. n. l. jedním ze sídel ghassánovských vládců (GREGORY 1997, 268 – 269, 271; KENNEDY 2004, 91).

3.3.2.3 Nápisy

Nejstarší latinský stavební nápis v prostoru arabského limitu, jenž byl pravděpodobně součástí tzv. Commodovi brány, je datován do let 177–180 n. l. (PES III. A.3, no. 232). Nápis zmiňuje stavbu *opus vallum*, což by mohlo indikovat výstavbu městského opevnění. Další dva latinské stavební nápisy z druhé poloviny 4. st. n. l. zmiňují výstavbu věží. V prvním případě se jedná o *turris* (ATTALAH 1996), v druhém případě o *burgus* (CIL III. 88). Žádné stavby podobného typu nebyly doposud v rámci této lokality nalezeny. Řecky psaný nápis z roku 412 n. l. je nejmladším stavebním nápisem, s výjimkou nápisu z roku 529 n. l. v lokalitě Kasr el-Hallabat, jenž zmiňuje pouze opravy, z prostoru arabského limitu (PES III. A.3, no. 237). Nápis je téměř totožný, jako podobně datovaný nápis z lokality Kasr el-Bai'j. Je na něm stejné jméno dedikátora a je zde zmíněn identický typ vojenské stavby (*kastellos*). Náhrobní nápis z 6. st. n. l. zmiňuje učitele jednoho z ghassánovských panovníků. (GREGORY 1997, 266–267; KENNEDY 2004, 86–91).

3.3.2.4 Keramika

V této lokalitě se nachází keramika od nabatejského období až do doby raného islámu, s tím že převládá keramika z římského období (PARKER 1986, 26).

3.3.3 Umm el-Quttein

Umm el-Quttein (Tab. 3.3) se nachází 25 km na východ od Umm el-Džimalu a 21 km západně od Deir el-Kahfu. Jednalo se o komplexní lokalitu stejně jako v případě Umm el-Džimalu, bohužel moderní zástavba ruiny kompletně převrstvila a v současnosti je nutné se spoléhat na výsledky leteckého snímkování z 1. poloviny 20. století. V této lokalitě bylo nalezeno největší množství nápisů, z nichž velká část byla v podobě milníků (KENNEDY 2004, 81).

3.3.3.1 Vojenské stavby

Na leteckých snímcích z 50. let je vidět v severní části lokality základy pravidelné, obdélníkové stavby s rozměry 156×120 m (c. 1,87 ha), bez viditelných rohových věží. Jedná se o největší stavbu svého druhu v celé této oblasti, jenž se dá charakterizovat jako *castrum*, pro něž je doloženo toliko jedno stavební období (přelom 2. a 3. st. n. l.) (KENNEDY 2000a, 441). Větší stavby podobného typu se objevují pouze v lokalitě Karyat el-Hadid ležící přímo na cestě *Via Nova Traiana* v západní oblasti. Podle nalezeného nápisu z nabatejského období je možné předpokládat přítomnost nabatejských vojenských jednotek v 1. st. n. l. V římské době bylo toto strategické místo využito římskou armádou, jak dokládá nápis z přelomu 2. a 3. st. n. l. (GREGORY 1997, 264–265; KENNEDY – RILEY 1990, 141–143).

3.3.3.2 Civilní stavby

Město z pozdně římského období pravděpodobně nahradilo nabatejskou osadu a v pozdějším období překrylo samotné *castrum*. Z civilních staveb jsou zde dochovány dva reservoáry, několik cisteren, kostel a zbytky městské zástavby (KENNEDY 1995b, 280, 282–285; Kennedy 2004, 81, 84).

3.3.3.3 Nápis

Nejstarším stavebním nápisem v této lokalitě je řecky psaný nápis z nabatejského období, který zmiňuje krále Aretu a jenž je datován do 1. pol. 1. st. n. l. (PES III. A.2, no. 211).

Latinský nápis z přelomu 2. a 3. st. n. l. zmiňuje přítomnost *Cohors III. Augusta Thracum Equitata* v této lokalitě (KENENDY – MACADAM 1985). Posledním nápisem vojenského charakteru v této lokalitě je řecky psaný náhrobní nápis z pol. 4. st. n. l. (PES III. A.2, no. 213). Dále zde bylo nalezeno šest milníků z období mezi roky 293 až 324 n. l. a množství nabatejských a řecky psaných nápisů. Čtyři kilometry jihozápadně od lokality se v rámci menší lokality Džebel Ku'eis dochoval latinsky psaný stavební nápis, na němž je zmíněna odloučená jednotka III. legie *Cyrenaica* (KENNEDY – MACADAM 1985) (GREGORY 1997, 264; KENNEDY 2004, 81–84, 86).

3.3.3.4 Keramika

Keramika je obdobná jako v případě lokality Umm el-Džimal. Zahrnuje období od 1. do 8. st. n. l. (KENENDY – RILEY 1990, 143).

3.4 Bazaltová poušť - katalog

Tato podkapitola se bude zabývat lokalitami Chirbet Umm el-Menara, Jathum, Deir el-Kahf, Deir el-Qinn a Kasr Burqu (Mapa 6).

3.4.1 Chirbet Umm el-Menara

Chirbet Umm el-Menara (Tab. 3.4) leží podél cesty, jež spojovala oázu Azraq a lokalitu Umm el-Quttein (Mapa 5) (KENNEDY 2004, 71).

3.4.1.1 Vojenské stavby

Nachází se zde ruiny budovy s cisternou, o které se předpokládá, že mohla sloužit jako „policejní stanice“ v římsko-byzantském období (KENNEDY 2004, 71).

3.4.1.3 Nápisy

Byl zde objeven latinský nápis z roku 334 n. l. (AE 1948, no. 136), jenž zmiňuje výstavbu reservoáru. Stejně jméno dedikátora se objevuje na nápisu v oáze Azraq (KENNEDY 2004, 72).

3.4.2 Jathum

Jathum (Tab. 3.4) leží osamoceně v Bazaltové poušti u vstupu do jednoho z vádí zhruba 60km severovýchodně od lokality Deir el-Qinn (KENNEDY 2004, 79).

3.4.2.3 Nápisy

V této lokalitě bylo objeveno množství rytých kúfských, safajských a řeckých nápisů. Jeden z nich zmiňuje výpravu pod vedením místního *stratéga* (AE 1956, no. 183). Nápis není přesněji datován (KENNEDY 2004, 79).

3.4.3 Deir el-Kahf

Deir el-Kahf (Tab. 3.4) se nachází na bývalé cestě *Via Severiana*, jež spojovala oázu Azraq s Damaškem. Lokalita leží 21 km na východ od Umm el-Qutteinu a 11 km jihozápadně od Deir el-Qinnu. V posledních desetiletích sloužila lokalita jako zdroj stavebního materiálu pro novodobou vesnici, která lokalitu z větší části převrstvila (KENNEDY 2004, 72).

3.4.3.1 Vojenské stavby

Castellum (quadriburgium) o rozloze 60×60 m (c. 0,36 ha) a šířkou zdiva 1,5 m se nachází v západní části lokality na okraji dvou vádí (Obr. 10). Komplex měl původně dvě patra s třemi rohovými vystupujícími věžemi, které byly třípatrové. Další dvě věže byly součástí hradebního zdiva na západní resp. severní straně. Chronologicky se stavební postupy tohoto komplexu shodují s nalezenými nápisy. Je velmi pravděpodobné, že této fortifikaci předcházela mladší fáze ze severovkého období s menší čtvercovou stavbou o rozměrech

28×28 m bez věží (ARCE 2010, 480; KENNEDY 2000a, 441). Ve vnitřním uspořádání pevnosti obytné části lemovaly vnější hradbu, v pozdějším období byl v této části postaven kostel. Součástí *castella* byla cisterna. Severovýchodně od *castella* se nachází věž s reservoárem o rozměrech 2,28×1,8 m. Zdá se podle použité stavební techniky, že věž vznikla dříve než samotné *castellum* (GREGORY 1997, 277–281; KENNEDY – RILEY 1990, 179; PARKER 1986, 22–24).

3.4.3.2 Civilní stavby

Civilní sídliště vypadalo pravděpodobně obdobně jako v lokalitě Umm el-Quttein. Nachází se zde několik cisteren, reservoár, ruiny civilní staveb a zbytky přehrady z převážně z pozdně římského a římsko-byzantského období. Je možné předpokládat, z důvodu umístění této lokality, že toto místo bylo osídleno již v nabatejském období (KENNEDY 1995b, 278–280; KENNEDY 2004, 72).

3.4.3.3 Nápisy

V rámci této lokality se nachází několik latinských a řeckých nápisů vojenského charakteru převážně ze 4. st. n. l. Nejstarší z nich, z přelomu 3. a 4. st. n. l., je řecky psaný a zmiňuje výstavbu cisterny a akvaduktu (PES III. A.2, no. 230). Latinské nápisy z roku 306 n. l. (PES III.A.2, no. 228) a 368–375 n. l. (PES III. A.2, no. 229) a řecky psaný nápis z roku 348/349 n. l. (PES III. A.2, no. 224), zmiňují další stavební počiny v rámci lokality a v jejím okolí (GREGORY 1997, 276–277; KENNEDY 2004, 73–76).

3.4.3.4 Keramika

Nalezená keramika je datována od 1. do 8. st. n. l. (PARKER 1986, 165–166, 178).

3.4.4 Deir el-Qinn

Deir el-Qinn (Tab. 3.4) leží 11 km severovýchodně od lokality Deir el-Kahf, na hranici Bazaltové pouště. Lokalita zůstala stranou větších archeologických prospekci, je částečně převrstvena moderní zástavbou a stala se lomem pro sousední vesnici (KENNEDY 2004, 78).

3.4.4.1 Vojenské stavby

Castellum má obdélníkový tvar o rozloze 73×56 m. Zdivo má šíři kolem 1m a celá stavba je postavena z nahrubo opracovaných čedičových bloků. Fortifikace měla pravděpodobně jenom jednu fázi. Vnitřní uspořádání komplexu je obdobné jako v případě Deir el-Kahfu, vnitřní obytná část lemuje vnější opevnění, ale dvůr pevnosti je doplněn věží s plochou okolo 7 m². Věž pravděpodobně vznikla v jiném období než samotná pevnost, což se předpokládá na základě použití odlišných stavebních postupů a materiálu (GREGORY 1997, 282–283; KENNEDY 2000a, 441).

3.4.4.2 Civilní stavby

Letecké snímky z 1. pol. 20. století dokládají existence civilního sídliště jihovýchodně od pevnosti. Nachází se zde řada cisteren s umělými kanály, velký reservoár o rozměrech 55×33 m a ruiny civilních staveb různých druhů. Je možné předpokládat, na základě nalezené keramiky, osídlení začínající v nabatejském období (GREGORY 1997, 283; KENNEDY 2004, 78–79).

3.4.4.3 Nápisy

V rámci lokality bylo detekováno vyryté řecky psané graffito (KENNEDY 2004, 79).

3.4.4.4 Keramika

Nalezená keramika, jež obsahuje několik kusů nabatejské a východní sigillaty A (ESA), je datována od 1. do 4. st. n. l. (KENNEDY 2000a, 441).

3.4.5 Kasr Burqu

Kasr Burqu (Tab. 3.4) se nachází 65 km na východ od lokality Jathum a je nejvýchodněji položenou lokalitou, pravděpodobně vojenského charakteru, v oblasti severního Jordánska. Je otázkou, zdali tato lokalita pochází z římského období (KENNEDY 2004, 79).

3.4.5.1 Vojenské stavby

V této lokalitě se nachází věž uvnitř ohrazeného dvora lemovaného místnostmi s cisternou (Obr. 15). Věž, s rozměry 12×8 m, má obdélníkový tvar s třemi místnostmi v dolním patře. Byla postavena z nahrubo opracovaných čedičových bloků a mohla mít pravděpodobně dvě patra. Hrazení kolem věže má nepravidelný tvar, zhruba 30×30 m a vykazuje známky pozdějších stavebních úprav (ARCE 2015, 114; KENNEDY 2004, 79–80).

3.4.5.2 Civilní stavby

Nedaleko od lokality se nachází zhruba 100 m dlouhá přehrada nejisté datace, která přehrazuje přilehlé vádí. Původně se uvažovalo, že Kasr Burqu mohl být jedním z fortifikačních prvků arabského limitu ale v současnosti je přijímaná teze, že se mohlo jednat o ghassánovskou stanici, která se v pozdějším období mohla přetransformovat na klášter (ARCE 2015, 114; PARKER 1986, 21).

3.4.5.3 Nápisy

Objevují se zde safajská graffiti, řecký pohřební nápis z 3. st. n. l. a arabský nápis na dveřním překladu datovaný do roku 700 n. l. (KENNEDY 2004, 80; PARKER 1986, 21)

3.5 Oáza Azraq - katalog

V této podkapitole budou zpracovány lokality Azraq Šišam, Kasr Ajn el-Bejda, Kasr Ajn es-Sol, Kasr Aseichin, Kasr el- Azraq a Kasr el-Uweinid (Mapa 6).

3.5.1 Azraq Šišam

Azraq Šišam (Tab. 3.5) leží na západní straně oázy Azraq zhruba 4 km na jih od Kasru el-Azraq. Lokality Azraq obsahuje soubor několika civilních staveb (KENNEDY 2004, 62).

3.5.1.2 Civilní stavby

Nachází se zde rozsáhlý rezervoár, který je z částí obehnán zbytky zdiva. Západně od rezervoáru je novodobá vesnice, v jejímž rámci se nachází ruiny několika staveb, které pravděpodobně byly součástí komplexu patřícího k rezervoáru. Jednotlivé stavby nejsou přesněji datovány, ale velmi pravděpodobně pochází z římského období. V nepříliš vzdálené lokalitě Kasr el-Uweinid byl nalezen stavení nápis zmiňující stavbu lázní. Je možné, že se tento nápis původně vztahoval k lokalitě Azraq Šišam, která by byla ideální pro podobný typ stavby na území oázy Azraq (KENNEDY 2004, 62–64).

3.5.2 Kasr Ajn el-Bejda

Kasr Ajn el-Bejda (Tab. 3.5) se nachází zhruba 7 km východně od Kasru el-Azraq, na cestě směřující do východních pouští. Lokalita prošla v posledních letech velmi aktivní zemědělskou činností (KENNEDY 2004, 68).

3.5.2.1 Vojenské stavby

V této lokalitě se nachází věž uvnitř ohrazeného dvora. Věž má 1,2 m silné zdivo a její rozloha je 5,14 m². Hrazení disponuje rozměry 21×16 m, má pravidelný, obdélníkový tvar a zakulacená nároží (GREGORY 1997, 311–312).

3.5.2.3 Nápisy

Nedaleko od lokality bylo objeveno safajské graffito (KENNEDY 2004, 68).

3.5.3 Kasr Ajn es-Sol

Kasr Ajn es-Sol (Tab. 3.5) leží 3 km od Kasru el-Azraq. Datování této lokality je nejasné (KENNEDY 2004, 68).

3.5.3.1 Vojenské stavby

V této lokalitě leží stavba, jež byla původně popisována jako lázně nebo malá pevnost z římského období. Jedním z důvodů byl objev severovského milníku v blízkosti lokality. V současnosti se odborná veřejnost spíše přiklání k názoru, že se jednalo o farmu z raně islámského období (GREGORY 1997, 308–310).

3.5.3.3 Nápisy

Nedaleko od lokality byl objeven milník ze severovského období (KENNEDY 2004, 68).

3.5.4 Kasr Aseichin

Kasr Aseichin (Tab. 3.5) se nachází 13 km severovýchodně od oázy Azraq na vrcholu kopce Džebel Aseichin v blízkosti stejnojmenného vádí. Z lokality je dobrá viditelnost do širšího okolí, včetně kontroly místních cest směřujících z oázy Azraq. Je možné předpokládat, že výhodná poloha lokality byla využívána již v předchozích obdobích. Na základě objevených pazourků v jejím okolí se dá uvažovat o osídlení již v prehistorické době. V lokalitě doposud neproběhla rozsáhlejší archeologická prospekce. V rámci lokality nebyly nalezeny žádné nápisy (KENNEDY 2004, 66).

3.5.4.1 Vojenské stavby

V lokalitě se nachází *Praesidium*, které má pravidelný čtvercový tvar o rozloze 23×23 m (c. 0,04 ha) a jeden vstup v západní části. Jsou zde použity kvalitní stavební postupy a kvalitně opracované čedičové bloky. Kámen pro výstavbu byl těžen z nedalekého lomu. Vnitřní zástavba pevnosti je umístěna podél vnějšího zdiva a měla původně jedno patro. Stavba je poměrně dobře dochovaná včetně jednotlivých stavebních doplňků. Kolem fortifikace z římského období jsou dobře dochované zbytky obranného zdiva, které pochází z nabatejského období (GREGORY 1997, 313–315; INFRANCA 2007, 132–136; LANDER 2004, 139).

3.5.4.4 Keramika

Keramika v této lokalitě pochází od 1. do raně 4. st. n. l. a poté zde byly zaznamenány nálezy datované od poloviny 6. až do 7. st. n. l. (KENNEDY 2004, 66; PARKER 1986, 178).

3.5.5 Kasr el-Azraq

Kasr el-Azraq (Tab. 3.5) leží v samotném srdci oázy Azraq. Římský zájem v kontextu oázy Azraq byla strategická kontrola tohoto prostoru a severního vyústění vádí Sirhán. Neproběhl zde žádný rozsáhlejší archeologický výzkum a většina antických památek byla v posledních desetiletích převrstvena moderní zástavbou (KENNEDY 2004, 57).

3.5.5.1 Vojenské stavby

Na leteckých snímcích z dvacátých let jsou v okolí Kasru el-Azraq dobře viditelné základy větší, pravděpodobně vojenské stavby z předcházejícího období (Obr. 17). Fortifikace má rozlohu 100×125 m (c. 1,25 ha), pravidelný, obdélníkový tvar se zakulacenými rohy bez věží. Vnitřní struktura této stavby připomíná římské obléhací tábory v okolí Masady, ležící na území dnešního Izraele a nemá žádné obdoby na území dnešního Jordánska. Je možné uvažovat, že se jedná o tábor (*castrum*) z raného období, který vznikl nedlouho poté, co Římané obsadili tento prostor (KENNEDY – RILEY 1990, 179–180; KENNEDY 2004 57–58). Samotný Kasr el-Azraq je pravidelného obdélníkového tvaru z rozlohou 79×72 m (c. 0,57 ha) a šířkou

zdiva okolo 2m (Obr. 10). Jedná se o *castellum (quadriburgium)* se čtyřmi vystupujícími rohovými věžemi, jedné věže na severní straně a dvojice věží ve východní a jižní části, kde byly pravděpodobně původně umístěny vstupní brány. Vnitřní zástavba *castella* je rozmístěna podél vnějšího zdiva, včetně *principia (praetoria)*, které je umístěno na jeho západní straně. Fortifikace prošla pravděpodobně jenom jednou stavební fází s následnými úpravami v pozdějších obdobích včetně 20. století (ARCE 2015, 110; GREGORY 1997, 302–307).

3.5.5.3 Nápisy

Tato lokalita je bohatá na dochované nápisy. Nejstaršími z nich jsou nápisy na milnících ze severovského období, které byly pravděpodobně dovezené z širokého okolí a nedají se proto využít pro datování jednotlivých fází *castra* nebo *castella* na přelomu 2. a 3. st. n. l. V rámci nedaleké lokality Kasr el-Uweinid jsou dochovány dva stavební nápisy z počátku 3. st. n. l., jež mohly původně pocházet právě z okolí lokality Kasr el-Azraq. Všechny dochované nápisy vojenského charakteru v rámci Kasru el-Azraq jsou psané latinsky a pochází z poměrně krátkého časového úseku počínaje r. 273 n. l. a konče před polovinou 4. st. n. l. Nejranějšími jsou nápis na oltáři zhruba z r. 300 n. l. (KENNEDY 1982, 91–93) a silniční stavební nápis z roku 273 n. l. (Obr. 3) (KENNEDY - MACADAM 1985, 100–104). Tento nápis byl zmíněn v podkapitole týkající se systému cest ve východních oblastech a jsou na něm zaznamenány vojenské jednotky, mezi jinými XI. legie *Claudia*, I. legie *Italica* a III. legie *Cyrenaica*, které se podílely na výstavbě cest na tomto území (Obr. 3). Další tři nápisy z let 326 až 333 n. l. zmiňují opravy *castella* (GREGORY 1997, 300–301; KENNEDY – MACADAM 1985, 97–107; KENNEDY 2004, 59–60, 62).

3.5.5.4 Keramika

Nalezená keramika je datována od přelomu 2. a 3. n. l. až do pol. 4. st. n. l. (KENNEDY 2000a, 441; Parker 1986, 178). Pro pozdní období zde není téměř žádný doklad větší římské přítomnosti. Vypadá to, že tato oblast byla opuštěna někdy ve druhé pol. 4. st. n. l. (KENNEDY 2004, 57).

3.5.6 Kasr el-Uweinid

Kasr el Uweinid (Tab. 3.5) leží na pahorku, na okraji vádí Butm, zhruba 14 km na jihozápad od Kasru el-Azraq. V širším okruhu této lokality se nachází ještě jedna stavba vojenského charakteru (KENNEDY 2004, 62).

3.5.6.1 Vojenské stavby

Kasr el-Uweinid je tvořen volně stojící věží uvnitř ohrazeného dvora (Obr. 6). Věž byla postavena s nhrubo opracovaných čedičových bloků s tloušťkou zdiva 1,2 m a její rozloha je zhruba 10 m². Ohrazený dvůr má tvar nepravidelného obdélníku s rozměry 66×44 m (c. 0,25 ha), s vnitřním uspořádáním obytné části podél vnějšího zdiva. Byl postaven jinou stavební technikou než věž a stejně tak použitý materiál je horší kvality. Je možné se domnívat, že nejdříve vznikla věž a teprve v následném období byla postavena zbylá část (KENNEDY 2000a, 441; LANDER 2004, 136). Na druhé straně vádí Butm se nachází další věž s rozlohou 12 m², na níž byla použita obdobná stavební technika jako na výše zmíněnou věž (KENNEDY 2004, 62).

3.5.6.3 Nápisy

Kasr el-Uweinid je společně Kasrem el-Hallabat jediná lokalita, ve které jsou doloženy vojenské stavební nápisy ze severovského období, byť nemusejí být na původním místě, jak již bylo zmíněno u lokality Kasr el-Azraq. Oba nalezené nápisy jsou psané latinsky a pocházejí zhruba z roku 200 n. l. První z nich zmiňuje výstavbu *castella nova severiana* jednotkou, náležející k III. legii *Cyrenaica*. Stejná fráze se objevuje na nápise v Kasru el-Hallabat a může implikovat existenci pevnosti z ranějšího období. Druhý nápis zmiňuje výstavbu lázní stejnou jednotkou jako v předchozím případě. V obou případech se jedná o nápisy, které svoji povahou nezapadají do rámce této lokality a spíše by odpovídali situaci v nedaleké lokalitě Kasr el-Azraq a jejím přílehlém okolí (GREGORY 1997, 316–317; KENNEDY 2004, 63–66; LANDER 2004, 136).

3.5.6.4 Keramika

Několik kusů keramiky je možné datovat na přelom 1. a 2. st. n. l. Větší část spadá do období mezi pol. 2. st. n. l. až do začátku 4. st. n. l. (PARKER 1986, 178).

3.6 Severní stepi - katalog

V rámci této podkapitoly budou zpracovány lokality Al-Madwar, Al-Qihati, El-Fedein, Chirbet Ajn, Chirbet Khaw, Chirbet es-Samra, Kal'at Zarká, Karyat el-Hadid, Kasr el-Hallabat, Rihab a Thugral el-Džubb (Mapa 6).

3.6.1 Al-Madwar

Al-Madwar (Tab. 3.6) se nachází na bývalé římské cestě, která spojovala Bostru a Gerasu (Mapa 5).

3.6.1.2 Civilní stavby

V této lokalitě se nacházejí ruiny vesnice pravděpodobně z římského období (KENNEDY 2000a, 442).

3.6.1.3. Nápisy

V rámci této lokality byly objeveny dva nápisy vojenského charakteru, latinský v podobě nápisu na oltáři (MITTMANN 1970, 186, no. 22) a řecký v podobě pohřebního nápisu (GATIER 1998, 393, no. 84), jenž zmiňuje příslušníka III. legie *Cyrenaica*. První z nich pochází z přelomu 2. a 3. st. n. l., druhý je datován mezi 2. a 4. st. n. l. (KENNEDY 2004, 108).

3.6.2 Al-Qihati

Al-Qihati (Tab. 3.6) leží na zhruba 10km severně od lokality Kasr el Hallabat. Pevnost je umístěna na vrcholek kopce, ze kterého je dobrý výhled na cestu, jež spojovala v římském období Umm el-Džimal s Kasrem el-Hallabat. V rámci lokality neproběhla žádná větší archeologická prospekce vyjma povrchových sběrů (PARKER 1986, 161).

3.6.2.1 Vojenské stavby

Stavba má tvar nepravidelného čtyřúhelníku o rozloze 39×37,5×38,5×33,5 m (c. 0,14 ha), s šířkou zdiva až 1,5 m a vnitřní cisternou. Hlavním stavebním materiálem této stavby byl vápenec, ale objevuje se zde i čedič. Rohové věže nejsou doloženy. Pevnost měla pravděpodobně dvě fáze (PARKER 1986, 161; KENNEDY 1997, 86).

3.6.2.4 Keramika

V této lokalitě je keramika datována v rozmezí mezi 1. a 6. st. n. l (PARKER 1986, 161)

3.6.3 El-Fedein

El-Fedein (Tab. 3.6) leží, stejně jako lokality Al-Madwar a Rihab, na bývalé římské cestě, která spojovala Bostru a Gerasu (Mapa 5). Lokalita byla v posledních desetiletích pohlcena a částečně převrstvena městem Mafrak. Jedná se o komplexní lokalitu, s prehistorickým telem (KENNEDY 2004, 108).

3.6.3.2 Civilní stavby

V rámci lokality se nachází několik pravděpodobně civilních staveb z rozličných období, počínaje dobou železnou a konče abbásovským obdobím. Je možné se domnívat, že v římském období zde stála vojenské stanice a pravděpodobně i větší vesnice nebo město (KENNEDY 1997, 75–76; KENNEDY 2004, 108).

3.6.3.3 Nápisy

V této lokalitě a v jejím bezprostředním okolí byly doposud objeveno 13 milníků z datací od roku 162 n. l. do roku 306 n. l. Není přesně známo, zdali pochází z této cesty, nebo byly dovezeny z nedaleké cesty *Via Nova Traiana* (KENNEDY 1997, 76).

3.6.4 Chirbet Ajn

Chirbet Ajn (Tab. 3.6) leží na jih od bývalé římské cesty, jež spojovala Bostru s Gerasou. Součástí lokality je prehistorický tel. Lokalita zatím nebyla podrobena archeologickému výzkumu (KENNEDY 2004, 108–109).

3.6.4.1 Vojenské stavby

Nachází se zde ruiny pevnosti s rozlohou 48×39 m (c. 0,19 ha) s cisternou, jež má podobnou strukturu jako pevnost v lokalitě Al-Qihati. Šířka zdí je okolo 1 m a na její výstavbu byly použity kvalitně opracované kamenné bloky (KENNEDY 2000a, 443; KENNEDY 2004, 109).

3.6.4.2 Civilní stavby

V rámci lokality se nacházela menší vesnice pravděpodobně z římského období, několik cisteren a monumentální volně stojící hrob z římského období (KENNEDY 2004, 108–109).

3.6.4.4 Keramiky

Nejstarší nálezy keramiky z této lokality lze datovat do období helénismu, přelom 2. a 1. st. n. l., další nálezy jsou pak datovány do období římského, objevuje se zde i několik kusu sigillaty a vyskytly se zde rovněž nálezy z období raného islámu. (KENNEDY 2004, 109).

3.6.5 Chirbet Khaw

Chirbet Khaw (Tab. 3.6) leží na možné římské cestě, jež spojovala Kasr el-Hallabat s cestou *Via Nova Traiana* (Mapa 5). Jedná se o komplexní lokalitu podobnou Umm el-Džimalu (Obr. 18). Z důvodu blízké přítomnosti vojenské základny, nebyla lokalita podrobena rozsáhlejší archeologické prospekci. Lokalita bývá spojována s místem známým jako *Gadda*, které se objevuje v *Notitii Dignitatum* spolu s jednotkou *Equites Sagittarii Indigenae* (KENNEDY 2004, 102; Not. Dig., Or. 37.20).

3.6.5.1 Vojenské stavby

Castellum (quadriburgium) se nachází v severovýchodní části lokality a má tvar nepravidelného rovnoběžníku o rozloze 100×100×94×88 m (c. 0,93 ha) (Obr. 18). Této fortifikaci je rozměrově nejbližší *castellum* v Umm el-Džimalu. V rozích pevnosti byly vystupující věže a další dvě dvojice věží byly součástí vstupních bran na jižní a západní straně. Poté co bylo *castellum* opuštěno vojenskými jednotkami, pravděpodobně někdy na přelomu 5. a 6. st. n. l., bylo zastavěno a stalo se součástí civilního města. *Castellum* je datováno zhruba do roku 300 n. l. (KENNEDY 2000a, 441; KENNEDY 2004, 102). Podobně jako *castella* v Deir el-Kahfu nebo Umm el-Džimalu, měla tato pevnost pravděpodobně mladší fázi s rozměry 57×57m (ARCE 2015, 106–108, 110).

3.6.5.2 Civilní Stavby

Civilní město o rozloze přibližně 5,5 ha mělo podobnou strukturu jako v lokalitách Chirbet es-Samra a Umm el-Džimal (KENNEDY 2004, 102).

3.6.5.4 Keramika

V rámci této lokality je keramika datována v rozmezí od přelomu 1. a 2. st. n. l. do 3. st. n. l. a od pozdního 6. až do 8. st. n. l. (KENNEDY 2004, 102).

3.6.6 Chirbet es-Samra

Chirbet es-Samra (Tab. 3.6) se nachází nedaleko cesty *Via Nova Traiana* 37 km na jih od Bostry a 48 km sever od Philadelphie. Jedná se o komplexní lokalitu stejně jako v případě Umm el-Džimalu a Chirbetu Khaw (Obr. 19). Lokalita bývá spojována s místem známým jako *Aditha*, které je zmíněno v *Notitii Dignitatum* spolu s jednotkou *Cohors I. milliaria Thracum* (PARKER 1986, 30; Not. Dig., 37.30–31).

3.6.6.1 Vojenské stavby

Castellum (quadriburgium) má obdelníkový tvar o rozloze 60×65 m (c. 0,39 ha) se čtyřmi nárožními věžemi s šířkou zdiva okolo 1,5m (Obr. 19). Další věže jsou umístěny na severní jižní a západní straně fortifikace. Vstupní brána na východní straně byla lemována dalšími dvěma věžemi. Vnitřní zástavba byla pravděpodobně rozmístěna podél vnějšího zdiva. Stavba má podobné rozměry jako *castellum* v Deir el-Kahfu ale celkovým uspořádáním se spíše podobá *castellu* v lokalitě Umm el-Džimal (KENNEDY – RILEY 1990, 198–200; KENNEDY 2000a, 442). Stejně jako u staveb zmíněných výše, je možné předpokládat, že této fortifikaci z období tetrarchie předcházela ranější fáze s menší pevností o rozloze přibližně 30×30 m. V okolí lokality byly objeveny dvě samostatně stojící věže (ARCE 2015, 108, 110; GREGORY 1997, 284–287).

3.6.6.2 Civilní stavby

V okolí *castella* jsou zbytky menšího římského města s opevněním o rozloze přibližně 6 ha, které jej v pozdějším období pohltilo a několik cisteren. Je možné, že římské fázi v této lokalitě předcházelo nabatejské osídlení (KENNEDY 2004, 103–104).

3.6.6.3 Nápisy

V rámci lokality byl objeven nedokončený latinsky psaný nápis, který je datován do let 367–375 n. l. (GATIER 1998, 381, no. 64). U jedné z pevností, jež byly detekovány v okolí, bylo

nalezeno řecké graffito zmiňující místo jménem *Aditha* (GATIER 1998, 381–382; KENNEDY 2004, 104).

3.6.6.4 Keramika

Nejranější keramika pochází z přelomu 2. a 3. st. n. l. a dále datace nálezů pokračuje až do umajjovského období (PARKER 1986, 30).

3.6.7 Kal'at Zarká

Kal'at Zarká (Tab. 3.6) leží poblíž lokality Karyat el-Hadid a v posledních desetiletích byly obě dvě lokality pohlceny a kompletně převrstveny druhým největším jordánským městem Zarká. Na začátku 20. století byla lokalita popisována jako odpočinkové místo na lokální cestě (KENNEDY 2004, 104).

3.6.7.3 Nápisy

Byl zde objeven latinsky psaný nápis, jenž je datován do let 253–259 n. l. (PES III A.1, III. no. 12). Nápis zmiňuje přemístění jednotek z provincie *Palestina* do provincie *Arabia* a výstavbu pevnosti (*castra*). Tento nápis mohl být původně umístěn v lokalitě Karyat el-Hadid (KENNEDY 2004, 104–105).

3.6.8 Karyat el-Hadid

Karyat el-Hadid (Tab. 3.6) se nachází 15 km na jih od Chirbet es-Samra a 2 km východně od cesty *Via Nova Traiana* (Obr. 5). O lokalitě se zachovalo několik zpráv od návštěvníků ze začátku 20. století (BRÜNNOW – VON DOMASZEWSKI) a letecké snímky z první pol. 20. století (KENNEDY 2004, 105). Lokalita bývá spojována s místem známým jako *apud Aditha*, které je zmíněno v *Notitii Dignitatum* spolu s jednotkou *Ala II. Felix Valentiniana* (PARKER 1986, 34; Not. Dig. 37.30–31).

3.6.8.1 Vojenské stavby

Prvním komplexem vojenského charakteru v rámci lokality je obdélná struktura nepravidelného tvaru o rozloze 158×107×175×137 m (c. 1,85 ha) s nárožními vystupujícími věžemi (Obr 9) a cisternou. Další věže byly doloženy na západní a východní straně a dvojice věží na jižní straně lemovala vstupní bránu (KENNEDY 2005, 105; PARKER 1986, 32–34). Nedaleko od této stavby jihozápadním směrem byl na leteckých snímcích detekován další komplex o ještě větších rozměrech, o rozloze 174×207 m (c. 3,6 ha) (Obr. 20). Jedná se o největší stavby vojenského charakteru na území severozápadního Jordánska a typologicky je nejpříjemnější pojem *castrum*. Dá se uvažovat, že se v tomto případě jednalo o hlavní římskou vojenskou základnu v této oblasti ležící podél cesty *Via Nova Traiana*, odkud mohly být dále rozmísťovány jednotky do okolních fortifikací (GREGORY 1997, 298–299; KENNEDY 2002, 103–105, 108).

3.6.8.2 Civilní stavby

Na jih od většího *castra* se nachází ruiny větší obdélníkové budovy z rozměry 23×11 m neurčitěho původu. V této lokalitě je možné předpokládat existenci většího civilního sídliště, možná i opevněného města. To mohlo vzniknout v rámci většího *castra* poté, co bylo opuštěno a pravděpodobně přestěhováno do menšího komplexu (KENNEDY 2004, 106)

3.6.8.4 Keramika

V rámci lokality bylo objeveno množství keramiky z doby bronzové, která pravděpodobně pochází z pozůstatků telu, jenž se nachází v severní části lokality. Další keramika je datována jako pozdně římská až římsko-byzantská (PARKER 1986, 33, 178).

3.6.9 Kasr el-Hallabat

Kasr el-Hallabat (Tab. 3.6) leží na malém kopci, 27 km na jih od Umm el-Džimalu a 14km východně od Chirbetu Khaw, na křižovatce cest, které dále pokračovaly západním směrem, kde se napojovaly na cestu *Via Nova Traiana* (Obr. 5). Lokalita je poměrně dobře

zachovalá a v jejím rámci byla objevena celá řada latinsky a řecky psaných nápisů (PARKER 1986, 30). Jedná se o jednu z nejlépe zdokumentovaných lokalit vojenského charakteru na území severozápadního Jordánska.

3.6.9.1 Vojenské stavby

Quadriburgium má pravidelný čtvercový tvar o rozloze 38×38 m (c. 0,14 ha) s rohovými vystupujícími věžemi (Obr. 21). Na stavbu zdiva s šířkou okolo 1,5 m byly použity rozdílné stavební postupy a různě opracované vápencové bloky, které byly během přestavby, v umajjovském období, doplněny čedičovými. Vnitřní struktura pevnosti je tvořena obytnými místnostmi, jež jsou rozmístěny podél vnějšího zdiva (KENNEDY – RILEY 1990, 199–201, PARKER 1986, 30–33). U této stavby je doloženo několik fází z různých období. Někdy na přelomu 2. a 3. st. n. l. vznikla první fáze, která v sobě zahrnovala stavbu menšího objektu s rozměry 17,5×17,5 m bez rohových věží. Pravděpodobně v období tetrarchie na přelomu 3. a 4. st. n. l. byla rozšířena do současné velikosti, zvýšena o jedno patro a následně doplněna věžemi. V umajjovském období byla zčásti přestavěna na rezidenci, doplněna dekoračními prvky, mozaikovou podlahou. Je možné, že v mezidobí mezi odchodem vojenských jednotek a pozdější přeměnou na rezidenci mohla sloužit jako klášter (ARCE 2009, 159–163; ARCE 2010, 464–465, 467, 469; GREGORY 1997, 290–296).

3.6.9.2 Civilní stavby

V okolí lokality se v pozdějším období pravděpodobně nacházelo civilní sídliště. Jsou zde doloženy ruiny několika staveb, cisterny, rezervoár, mešita z umajjovského období a pozůstatky zahrad s poměrně propracovaným systémem zavlažování. Ve vzdálenosti 3km od lokality, v místě zvaném Hammam as-Sarakh, se nacházejí pozůstatky lázní z umajjovského období (KENNEDY 2004, 96, 101).

3.6.9.3 Nápisy

V této lokalitě bylo objeveno několik nápisů. U některých z nich se uvažuje, podobně jako v případě Kasru el-Uweinid, že nejsou na původním místě. Nejranějšími jsou nabatejsky a řecky psané epitafy z 1. až 2. st. n. l. Latinsky psaný nápis z roku 213/214 n. l. (KENNEDY 2000b, no. 3) zmiňuje výstavbu *castellum novum* a jednotlivé jednotky, které se na ní podílely. Jednalo se o *Cohors VI. Hispanorum, I. Thracum, V. Afrorum Severiana* a *III. Thracum*. Výraz *castellum novum* se objevuje na nápisě z roku 200/202n. l. v lokalitě Kasr el-Uweind. Výraz může znamenat buď výstavbu úplně nové pevnosti, nebo opravu již existující. Jestliže *quadriburgium* v této lokalitě mělo několik fází, což je velmi pravděpodobné, může to implikovat obě možnosti. Dalším nápisem nalezeným v lokalitě je řecky psaný císařský edikt, jenž je datován mezi roky 491–518 n. l. Objevuje se na více než 100 blocích v různých částech pevnosti (KENNEDY 1982, 39–40, no. 3). Nejbližší podobný nápis byl objeven v Bostře a v Umm el-Džimalu. Nezdá se být příliš pravděpodobné, že by tento nápis pocházel z této lokality a spíše se uvažuje, že mohl být původně umístěn v některé z okolních lokalit, jako např. Chirbet es-Samra nebo Chirbet Khaw. Posledním nápisem je řecký nápis z roku 529 n. l. zmiňující opravu *castra* (PES III. A.2, no. 18). Jedná se o nejmladší stavební nápis vojenského charakteru v prostoru arabského limitu v severozápadním Jordánsku (ARCE 2009, 157–158; GREGORY 1997, 289–290; KENNEDY 2004, 96, 98–100).

3.6.9.4 Keramika

Keramika v rámci lokality je datována od 1. do 8. st. n. l. (KENNEDY 2004, 99; PARKER 1986, 30, 178).

3.6.10 Rihab

Rihab (Tab. 3.6) leží, stejně jako lokality Al-Madwar a El-Fedein, na bývalé římské cestě, jež spojovala Bostru s Gerasou (Obr. 5).

3.6.10.3 Nápisy

V této lokalitě byl objeven řecky psaný epitaf zmiňující příslušníka III. legie *Cyrenaica*, jenž je datován v rozmezí 2. až 4. st. n. l. (GATIER 1998, no. 103, KENNEDY 2004, 108).

3.6.11 Thugrat el-Džubb

Thugrat el-Džubb (Thantia) (Tab. 3.6) leží nedaleko cesty *Via Nova Traiana*, zhruba v polovině cesty mezi Kasrem el-Bai'j a Chirbetem es-Samra (Mapa 5). Lokalita bývá spojována s místem známým jako *Thantia*, které je zmíněno v *Notitii Dignitatum* spolu s jednotkou *Ala I. Valentia* (Not. Dig., 37.29). Místo bylo v posledních desetiletích téměř kompletně převrstveno městem Thugrat el-Džubb. (KENNEDY 2004, 102–103).

3.6.11.2 Civilní stavby

Nachází se zde ruiny staveb a několik cisteren pravděpodobně z římského období. Je možné, že se v tomto případě jedná o pozůstatky pevnost (KENNEDY 2000a, 443).

3.7 Jordánská Dekapole - katalog

Výstupy z této podkapitoly budou zpracovány v rámci syntézy vývoje městského opevnění na území Dekapole. V této části budou popsány lokality Al-Birah, Gadara, Gadora, Gerasa, Jajuz, Philadelphie, Tell Faysal a Umm er-Rumman (Mapa 6). Gadara, Gerasa a Philadelphie patřila mezi města tzv. Dekapole a byla zpracovaná, z pohledu urbánního rozvoje, v mé bakalářské práci (KRNÁČ 2016)

3.7.1 Al-Birah

Al-Birah (Tab. 3.7) leží nedaleko vádí Zarká zhruba 15 km na jihovýchod od Gerasy. V centru lokality se nachází tel o rozloze zhruba 6 ha, jenž má jednotlivé fáze datované od rané doby bronzové až do období islámu (KENNEDY 2000a, 446).

3.7.1.1 Vojenské stavby

Na jednom z výběžku výše zmíněného telu byly detekovány stavby, které jsou popisovány jako možné kasárny z římského období (PALUMBO et al. 1996, 390).

3.7.2 Gadara (Umm Qeis)

Gadara (Tab. 3.7) se nachází na severním okraji vrchoviny Adžlun, nedaleko vádí Jarmúk a bylo jedním z měst Dekapole (Mapa 9).

3.7.2.1 Vojenské stavby

V okolí Gadary bylo detekováno pět strážních věží. Jsou datovány od helénistického do římsko-byzantského období. Jejich rozměry jsou 6×6 m s šířkou zdiva 1,1 m (BÜHRING 2016, 171).

3.7.2.3 Nápisy

Mince ražené v Gadaře během 1. st. n. l. nesly znak X. legie *Fretensis*. Tyto ražby se ve stejném období objevují v několika okolních městech. Je možné se domnívat, že některé odloučené jednotky této legie byly dislokovány v těchto městech. V rámci lokality byl objeven bilingvální nápis, datovaný mezi roky 102–115 n. l., jenž zmiňuje dedikaci *prima pila* císaři Trajánovi. (DVORJETSKI 2011, 94; KENNEDY 2004, 111–112).

3.7.3 Gadora (Salt)

Gadora (Tab. 3.7) se nachází v jižní části vrchoviny Belqa (Mapa 6). Jedná se o jednu z větších lokalit v této oblasti, která v římském období spadala do provincie *Palaestina* (KENNEDY 2004, 118).

3.7.3.3 Nápisy

V této lokalitě byl objeven latinsky psaný stavební nápis (IGLS 21, no. 3), jenž je datován zhruba do 2. st. n. l., a který zmiňuje vojenskou jednotku z VI. legie *Ferrata* (KENNEDY 2000a, 442).

3.7.4 Gerasa (Džeraš)

Gerasa (Tab. 3.7) leží na křižovatce cest v centrální části bývalé Dekapole a byla jedním z hlavních městských center v této oblasti (Mapa 9).

3.7.4.1 Vojenské stavby

Na kopci ležícím jižně od města byly detekovány zbytky zdiva, jež by mohlo indikovat přítomnost římských jednotek kolem 1. st. n. l. (KENNEDY 2000a, 442; KENNEDY 2004, 112, 114). Nedaleko Jižní brány se nachází stavba, jež je popisována jako kasárna. Není jisté, pro jaký typ jednotek mohla být určena, zdali v ní sloužily místní milice nebo jednotky pravidelné armády.

3.7.4.3 Nápisy

V rámci lokality bylo objeveno poměrně velké množství nápisů vojenského charakteru převážně z 1. až 3. st. n. l. Tři náhrobní nápisy z 1. st. n. l. zmiňují vojáky, kteří sloužili v *Alae I. Thracum Augustae* a pravděpodobně byli umístěni ve městě v návaznosti na První válku židovskou. První dva náhrobní nápisy jsou psány dvojjazyčně (WELLES – KRAELING 1938, 446–467,

no. 199, 200), třetí je psán latinsky (WELLES – KRAELING 1938, 447, no. 201). Latinský nápis z roku 118/119 n. l. zmiňuje přítomnost odloučené jednotky VI. legie *Ferrata*, která v této době, pravděpodobně na několik let, nahradila původní posádkovou legii v provincii *Arabia* III. legii *Cyrenaica* (KENNEDY 1980, 297–299). Latinský nápis na oltáři z roku 130 n. l. zmiňuje návštěvu císaře Hadriána a jednotku *Equites Singulares*, která byla pravděpodobně součástí jeho doprovodu (WELLES – KRAELING 1938, 390–391). Z 2. a 3. st. n. l. se dochovalo množství latinsky a řecky psaných nápisů, které zmiňují jména legionářů, kteří sloužili v rámci III. legie *Cyrenaica*. Poslední nápis vojenského charakteru v této lokalitě je součástí mozaiky, jež je datována do roku 533 n. l. (WELLES – KRAELING 1938, 481, no. 311). Je v řečtině a zmiňuje jednoho z velitelů císaře Justiniána. Důvody pro takové množství nápisů zmiňujících příslušníky III. legie *Cyrenaica* v této lokalitě nejsou úplně jasné. V ostatních městech Dekapole se téměř nevyskytují. Jedním z důvodů mohlo být jejich trvalé rozmístění v této oblasti z důvodu ochrany hlavních cest směřujících na západ do přístavů u Středozemního moře (KENNEDY 2000a, 442; KENNEDY 2004, 113–115, 117).

3.7.5 Jajuz

Jajuz (Tab. 3.7) v současnosti leží na severozápadním okraji dnešního Ammánu.

3.7.5.3 Nápis

V této lokalitě byl objeven řecky psaný dedikační nápis vojenského charakteru, který není přesněji datován (KENNEDY 2004, 118; SULEIMAN 1999, no. 21).

3.7.6 Philadelphie (Ammán)

Philadelphie (3.7) dnešní Ammán, byla důležitou křižovatkou hlavních cest na tomto území a jedním z nejdůležitějších městských center v rámci Dekapole (Mapa 5 a 9). Lokalita byla v posledních desetiletích pohlcena a s výjimkou akropole a několika mála staveb, kompletně převrstvena moderní zástavbou.

3.7.6.3 Nápisy

V rámci lokality bylo objeveno několik latinských a řeckých nápisů vojenského charakteru většinou z 3. st. n. l. Latinský náhrobní nápis z 2. st. n. l. zmiňuje příslušníka III. legie *Cyrenaica* (IGLS 21, no. 30). Další dva řecky psané pohřební nápisy z 1. poloviny 3. st. n. l. zmiňují legionáře z X. legie *Fretensis*, která byla v té době umístěna v provincii *Syria Palaestina* (IGLS 21, no. 13, 30). Nejmladším nápisem je latinsky psaný text, který zmiňuje Terentia Heraclita, *beneficiara* guvernéra provincie Claudia Capitolina, a tento text je datován do roku 245 n. l. (IGLS 21, no. 13; KENNEDY 2000a, 442–443).

3.7.7 Tell Faysal

Tell Faysal (Tab. 3.7) se nachází 7 km na jih od Gerasy nedaleko soutoku vádí Zarká a vádí Džeraš (Mapa 6) (KENNEDY 2004, 117).

3.7.7.1 Vojenské stavby

V této lokalitě byla detekována obdelníková stavba s rozlohou 31,5×37–40 m (c. 0,126 ha) a s masivním zdívem (KENNEDY 2000a, 442).

3.7.7.4 Keramika

Keramika a mince nalezené v rámci lokality jsou datovány od přelomu 2. a 3. st. n. l. až do 4. st. n. l. (KENNEDY 2000a, 442).

3.7.8 Umm er-Rumman

Umm er-Rumman (Tab. 3.7) leží 6 km jihozápadně od lokality Tell Faysal (KENNEDY 2004, 118).

3.7.8.2 Civilní stavby

V rámci této lokality a v jejím okolí bylo detekováno několik sídlišť, jež jsou datována převážně do římského období (KENNEDY 2004, 118).

3.7.8.3 Nápisy

Byl zde objeven latinsky psaný nápis, dnes již ztracený, který pravděpodobně zmiňoval VI. legii *Ferrata*, a jenž byl datován od 1. do 3. st. n. l. (IGLS 21, no. 29; KENNEDY 2000a, 442).

3.8 Dumat al-Džandal (Saudská Arábie) - katalog

V této podkapitole bude popsána lokalita Dumat al-Džandal ležící v Saudské Arábii (Mapa1). Lokalita Dumat al-Džandal (Tab. 3.8) patří do soustavy oáz Al-Džauf, které se rozprostírají na rozsáhlé ploše v severozápadní části dnešní Saudské Arábie. Leží 100 km od jižního konce vádí Sirhán, zhruba 400 km jihovýchodně od oázy Azraq. Jeden z důvodů, proč je tato lokalita součástí mé práce, jsem krátce nastínil v podkapitole věnované systému cest ve východních oblastech. Tímto důvodem je existence silničního stavebního nápisu, jenž byl nalezen v oáze Azraq (Obr. 3). Zdali místo *Dumata*, které je zmíněné na nápise, je shodné s lokalitou Dumat al-Džandal, zůstává však stále bezpečně nezodpovězenou otázkou (KENNEDY – MACADAM 1985, 102–103; MACADAM 1989, 299; NEHMÉ 2017, 149). Dalším důvodem zařazením této oblasti do pojednávaného tématu je archeologicky a epigraficky doložena nabatejská (SAVIGNAN – STARCKY 1957) a následně římská vojenská přítomnost v této lokalitě od 1. do 4. st. n. l. Je možné uvažovat, že oáza Dumat al-Džandal tvořila v tomto období předsunutou základu římské armády, která kontrolovala, směrem od Perského zálivu, přístup do vádí Sirhán (CHARLOUX et al. 2007, 186–187, 207; KENNEDY – MACADAM 1985, 103–104; NEHMÉ 2017, 149–150).

3.8.1 Vojenské stavby

V rámci lokality byly detekovány dvě stavby vojenského charakteru z tohoto období. V prvním případě se jedná o pozůstatky věže na menším kopci v západní části lokality. V jejich ruinách byla objevena mince císaře Licinia (308–324 n. l.) a nabatejsko-arabský nápis

datovaný mezi 4. a 5. st. n. l. V této oblasti byly také nalezeny zbytky rozsáhlejší fortifikace, která však není přesněji datována (NEHMÉ 2017, 149–150).

3.8,3 Nápisy

V Dumatu al-Džandal a jeho okolí bylo nalezeno množství rytých nápisů, z nichž většina je psána nabatejsky. Dva z těchto nápisů pochází z počátku 2. st. n. l. a zmiňují Nabatejce, kteří sloužili v rámci římské armády krátce poté, co vznikla provincie *Arabia*. První z nich je datován do roku 114/115 n. l. a je na něm zmíněn centurion (NEHMÉ 2017, DaJ144Nab10). Druhý se datuje, podle uvedeného roku 30, do roku 135/136 n. l. a zmiňuje jezdce (NEHMÉ 2017, DaJ144Nab8). Výše zmínění byli pravděpodobně rekrutováni do římské armády krátce poté, co Římané obsadili tuto oblast a pravděpodobně sloužili v jedné z jednotek *Cohors Equitata*, ve které byly jak *turmae* pro jízdu, tak *centuriae* pro pěší. Byl zde také objeven jeden latinský nápis, jenž obsahuje dedikaci centuriona III. legie *Cyrenaica* (SPEIDEL1977, 694). Nápis bývá datován od druhé pol. 2. až do začátku 3. st. n. l. (KENNEDY 2004, 220; NEHMÉ 2017, 135–136, 142–143).

3.8.4 Keramika

Keramika je datována od 1. do 4. st. n. l. (NEHMÉ 2017, 149–150).

3.9 Oblasti ležící východně od arabského limitu

Celá tato práce se věnuje popisu arabského limitu a jeho zázemí. V závěrečné části této kapitoly proto krátce uvedu výsledky omezených archeologických prospekcí v oblastech na východ od arabského limitu v časovém úseku, kterým je tato práce ohraničena. Budu navazovat na podkapitulu věnovanou obyvatelstvu, v jejímž rámci jsem krátce zmínil populaci, jež žila v této oblasti a která se aktivně zapojovala do vzájemné interakce v příhraničním prostoru.

Archeologické výzkumy se zaměřily především na oblast v okolí stolové hory Džebel Qurma, která leží východně od oázy Azraq. Na tomto území je doložen nárůst osídlení

v období pozdního neolitu kolem 7. tis. př. n. l. Vznikly zde rozsáhlé komplexy o rozloze až 2000 m², které se nacházely na krytých, níže položených místech v blízkosti vodních zdrojů. V 6. tis. př. n. l. se změnila struktura sídlišť. Objevily se menší lokality v hustější koncentraci, s kruhovými, volně stojícími stavbami, které se vyskytují i v následných obdobích. Od zhruba 4. tis. př. n. l. až do období na přelomu letopočtu chybí téměř jakékoliv doklady o zdejším osídlení. Tato skutečnost mohla být způsobena zvýšenou desertifikací místní krajiny. Další doklady osídlení jsou doloženy od 1. st. n. l., kdy se zde objevují safajské skupiny. Z této doby pochází množství safajských a později i nabatejských nápisů. V tomto období jsou stavěny menší kamenné ohrady a v jejich okolí se objevují rozsáhlejší od kamenů vyčištěné plochy, které pravděpodobně sloužily pro přechodné tábory. Objevují se i nálezy místní keramiky, i když jen v omezeném množství. Další mezidobý, bez téměř jakéhokoliv osídlení, začíná na konci římsko-byzantského doby a trvá až do 19. století (AKKERMANS et al. 2014, 203; AKKERMANS – HUIGENS 2018, 505–509).

Přírodní změny a s nimi spojená desertifikace v této oblasti, hrály bezpochyby hlavní roli v rámci vývoje osídlení v těchto oblastech. Je určitě zajímavé, že právě s římským obdobím je spojen nárůst osídlení. Pokles osídlení v tomto prostoru, na konci římsko-byzantského období, má své paralely v oblastech ležících na území bývalého limitu.

4 Městské opevnění

V této kapitole krátce nastíním vývoj městského opevnění ve vybraných městech Dekapole od 2. do 6. st. n. l. Toto téma již bylo uceleně zpracováno v rámci mé diplomové práce (KRNÁČ 2016), která končila s nástupem císaře Diokleciána. Smyslem této kapitoly je pouze zrekapitulovat a krátce uvést charakter vymezení města v jednotlivých lokalitách ve vymezeném časovém období.

4.1 Metodologie

Bude proveden popis městského opevnění v jednotlivých lokalitách s důrazem na období po roce 300 n. l. Získané poznatky, spolu se systémem cest, fortifikačními prvky a nápisy vojenského charakteru na území jordánské Dekapole, podrobím analýze v rámci syntézy vývoje městského opevnění a pokusím se je zařadit místně a časově do období, jež je předmětem této práce. Syntéze ze získaných poznatku bude věnováno závěrečné shrnutí městského opevnění a vojenských fortifikačních prvků.

Města byla vybrána na základě jejich provázanosti s oblastí arabského limitu v severozápadním Jordánsku. Jednotlivé lokality budou rozčleněny abecedně do sedmi podkapitol.

4.2 Charakter vymezení města

V této podkapitole budou zpracovány města Abila, Gadara, Gerasa, Hippos, Pella, Philadelphie a Skythopolis (Mapa 9).

4.2.1 Abila

Nalezené zbytky městské fortifikace v Abile jsou datovány převážně na přelom 3. a 4. st. n. l. (Tab. 4.2). Některé její části dokládají více než jednu stavební fázi. V pozdně římském nebo římsko-byzantském období bylo městské opevnění doplněno věžemi, které jsou doloženy na několika místech přítomností většího množství masivních čedičových bloků (SMITH 2011, 498–500).

4.2.2 Gadara (Umm Qeis)

Městské opevnění v Gadaře navazovalo na helénistickou fortifikaci v okolí centrální akropole (Tab. 4.2). Jeho odkrytá část je datována na přelom 1. a 2. st. n. l. a její mocnost je okolo 3,3m. Fortifikace je doplněná věžemi s pětiúhelníkovou základnou. Tiberiádská i Západní brána byly lemovány věžemi. V prvním případě se jednalo o kruhové věže, v druhém případě o věže s obdélníkovou základnou (BÜHRING 2011, 288; SMITH 2011, 500–501).

4.2.3 Gerasa (Džeraš)

Původně helénistická fortifikace pravděpodobně obklopovala pahorek Camp Hill v severozápadní části města (4.2). Městské opevnění z římského a římsko-byzantského období vzniklo v několika fázích, z nichž ta hlavní je datována na přelomu 3. a 4. st. n. l. Jeho celková délka dosáhla 3,5km s mocností okolo 3m a mělo více než 100 obranných věží, jejichž průměrná rozloha byla 6m^2 (BROWNING 1982, 80; FREEMAN 2008, 430; SMITH 2011, 501–502).

4.2.4 Hippos

Nejranější fáze fortifikace v této lokalitě pochází pravděpodobně z pol. 2. st. př. n. l. (Tab. 4.2). Hradby z římského období začaly být budovány někdy v průběhu 1. st. n. l. Jejich celková délka dosahovala více než 1,5km a byly v pozdějším období doplněna bastionem na jižní straně a věžemi, jež pocházejí z římsko-byzantského období. Kruhová věž z 1. st. n. l. stála vedle vstupní brány na východním okraji města (EISENBERG 2016, 613–615, 617–620).

4.2.5 Pella (Tabaqat Fahl)

Fortifikace v Pella nebyla tvořena souvislým pásem městského opevnění ale několika pevnostmi, jež se nacházely na okolních pahorcích (Tab. 4.2). Všechny mají svůj původ v helénistické až raně římské době. Největší z nich leží na pahorku Tell al-Husn a je datována v rozmezí od 1. do 6. st. (Obr. 22). Je tvořena několika na sebe vzájemně navazujícími stavbami, které jsou umístěny kolem vnitřního dvora (WATSON – TIDMARSH 1996, 304–305). Na dalších pahorcích v širším okolí byly detekovány tři menší pevnůstky, věž s cisternou a další věž, která tvoří součást masivního zdiva o délce zhruba 1,5km. Tyto menší fortifikační prvky jsou datovány od helénistického až do římsko-byzantského období (WATSON 1996, 67).

4.2.6 Philadelphie (Ammán)

Zbytky opevnění ve Philadelphii jsou doloženy v okolí městské citadely na vrcholu Džebel al-Kalat (Tab. 4.2). Podle nedávných archeologických prospekci je fortifikace datována od střední doby bronzové až do umajjovského období s výraznými stavebními úpravami ve 2. st. n. l. Na mozaice z římsko-byzantského období v lokalitě Umm ar-Rasas je vyobrazena Philadelphie spolu s městským opevněním, jež je tvořeno vystupujícími věžemi o třech patrech s cimbuřím (SMITH 2011, 503).

4.2.7 Skythopolis (Bejt Še'an)

Městské opevnění ve Skythopoli mělo několik fází, z čehož hlavní stavební úpravy byly prováděny v pozdně římském a římsko-byzantském období (Tab. 4.2). Jeho celková délka byla téměř 5km, tloušťka hradeb dosahovala 3m a v pozdější době bylo doplněné věžemi s čtvercovou základnou (SMITH 2011, 503–504).

5 Fortifikační prvky, městské opevnění a systém cest - syntéza

Poslední kapitola bude věnována syntézám vývoje fortifikačních prvků, městského opevnění a systému cest v prostoru arabského limitu a na území Dekapole, které budou rozděleny podle historického vývoje do příslušných podkapitol. Výsledky ze získaných poznatků, ať už s použitých stavebních metod a materiálu, umístění jednotlivých staveb, městského opevnění, civilního osídlení, stavebních nápisů, keramiky a v neposlední řadě sítě cest a jejich celkové chronologii bude věnováno závěrečné shrnutí, v jehož rámci budou zasazeny do širšího kontextu vojenského, sociálního a hospodářského vývoje v těchto oblastech.

5.1 Fortifikační prvky, civilní osídlení a systém cest - syntéza

V této syntéze bude provedena analýza oblastí ležících podél a východně od cesty *Via Nova Traiana*. Jedná se o území jižního Hauránu, Bazaltové pouště, oázy Azraq a Severních stepí (Mapa 6).

Celkový rozvoj na území arabského limitu od 2. až do 5. st. n. l. provázely proměny, které byly způsobené politickým, ekonomickým a sociálním vývojem v této oblasti. Z jednotlivých lokalit popisovaných v této práci, si můžeme udělat ucelený obrázek o jeho průběhu. Některé z nich, jako např. Umm el-Džimal, Kasr el-Hallabat nebo Chirbet es-Samra, nám poskytují dostatek informací, jež nám umožňují sestavit přibližný časový průběh rozvoje fortifikačních prvků a civilního osídlení v regionu. U velké části lokalit, jako např. Kasr el-Azraq, Deir el-Qinn, Al-Qihati a mnoha dalších, nám z důvodu nedostatečného archeologického průzkumu celkový pohled schází, přesto je však možné i u nich zachytit alespoň základní charakteristiky proměn, jimiž tyto lokality prošly.

5.1.1 Začátek 2. st. n. l.

Obsazení nabatejského království a následný vznik provincie *Arabia* znamenaly celkové změny v této oblasti, i když z pohledu vnější ochrany tohoto prostoru se příliš nezměnilo. *Via Nova Traiana*, jediný doložený římský stavební počín z počátku 2. st. n. l., kopírovala cestu z předcházejících období, podél které byly rozmístěny fortifikační prvky nejpozději z nabatejského období (Mapa 5). Římská armáda zpočátku využívala tuto pevnostní infrastrukturu. Tato situace je nejlépe doložena v lokalitě Kasr Aseichin, v jejímž rámci se nacházejí zbytky obranného zdiva z nabatejského období. Obdobnou situaci je možné předpokládat i na dalších místech, jak dokládá např. stavební nápis v Umm el-Qutteinu a množství nabatejské keramiky v dalších lokalitách, ale ta byla následně převrstvena zástavbou v pozdějších obdobích.

5.1.2 Přelom 2. a 3. st. n. l.

Nejstarší nalezené vojenské stavební nápisy v těchto oblastech jsou psány latinsky a pochází z přelomu 2. a 3. st. n. l. (Graf 2). Tyto nápisy jsou doloženy v lokalitách Kasr el-Hallabat a Kasr el-Uweinid a je na nich zmíněna výstavba *castella nova*. První stavby vojenského charakteru pochází právě z tohoto období. Tyto pevnosti měly pravidelnou čtvercovou základnu s rozměry mezi 15×15 m až 57×57 m a v této fázi byly budovány bez rohových věží a s jedním patrem. Použité stavební postupy a materiál je obtížné rozlišit od pozdějších přestaveb. Pevnosti z tohoto období jsou doloženy v hlavních centrech jednotlivých oblastí. Některé z nich vznikly podél hlavní cesty *Via Nova Traiana*, jako např. v Chirbetu Khaw nebo Chirbetu es-Samra, další byly budovány podél nově vznikajících cest ve východních oblastech, jako např. v Umm el-Džimalu nebo Deir el-Kahfu. Keramika v těchto lokalitách dokládá kontinuální osídlení od 1. st. n. l. V tomto období začala být budována síť samostatně stojících věží, které byly umístovány podél hlavních cest.

Cesty ve východní části arabského limitu jsou doloženy milníky ze severovského období a neměly ve své většině zpevněný povrch. Hlavní cesta v této oblasti z tohoto období známá jako *Via Severiana* začínala v oáze Azraq, kde se napojovala na karavánní cestu z vádí Sirhán a pokračovala přes lokalitu Deir el-Kahf směrem do Damašku (Mapa 5). Je možné předpokládat, že právě oáza Azraq byla jedním z prvních míst, které římské vojenské jednotky obsadily po připojení tohoto území. V jejím rámci se nacházely ruiny vojenského

stavby, která byla charakterizována jako rané *castrum*. Komplex podobné velikosti ze severovského období je doložen v oblasti jižního Hauránu v lokalitě Umm el-Quttein.

5.1.3 Přelom 3. a 4. st. n. l.

Další intenzivní stavební rozvoj je doložen na přelomu 3. a 4. st. n. l. Z tohoto období pochází velká část stavebních nápisů vojenského charakteru v těchto oblastech (Mapa 8, Graf 2). Většina z nich je psána latinsky (Graf 1) a dokládají, stejně jako nápisy z počátku 3. st. n. l., přítomnost odloučených jednotek III. legie *Cyrenaica*. Tato legie tvořila společně s pomocnými jednotkami hlavní vojenskou sílu římské armády v provincii *Arabia* v tomto období.

V této době došlo k zásadní přestavbě většiny pevností v uvedených oblastech. Vojenské stavby ze severovského období byly renovovány a rozšířeny. Ve většině případů byly zvětšeny téměř čtyřnásobně, jejich rozloha se pohybovala mezi 0,14 ha až 1 ha a velká část z nich dostala nepravidelný tvar (Mapa 7). Z této rozlohy se vymykají dva vojenské komplexy v lokalitě Karyat el-Hadid, ležící v těsné blízkosti cesty *Via Nova Traiana*, které mohly sloužit jako hlavní vojenská římské armády na tomto území. *Castella (quadriburgia)* byla doplněna rohovými věžemi a další věže bývaly umístěny podél jednotlivých stran a dvojice věží zpravidla lemovaly vstupní brány. V rámci této přestavby byly zvýšeny o jedno patro. Podle stavebních postupů je možné usuzovat, že jednotlivé pevnosti byly postaveny ve velmi krátké době.

V této době jsou také v podobě velkého množství milníků v jednotlivých lokalitách, jako např. v Umm el-Qutteinu a El-Fedeinu, doloženy opravy a rozšíření jednotlivých cest na tomto území, včetně hlavní cesty *Via Nova Traiana*. Ve větších lokalitách ležících na křižovatkách cest, jako např. v Chirbetu Khaw, je v tomto období zaznamenán nárůst civilního osídlení (Mapa 7). V jejich případě se jednalo o sídliště, která vznikala bez předchozího plánování. Keramika v jednotlivých lokalitách dokládá kontinuitu v rámci osídlení. Z tohoto období je také doložena poslední zvýšená stavební aktivita, která byla namířena k zajištění přístupů do prostoru vádí Sirhán na obou jeho stranách. V oáze Azraq vzniklo *castellum (quadriburgium)*, které jako jedno z mála má doloženou pouze jednu stavební fázi. Přítomnost římských jednotek na druhé straně vádí dokládá latinsky psaný nápis z této doby.

5.1.4 Od počátku 5. st. n. l.

Od počátku 5. st. n. l. již jsou doloženy v uvedených oblastech pouze řecké nápisy a jejich množství celkově výrazně pokleslo (Grafy 1 a 2). Nálezy keramiky v menších lokalitách vykazují úbytek osídlení. Nejvýrazněji je to viditelné v rámci celé oázy Azraq, kde se s výjimkou Kasru Aseichin pozdější keramika téměř nevyskytuje. Naopak ve větších lokalitách, jako např. v Chirbetu es-Samra, se začala intenzivněji rozrůstat civilní zástavba. Poslední stavební aktivita, jež byla zaměřena na budování vojenských staveb, je doložena v lokalitách Kasr el-Bai'j a Umm el-Džimal. Kasárna v těchto lokalitách jsou posledními stavbami vojenského charakteru v prostoru arabského limitu.

Někdy na přelomu 5. a 6. st. n. l. jednotky pravidelné armády vyklidily tento prostor a civilní sídliště pohltila to, co zbylo z vojenské zástavby, jako např. v Chirbetu Khaw. Některé bývalé vojenské stavby byly přetransformovány na kláštery nebo letní sídla umajjovských panovníků a byly aktivně využívány až do druhé poloviny 8. st. n. l.

5.2 Jordánská Dekapole, městské opevnění a systém cest - syntéza

V rámci této syntézy bude zpracována oblast jordánské Dekapole, v jejímž rámci se zaměřím, podobně jako v předchozí syntéze, nejen na jednotlivé fortifikační prvky v krajině a systém cest ale bude doplněna o vývoj městských fortifikací ve vybraných městech Dekapole (Mapa 6).

Celkový historický vývoj na území Dekapole se výrazně odlišoval od vývoje na územích ležících na východ od něj. Již v helénistickém období zde vznikla síť pevností, z nichž mnohé se staly později městy v rámci této oblasti. Zásadní politické, ekonomické a sociální změny na tomto území přineslo začlenění uvedené oblasti do sféry římského vlivu, krátce poté, co vznikla v severních oblastech římská provincie *Syria* v roce 64 př. n. l.

5.2.1 Raně římské období

Městské opevnění ve většině měst navazovalo na obranné prvky z helénistického období (Tab. 4.2). V rámci některých lokalit jsou doloženy dílčí opravy původně

helénistických fortifikací. Nejranější hradby z římské doby byly postaveny v Gerase, Hippu a Gadaře a jsou datovány do 2. pol. 1. st. n. l.

Vznik prvních cest z římského období v této oblasti je spojen s První válkou židovskou (66–73 n. l.) a se jménem M. U. Traiana, otce budoucího císaře Trajána. V první fázi došlo k propojení území Dekapole s oblastmi na pobřeží Středoziemního (Mapa 9). Tato síť cest byla v následném období rozšířena, máme doloženy milníky z období vlády výše zmíněného císaře a byly do ní včleněny města Gerasa a Philadelphie, kde se napojovala na nově vzniklou cestu *Via Nova Traiana* (Mapa 5).

Nalezené latinské a bilingvální nápisy v Gerase, Gadaře a v několika dalších menších lokalitách z 1. a počátku 2. st. n. l. dokládají přítomnost římských jednotek v rámci těchto měst (Grafy 3 a 4, Mapa 8). V rámci lokality Gerasa byly v její jižní části v okolí menšího kopce detekovány zbytky, které mohou indikovat přítomnost římských jednotek. Je možné se domnívat, že jejich přítomnost v tomto období je spojena s židovským povstáním v těchto oblastech. Stejně tak se mohlo jednat o jednotky, jež mohly sloužit v pohraničním území mezi Dekapolí a nabatejským královstvím.

5.2.2 Pozdně římské až římsko-byzantské období

Na počátku tohoto období došlo na území jordánské Dekapole k dalšímu rozšíření cestní sítě, která propojila zbývající města v této oblasti. Jedna její větev propojila města v severních oblastech s Bostrou na východě a městem Skythopolis ležícím v západních oblastech. Další cesty vznikly v okolí Gerasy (Mapa 9). V pozdějších obdobích jsou již doloženy pouze jejich opravy, poslední milníky pochází z pol. 4. st. n. l.

Podél uvedených cest začala vznikat celá síť fortifikačních prvků v podobě samostatně stojících věží, stanic a pevností, které navazovaly na obdobnou síť na území Severních stepí. V rámci jordánské Dekapole jsou doloženy vojenské stavby v lokalitách Al-Birah a Tell Faysal (Mapa 7). V lokalitě Tell Faysal byly objeveny ruiny větší pevnosti o rozloze 0,12 ha, v jejímž rámci nálezy keramiky dokládají její využití ze severovského období až do 4. st. n. l. Z uvedených lokalit nejsou doloženy žádné nápisy, tudíž je obtížné přesněji určit, jaký druh jednotek v jejich rámci sloužil.

Nápisy vojenského charakteru jsou v tomto období doloženy pouze ve městech Philadelphie a Gerasa. V rámci Gerasy se jedná o velké množství latinských a řeckých nápisů z 2. a 3. st. n. l., jež zmiňují příslušníky III. legie *Cyrenaica*, kteří se mohli podílet na zabezpečení okolních cest. Poslední vojenský nápis na tomto území pochází z mozaiky a je datován do roku 533 n. l. (Grafy 3 a 4).

Městské opevnění se v tomto období dále rozšiřovalo, bylo zesilováno a následně doplňováno obrannými věžemi. Nejlépe dochované pozůstatky hradeb z tohoto období jsou doloženy ve městech Gadara, Gerasa, Hippos a Skythopolis. Závěrečné stavební úpravy pochází z 5. až 6. st. n. l. (Mapa 9, Tab. 4.2).

6 Fortifikační prvky, městské opevnění a systém cest - závěrečné shrnutí

Jak již bylo zmíněno v předcházejících podkapitolách, v jejichž rámci byly analyzovány získané poznatky z jednotlivých částí této práce, vývoj v prostoru arabského limitu a oblasti Dekapole procházel, ve vymezeném časovém období od 2. do 5. st. n. l., obdobnými změnami. Lišilo se toliko některé dílčí části, převážně v raném období. Území Dekapole se dostalo do sféry římského vlivu dříve, než východní oblasti. Byly zde příhodnější přírodní podmínky, které umožnily vznik větších městských celků, jež chybějí ve východní části. S tímto vývojem byl spojen vznik rané sítě cest, která umožňovala další ekonomický růst tohoto území a také přímá přítomnost římské armády v jednotlivých městech, která zaručovala politickou stabilitu v oblasti Dekapole. Území budoucího arabského limitu v této době nedosahovalo podobného stupně vývoje, jsou zde však doložena jednotlivá nabatejská sídliště, v jejichž rámci byly přítomny místní vojenské jednotky, které zabezpečovaly tuto na obchodní cesty bohatou oblast v rámci nabatejského království.

Po vzniku provincie *Arabia* byla cestní síť na území Dekapole rozšířena a došlo k jejímu napojení na nově vznikající systém cest ve východních oblastech. Toto mělo za následek bližší propojení obou oblastí, které vyústilo v užší ekonomickou a sociální provázanost v tomto prostoru. Římské jednotky byly přesunuty z oblasti jordánské Dekapole na východ a v následném období zde začaly budovat síť pevností v blízkosti hlavních cestních uzlů. Jednotlivé cesty v obou částech byly lemovány nově vznikající sítí fortifikačních prvků. S tímto byla spojena politická a hospodářská stabilita v celém prostoru.

Po roce 300 n. l. je sledován pokles urbánního osídlení v jednotlivých městech Dekapole, naopak v prostoru arabského limitu začala vznikat větší civilní sídliště v okolí renovovaných a celkově nově upravených pevností. Toto bylo období největšího stavebního rozmachu ve východních oblastech. Síť cest prošla posledními velkými stavebními úpravami, jež jsou doloženy jak na území arabského limitu, tak i v oblastech jordánské Dekapole.

Na přelomu 5. a 6. st. n. l. vojenské jednotky pravidelné armády opustili prostor arabského limitu a civilní sídliště v jejich okolí zakrátko převrstvila vojenskou zástavbu. V tomto období došlo na ve městech Dekapole k poslednímu většímu ekonomickému

rozkvětu, jenž je doložen, mimo jiné, závěrečnými stavebními úpravami, kterými prošlo městské opevnění.

Oblast severozápadního Jordánska byla místem, kde se nejpozději od konce 4. st. n. l. do první poloviny 7. st. n. l. mísily vlivy východu a západu, které nechaly vzniknout jedinečné společenství jednotlivých kultur. Došlo zde k symbióze orientálních, řeckých a v neposlední řadě římských vlivů, které po sobě zanechaly i po 1400 letech nesmazatelnou stopu v místní krajině. Při cestování po jednotlivých oblastech Levanty si člověk uvědomí, jak moc tento zaniklý svět v současnosti schází.

Seznam použitých zkratek

AE = *L'Année Epigraphique*, Paris, 1888–

CIL = *Corpus Inscriptionum Latinarum*, Berlin, 1863–

IGLS = *Inscriptions grecques et latines de la Syrie*, Paris, 1929–

PA = BRÜNNOW, R. E. – VON DOMASZEWSKI, A. 1904–1909: *Die Provincia Arabia*. vols. 3. Štrasburg.

PES = BUTLER, H. C. et al. (1907–1949): *Publications of the Princeton University Archaeological Expeditions to Syria in 1904–1905 and 1909*. vols. 4. Leyden.

Seznam literatury

Písemné prameny

AMMIANUS = Ammianus Marcellinus: *Soumrak římské říše*. Překl. J. Češka. Živá díla minulosti. Praha 1975.

CASSIUS = Cassius Dio: *Roman History*. Anglický překl. E. Cary, [online] získáno 22. listopadu 2019 z URL:

http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Cassius_Dio/home.html

DIODÓROS = Diodóros Sicilský: *The Library of History (Historická knihovna)*. Anglický překl. C. H. Oldfather, [online] získáno 22. listopadu 2019 z URL:

http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Diodorus_Siculus/home.html

FESTUS = Rufius Festus: *Brevarium of the accomplishments of the Roman people (Krátké vyličení dějin římského národa)*. Anglický překl. T. M. Banchich, J. A. Meka, [online] získáno 23. listopadu 2019 z URL: <http://www.attalus.org/translate/festus.html#6>

FLAVIUS, AJ = Josephus Flavius: *Twenty Books of the Jewish Antiquities (Židovské starožitnosti)*. Anglický překl. W. Whiston, [online] získáno 22. listopadu 2019 z URL:

<https://penelope.uchicago.edu/josephus/index.html>

FLAVIUS, BJ = Josephus Flavius: *Válka židovská I*. Překl. J. Havelka, J. Šonka. Antická knihovna. Praha 1992.

FLAVIUS, BJ = Josephus Flavius: *Válka židovská II*. Překl. J. Havelka, J. Šonka. Antická knihovna. Praha 1990.

EUTROPIUS = Flavius Eutropius: *Abridgement of Roman History* (Stručné římské dějiny).

Anglický překl. J. S. Watson, [online] získáno 30. listopadu 2019 z URL:

http://www.tertullian.org/fathers/eutropius_breviarium_2_text.htm

Not. Dig. = *Notitia Dignitatum*. [online] získáno 25. listopadu 2019 z URL:

https://la.wikisource.org/wiki/Notitia_dignitatum

P. Mich. = Papyri Michigan nos. 465–466. WINTER, J. G. – YOUTIE, H. C. 1951: *Papyri and Ostraca from Karanis vol. VIII*. Ann Arbor.

P. Yadin = Papyri Yadin (Babatin archiv) nos. 1 – 35. LEWIS, N. 1989: *The Documents from the Bar Kokhba Period in the Cave of Letters: Greek Papyri*. Israel Exploration Society. Jerusalem.

PLINIUS, NH = Plinius starší: *The Natural History (Kapitoly o přírodě)*. Anglický překl. J.

Bostock, H. T. Riley, [online] získáno 22. listopadu 2019 z URL:

<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.02.0137>

PROKOPIOS = Prokopios z Kaisareie: *History of the Wars, Books I. and II. (Knihy o válkách)*.

Anglický překl. H. B. Dewing, [online] získáno 14. prosince 2019 z URL:

https://www.gutenberg.org/files/16764/16764-h/16764-h.htm#BOOK_I

PTOLEMAIOS, Geogr. = Klaudios Ptolemaios: *Geographia*. Anglický překl. E. L. Stevenson,

[online] získáno 22. listopadu 2019 z URL:

<http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Gazetteer/Periods/Roman/Texts/Ptolemy/home.html>

RENATUS = Flavius Vegetius Renatus: *Epitome of Military Science*. Anglický překl. N. P. Milner. Liverpool. 2001.

RUFINUS = Tyrannius Rufinus: *Historia Eremitica (Poustevnické dějiny)*.

STRABÓN, Geog. = Strabón: *Geografika*. Anglický překl. H. L. Jones, [online] získáno 22. listopadu 2019 z URL: <http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Strabo/home.html>

TACITUS, Ann. = Publius C. Tacitus: *The Annals (Letopisy)*. Anglický překl. B. Thayer, [online] získáno 14. listopadu 2019 z URL: <http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Tacitus/home.html>

TACITUS, Germ., Agr. = Publius C. Tacitus: *The Germany and the Agricola of Tacitus*. Anglický překl. E. Brooks, Jr, [online] získáno 14. prosince 2019 z URL: <https://www.gutenberg.org/files/7524/7524-h/7524-h.htm#linknoteref-1001>

Sekundární literatura

AL-KHOURI, M. 2007: Military Architecture of the *Limes Arabicus*: Strategy, Commercial Routes, Quotidian Life. In: Lewin, A. S. – Pellegrini, P. et al. (eds.): *The Late Roman Army in the Near East from Diocletian to the Arab Conquest. Proceedings of a colloquium held at Potenza, Acerenza and Matera. May 2005*, 143–151.

AL-SALAMEEN, Z. – AL-SHDAIFAT, Y. – HARAHSHEH, R. 2018: Nabataean echoes in al-Harrah: New evidence in light of recent field work. *Palestine Exploration Quaterly* 150/1, 60–79.

AKKERMANS, P. M. – HUIGENS, H. O. – BRÜNING, M. L. 2014: A landscape of preservation: late prehistoric settlement and sequence in the Jebel Qurma region, north-eastern Jordan. *Levant* 46/2, 186–205.

AKKERMANS, P. M. – HUIGENS, H. O. 2018: Long-term settlement trends in Jordan's north-eastern Badia: The Jabal Qurma Archaeological Landscape Project. *Annual of the Department of Antiquities of Jordan* 59, 503–515.

ARCE, I. 2009: Qasr al-Hallabat (Jordan): Transformation of a *Limes Arabicus* fort into a monastic and palatine complex. In: Morillo, Á. – Hanel, N. – Martín, E. (eds.): *Limes XX: XX Congreso internacional de estudios sobre la frontera romana. Septiembre 2006, Leon. Gladius: Anejos* 13. Madrid, 155–180.

- ARCE, I. 2010: Qasr Hallabat, Qasr Bshir and Deir el Kahf. Building techniques, architectural typology and change of use of three *Quadriburgia* from the *Limes Arabicus*. Interpretation and significance. In: Camporeale, S. – Dessales, H. – Antonio, P. (eds.): *Arqueología de la construcción, II: Los procesos constructivos en el mundo romano: Italia y provincias orientales. Congreso Certosa di Pontignano. 13–15 de noviembre de 2008*. Siena, 455–481.
- ARCE, I. 2012: Romans, Ghassanids and Umayyads and the transformation of the *Limes Arabicus*: From coercive and deterrent diplomacy towards religious proselytism and political clientelism. In: Vannini, G. – Nuccioti, M. (eds.): *La Transgiordania nei secoli XII-XIII e le „frontiere“ del Mediterraneo medievale*. BAR International Series 2386, 55–74.
- ARCE, I. 2015: Severan *Castra*, Tetrarchic *Quadriburgia*, Justinian *Coenobia* and Ghassanid Diyarat: Patterns of transformation of *limes Arabicus* forts during late Antiquity. In: Collins, R. – Symonds, M. – Weber, M. (eds.): *Roman Military Architecture on the Frontiers: Armies and Their Architecture in Late Antiquity*. Oxford, 98–122.
- ATTALAH, N. 1996: Nouvelles inscriptions grecques et latines du nord-est de la Jordanie. *Syria* 73, 15–22.
- AVI-YONAH, M. 1978: *Hellenism and the East*. Ann Arbor.
- BALL, W. 2000: *Rome in the East: The Transformation of an Empire*. London.
- BERLIN, A. M. 2003: The Hellenistic Period. In: Richard, S. (ed.): *Near Eastern Archeology*. Indiana, 418–433.
- BOWERSOCK, G. W. 1971: A Report on Arabia Provincia. *The Journal of Roman Studies* 61, 219–242.
- BOWERSOCK, G. W. 1976: Limes Arabicus. *Harvard Studies in Classical Philology* 80, 219–229.
- BOWERSOCK, G. W. 1994: *Roman Arabia*.³ Harvard College.
- BROWNING, I. 1982: *Jerash and the Decapolis*. London.
- BÜHRING, C. 2011: The development of Urban Structures in the Decapolis city of Gadara. *ARAM Periodical* 2011 23, 285–307.

- BÜHRING, C. 2016: The hinterland of the ancient city of Gadara (*Umm Qays*). Settlements, form of sedentism and out of town places of cult. *ARAM* 28/1&2, 167–184.
- COLEMAN, M. D. 2013: *Near East: An historical exercise*. Ph.D. Thesis. Victoria University. Wellington.
- CUFFE, E. 2016: *The Nomadic Menace and Limes Arabicus*. M. A. Thesis. University of Liverpool.
- CUPCEA, G. 2015: The evolution of Roman frontier concept and policy. *Journal of Ancient History and Archaeology* 2/1, 12–22.
- DVORJETSKI, E. 2011: The Military and Medical History of Gadara as Reflected by the City-Coins. *ARAM Periodical* 2011 23, 81–140.
- EISENBERG, M. 2016: Graeco-Roman Poliorketics and the Development of Military Architecture in Antiochia Hippos of the Decapolis as a Test Case. In: Frederiksen, M. et al. (eds.): *Focus on Fortification: New Research on Fortifications in the Ancient Mediterranean and the Near East. Monograph Series of the Danish Institute at Athens* 18. Oxford, 609–622.
- EL-KHOURI, L. 2007: Roman and Byzantine settlements in the region of west Irbid. *Palestine Explorations Quarterly* 139/3, 166–185.
- EL-NOWIEEMY, M. 2012: Arabia in Roma Sources: The Evidence of Latin Poetry. In: Al-Helabi, A. et al. (eds.): *Arabia, Greece and Byzantium: Cultural Contacts in Ancient and Medieval Times. Proceedings of the: International Symposium on the Historical Relations between Arabia the Greek and Byzantine World (5th century BC–10th century AD). 6–10 December 2010*. Rijád, 131–142.
- FAGAN, C. 2017: „King of All the Arabs“. *Examining the development of Arab-Roman frontier relations and the role of the Limes Arabicus in the 2nd and 3rd centuries CE*. M. A. Thesis. University of Missouri, Columbia.
- FISCHER, G. 2004: A New Perspective on Rome's Desert Frontier. *Bulletin of the American Schools of Oriental Research* 336, 49–60.
- FISCHER, G. 2015: *Arabs and Empires before Islam*. Oxford.

FOX, C. R. 1996: What, if anything, is a Byzantine? *Celator* 10/3, 36–41.

FREEMAN, P. 1996: The annexation of Arabia and imperial Grand Strategy. In: Kennedy, D. L. (eds.): *The Roman Army in the East*. Ann Arbor, 91–118.

FREEMAN, P. 2008: The Roman Period. In: Adams, R. B. (eds.): *Jordan An Archeological Reader*. London, 413–440.

GATIER, P. -L. 1998: Les inscriptions grecques et latines de Samra et de Rihab. In: Humbert, J. -B. – Desreumaux, A. (eds.): *Khirbet es-Samra, Jordanie. 1. La voie romaine; le cimetière; les documents épigraphiques*. Paris, 359–431.

GICHON, M. 2005: The Origin and the Development of the Courtyard Castellum from Early Antiquity to Roman Times. In: Visy, Z. (ed.): *Limes XIX. Roman Frontier Studies. Proceedings of the XIXth International Congress. University of Pécs. September 2003*. Pécs, 815–832.

GOŁYŹNIAK, P. 2014: Limes Arabicus. In: Kołoczek, B. – Osowska, E. (eds.): *Wojna, konflikt i społeczeństwo w starożytnym świecie. Materiały pokonferencyjne z III Krakowskich Spotkań Starożytniczych: Wojna i wojskowość w świecie starożytnym, Kraków, 16-18 III 2011 oraz IV Krakowskich Spotkań Starożytniczych: Człowiek antyku – między wspólnotą a indywidualizmem, Kraków, 21-23 III 2012*. Krakov, 186–197.

GOODMAN, M. 1992: Jews in the Decapolis. *ARAM Periodical* 1992 4/1, 49–56.

GRAF, D. F. 1978: The Saracens and the Defense of the Arabian Frontier. In: Graf, D. F. (ed.): *Rome and the Arabian Frontier: from the Nabataeans to the Saracens. Variorum Collected Studies Series*. Norfolk, 1–26.

GRAF, D. F. 1997: The „Via Militaris“ in Arabia. *Dumbarton Papers* 51, 271–281.

GRAF, D. F. 2003: Nabataeans. In: Richard, S. (eds.): *Near Eastern Archeology*. Indiana, 434–439.

GREATREX, G. 2007: Roman Frontiers and Foreign Policy in the East. In: Alston, R. – Lieu, S. N. C. (eds.): *Aspects of the Roman East. Papers in Honour of Professor Fergus Millar FBA*. *Studia Antiqua Australiensa*, 103–173,

GREGORATTI, L. 2011: The role of the Decapolis region in connecting inland Syria with the Mediterranean coast. *ARAM Periodical 2011 23*, 509–525.

GREGORY, S. 1997: *Roman military architecture on the Eastern Frontier from AD 200 – 600*. vol. 3. Amsterdam.

HAMARNEH, B. 2013: Continuity or Change? Rural Settlement in Provincia Arabia and Palaestina Tertia in the Seventh to Ninth Centuries. *Studies in the History and Archaeology of Jordan XI*, 61–69.

HENDRIX, R. E. – DREY, P. R. – STORFJELL, J. B. 1996: *Ancient Pottery of Transjordan: An Introduction, Utilizing, Published, Whole Forms: Late Neolithic through Late Islamic*. Berrien Springs.

HOGDSON, N. 1989: The East as part of the wider Roman imperial policy. In: French, D. H. – Lightfoot, C. S. (eds.): *The Eastern Frontier of the Roman Empire. Proceedings of a colloquium held at Ankara. September 1988*. BAR International Series 553, 177–189.

HOYLAND, R. G. 2001: *Arabia and Arabs: From the Bronz Age to the coming of Islam*. Rouledge. London.

HOYLAND, R. 2009: Late Roman Provincia Arabia, Monophysite Monks and Arab Tribes: a Problem of Centre and Periphery. *Semetica et Classica 2*, 117–139.

HUIGENS, H. O. 2018: The identification of pathways on *harra* surfaces in north-eastern Jordan and their relation to ancient human mobility. *Journal of Arid Environments 155*, 73–78.

CHARLOUX, G. – COTTY, M. – THOMAS, A. 2014: Nabataean or not? The ancient necropolis of Dumat. First: a reassessment of al-Dayl's excavations. *Arabian archaeology and epigraphy 25*, 186–213.

INFRANCA, G. C. 2007: From the Constructive Technique Used in the Military Architecture of the *Limes Arabicus* to its Conservation and Valorisation. In: Lewin, A. S. – Pellegrini, P. et al. (eds.): *The Late Roman Army in the Near East from Diocletian to the Arab Conquest. Proceedings of a colloquium held at Potenza, Acerenza and Matera. May 2005*, 131–141.

ISSAC, B. 1988: The Meaning of the Terms Limes and Limitanei. *The Journal of Roman Studies* 78, 125–147.

KENNEDY, D. L. 1980: Legio VI Ferrata: The Annexation and Early Garrison of Arabia. *Harvard Studies in Classical Philology* 84, 283–309.

KENNEDY, D. L. 1982: *Archaeological Explorations on the Roman Frontier in North East Jordan. The Roman and Byzantine military installations and road network on the ground and from the air*. BAR International Series. Oxford.

KENNEDY, D. L. 1995a: The *Via Nova Traiana* in Northern Jordan: A Cultural Resource under Threat. *Annual of the Department of Antiquities of Jordan* 39, 221–227.

KENNEDY, D. L. 1995b: Water Supply and Use in the Southern Hauran, Jordan. *Journal of Field Archaeology* 22, 275–290.

KENNEDY, D. L. 1997: Roman roads and routes in north-east Jordan. *Levant* 29, 71–93.

KENNEDY, D. L. 2000a: The Frontier of Settlement in Roman Arabia: Gerasa to Umm el-Jimal ... and beyond. *Mediterraneo Antico. Economie Società Culture*. Anno III. Fascicolo 2, 397–453.

KENNEDY, D. L. 2000b: Relocating the past: Missing inscriptions from Qasr el-Hallabat and the air photographs of sir Aurel Stein for Transjordan. *Palestine Exploration Quarterly* 132, 28–36.

KENNEDY, D. L. 2002: Qaryat al-Hadid: a 'Lost' Roman Military Site in Northern Jordan. *Levant* 34, 99–100.

KENNEDY, D. L. 2004: *The Roman Army in Jordan*.² London.

KENNEDY, D. L. 2013: Remote Sensing and „Big Circles“. A New Type of Prehistoric Site in Jordan and Syria. *Zeitschrift für Orient-Archäologie* 6, 44–63.

KENNEDY, D. L. 2014: „Nomad Villages“ in north-eastern Jordan: from Roman Arabia to Umayyad Urdunn. *Arabian Archaeology and Epigraphy* 25, 96–109.

- KENNEDY, D. L. 2017: Christianity in the hinterland of Roman and Umayyad Philadelphia: evidence and inference in the Belqa. In: Minchin, E. – Jackson, H. (eds.): *Text and the Material World. Essays in Honour of Graeme Clarke*, Uppsala, 227–242.
- KENNEDY, D. L. – BENNETT, C. M. 1978: A New Roman Military Inscription From Petra. *Levant* 10/1, 163–164.
- KENNEDY, D. L. – MACADAM, H. I. 1985: Latin inscriptions from the Azraq Oasis, Jordan. *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 60, 97–107.
- KENNEDY, D. L. – RILEY, D. 1990: *Rome's desert frontier. From the air*. University of Texas Press. Austin.
- KENNEDY, D. L. – BEWLEY, R. 2009: Aerial archaeology in Jordan. *Aniquity* 83, 69–81.
- KRAELING, C. H. 1938: *Gerasa: City of the Decapolis*. New Haven.
- KRNÁČ, M. 2016: *Proměny městského a venkovského osídlení v Syropalestině na příkladu oblasti tzv. Dekapole v římské císařské době*. Bakalářská práce (nepublikovaná). Praha.
- LANDER, J. 2004: *Roman Stone Fortifications. Variation and Change from the First Century A. D. to the Fourth*. BAR International Series 206. Oxford.
- LORENZOVÁ, A. 2018: *Koncept orientalizujícího období v italské archeologii*. Diplomová práce (nepublikovaná). Praha.
- MACADAM, H. I. 1989: Epigraphy and the Notitia Dignitatum (Oriens 37). In: French, D. H. – Lightfoot, C. S. (eds.): *The Eastern Frontier of the Roman Empire. Proceedings of a colloquium held at Ankara. September 1988*. BAR International Series 553, 295–309.
- MILLAR, F. 2001: *The Roman Near East 31 BC - AD 337*.⁴London.
- MITTMANN, S. 1970: *Beiträge zur Siedlungs und Territorialgeschichte des Nördlichen Osrjordanlandes*. Wiesbaden.
- NEHMÉ, L. 2017: New dated inscriptions (Nabataean and pre-Islamic Arabic) from a site near al-Jawf, ancient Dūmah, Saudi Arabia. *Arabian Epigraphic Notes* 3, 121–164.

OLESON, J. P. 2018: Strategies for Water Supply in Arabia Petraea during the Nabataean through Early Islamic Periods: Local Adaptations of the Regional „Technological Shelf“. In: Berking, J. (ed.): *Water Management in Ancient Civilizations*. Berlin Studies of the Ancient World. Berlin, 17–39.

PALUMBO, G. – MUNZI, M. – COLLINS, S. – HOURANI, F. – PERUZZETTO, A. – WILSON, M. D. 1996: The Wadi az-Zarqa/Wadi ad-Dulay. Excavations and Survey Project: Report on the October–November 1993 fieldwork season. *ADAJ* 40, 375–427.

PARENTI, R. – GILLENTO, P. 2012: *Limes Arabicus* and still-standing buildings. In: Vannini, G. – Nucciotti, M. (eds.): *La Transgiordania nei secoli XII-XIII e le „frontiere“ del Mediterraneo medievale*. BAR International Series 2386, 111–124.

PARKER, S. T. 1986: *Romans and Saracens: A History of the Arabian Frontier*. Dissertation series. American Schools of Oriental Research. vol. 6. Eisenbrauns.

PARKER, S. T. 1989: The fourth century garrison of Arabia: strategic implications for the south-eastern frontier. In: French, D. H. – Lightfoot, C. S. (eds.): *The Eastern Frontier of the Roman Empire. Proceedings of a colloquium held at Ankara. September 1988*. BAR International Series 553, 355–372.

PARKER, S. T. 2005: Supplying the Roman Army on the Arabian frontier. In: Visy, Z. (ed.): *Limes XIX. Roman Frontier Studies. Proceedings of the XIXth International Congress. University of Pécs. September 2003*. Pécs, 415–428.

ROLL, I. 2005: Terrestrial Transportation of the Roman Army in the east. The Case of Judaea/Palaestina and its Road Network. In: Visy, Z. (ed.): *Limes XIX. Roman Frontier Studies. Proceedings of the XIXth International Congress. University of Pécs. September 2003*. Pécs, 749–762.

RUCKER, J. 2007: *A Diocletianic Roman Castellum of the Limes Arabicus in its Local Context: A Final Report of the 2001 Da'janiya Survey*. M. A. thesis. University of Missouri-Columbia.

SAVIGNAC, R. – STARCKY, J. 1957: Une inscription nabatéene provenant du Djouf. *RB* 64, 196–217.

- SHAHĪD, I. 1984: *Rome and the Arabs. Prolegomenon to the Study of Byzantium and the Arabs*. Dumbarton Oaks, Washington D. C.
- SHAHĪD, I. 2009: *Byzantium and the Arabs in the Sixth century*. vol. 2. Dumbarton Oaks, Washington D. C.
- SCHMID, S. G. 2008: The Hellenistic Period and the Nabateans. In: Adams, R. B. (eds.): *Jordan An Archeological Reader*. London, 353–412.
- SIPILÄ, J. 2009: The Reorganization of Provincial Territories in light of the Imperial Decision-Making Process. *Commentationes Humanarum Litterarum*. Helsinki.
- SMITH, R. 2011: Walls of the Decapolis. *ARAM Periodical 2011 23*, 489–508.
- SPEIDEL, M. P. 1977: The Roman army in Arabia. *ANRW 11/8*. 687–730.
- SPEIDEL, M. P. 2019: Rom und die Fernhandelswege durch Arabien. In: Kolb, A. (eds.): *Roman Roads. New Evidence - New Perspective*. Berlin, 53–66.
- SULEIMAN, E. 1999: Results of the archaeological excavation at Khirbat Yajuz, 1994–1996. *ADAJ 43*, 5–25.
- SYVANNE, I. 2015: *A Military History of Late Rome 284 to 361*. Barnsley.
- TERRENATO, N. 2008: The cultural implications of the Roman conquest. In: Bispham, E. (ed.): *Roman Europe 1000 BC-AD 400*. The short Oxford History of Europe, 234–264.
- TREATGOLD, W. 1995: *Byzantium and Its Army 284 - 1081*. Stanford.
- WALMSLEY, A. 1992: Vestiges of the Decapolis in north Jordan during the late antique and early islamic period. *ARAM Periodical 1992 4/1*, 343–355.
- WALMSLEY, A. 2007: *Early Islamic Syria: An Archaeological Assesmant*. London.
- WATSON, P. 1996: Pella Hinterland Survey 1994: Preliminary Report. *Levant 28*, 63–76.
- WATSON, P. – TIDMARSH, J. 1996: Pella/Tell al-Husn excavations 1993: The University of Sydney – 15th Season. *ADAJ 40*, 293–313.

WENNING, R. 1992: The Nabateans in the Decapolis/Coele Syria. *ARAM Periodical* 1992 4/1, 79–99.

WENNING, R. 1994: Die Dekapolis und die Nabatäer. *Zeitschrift des Deutschen Palästina-Vereins* 110, 1–35.

Seznam příloh

Přílohy 1 - tabulky

Tab. 3.3 Jižní Haurán.....	101
Tab. 3.4 Bazaltová poušť.....	102
Tab. 3.5 Oáza Azraq.....	103
Tab. 3.6 Severní stepi.....	104
Tab. 3.7 Jordánská Dekapole.....	106
Tab. 3.8 Saudská Arábie.....	107
Tab. 4.2 Charakter vymezení města.....	108

Přílohy 2 - obrázky

Obr. 1 <i>Via Nova Traiana</i> - nedaleko Kasru el-Bai'j (KENNEDY 2004, Fig. 9.17).....	109
Obr. 2 Věž (<i>Turris</i>) - Kasr el-Huweinit - <i>Via Severiana</i> (KENNEDY 1997, Fig. 15).....	109
Obr. 3 Silniční stavební nápis - Kasr el-Azraq (KENNEDY 2004, Fig. 7.5a).....	110
Obr. 4 Křížová klenba - <i>Praetorium</i> v Umm el-Džimalu (vlastní archiv).....	110
Obr. 5 Konzole - Kasárna v Umm el-Džimalu (vlastní archiv).....	111
Obr. 6 Věž uvnitř ohrazeného dvora - Kasr el-Uweimid (KENNEDY 2004, Fig. 7.8b).....	111
Obr. 7 <i>Praesidium</i> - Kasr Aseichin (KENNEDY 2004, Fig. 7.11).....	112
Obr. 8 <i>Castellum (quadriburgium)</i> - Deir el-Kahf (KENNEDY – RILEY 1990, Fig. 125).....	112
Obr. 9 <i>Castrum</i> - Karyat el-Hadid (KENNEDY 2004, Fig. 10.13, podle PA II., Fig. 842).....	113
Obr. 10 <i>Principium</i> - Kasr el-Azraq (KENNEDY 2004, Fig. 7.4a).....	113
Obr. 11 Kasárna (<i>Kastellos</i>) - Kasr el-Bai'j (PARKER 1986, Fig. 7).....	114
Obr. 12 <i>Castellum</i> - Umm el-Džimal (KENNEDY – RILEY 1990, Fig. 130).....	114
Obr. 13 Kasárna - Umm el-Džimal (KENNEDY 2004, Fig. 9.12).....	115
Obr. 14 Plán města - Umm el-Džimal (KENNEDY 2004, Fig. 9.7a).....	115
Obr. 15 Věž uvnitř ohrazeného dvora - Kasr Burqu (ARCE 2015, Fig. 9.10b).....	116
Obr. 16 Věž uvnitř ohrazeného dvora - Kasr Ajn el-Bejda (KENNEDY 2004, Fig. 7.12).....	116

Obr. 17 <i>Castrum a castellum (quadriburgium)</i> - Kasr el-Azraq - letecký snímek RAF z roku 1922 (KENNEDY 2004, Fig. 7.2, Crawfordův archiv, Oxford).....	117
Obr. 18 Lokalita Chirbet Khaw - letecký snímek RAF z roku 1953 (KENNEDY 2004, Fig. 10.8, APA 53/HAS 54.034).....	117
Obr. 19 Lokalita Chirbet es-Samra (KENNEDY – RILEY 1990, Fig. 146).....	118
Obr. 20 Lokalita Karyat el-Hadid - podle leteckých snímků z let 1918. 1951 a 1953.....	118
(KENNEDY 2004, Fig. 10.12)	
Obr. 21 <i>Quadriburgium</i> - Kasr el-Hallabat - jednotlivé stavební fáze od přelomu 2. a 3. st. n. l. do 8. st. n. l. (ARCE 2009, Fig. 2).....	119
Obr. 22 Pevnost - Pella - pahorek Tell al-Husn (WATSON – TIDMARSH 1996, Fig. 2)....	119

Přílohy 3 - grafy

Graf 1 Druhy nápisů vojenského charakteru na území arabského limitu (jazyk).....	120
Graf 2 Druhy nápisů vojenského charakteru na území arabského limitu (období).....	120
Graf 3 Druhy nápisů vojenského charakteru na území Dekapole (jazyk).....	121
Graf 4 Druhy nápisů vojenského charakteru na území Dekapole (období).....	121

Přílohy 4 - mapy

Mapa 1 Zájmová oblast s hranicemi států a zkoumaného území s lokalitami (včetně Dumat al-Jandal).....	123
Mapa 2 Topografie a vodní plochy v severozápadní části Jordánska.....	124
Mapa 3 Přibližné hranice římských provincií v jižní Levantě v 1. pol. 2. st. n. l.	125
Mapa 4 Přibližné hranice římských provincií v jižní Levantě v 5. st. n. l.	126
Mapa 5 Síť cest na území arabského limitu (podle KENNEDYHO 1997, Fig. 2).....	127
Mapa 6 Podrobná Mapa zkoumaného území s vyznačenými oblastmi a lokalitami.....	128
Mapa 7 Typy vojenských staveb a <i>vici</i> na území arabského limitu a Dekapole.....	129
Mapa 8 Nápisů vojenského charakteru na území arabského limitu a Dekapole.....	130
Mapa 9 Městské opevnění a síť cest v rámci měst Dekapole (podle GREGORATTIHO 2011, Fig. 2).....	131

Přílohy 1 - tabulky

3. Fortifikace

Tab. 3.3 Jižní Haurán

Název lokality/souřadnice	Období	Typy staveb	Nápisy	Keramika
Kasr el-Bai'j (32°22'05.43"S 36°20'32.83"V)	pozdně římské římsko-byzantské raně islámské	kasárna (<i>kastellos</i>) (41×41 m, c. 0,17 ha) a dvě cisterny	411–12 (řecký)	pozdně římská římsko-byzantská umajjovská
Umm el-Džimal (32°19'37.72"S 36°22'16.63"V)	nabatejské antoninovské severovské pozdně římské římsko-byzantské raně islámské	<i>castellum</i> (95×112 m, c. 1 ha) kasárna (<i>kastellos</i>) (55×34 m, c. 0,2 ha) <i>praetorium</i> rezervoár městské opevnění vicus, cisterny	177–180 n. l. (latinský) - nejstarší stavební nápís 368 n. l. (latinský) 371 n. l. (latinský) 412–13 n. l. (řecký) - nejmladší stavební nápís druhá pol. 6. st. n. l. - Ghassanové	1. až 8. st. n. l.
Umm el-Quttein (32°18'53.73"S 36°37'46.07"V)	nabatejské pozdně římské římsko-byzantské raně islámské	<i>castrum</i> (156×120 m, c. 1,87 ha) vicus, dva rezervoáry, několik cisteren, kostel a další civilní stavby	1. st. n. l. (řecký) přelom 2. a 3. st. n. l. (latinský) pol. 4. st. n. l. (řecký) nabatejské a řecké náhrobní nápisy šest milníků (293–305 a 317-324) 2. až 4. st. n. l. (latinský) - Džebel Ku'eis (4km)	1. až 8. st. n. l.

Tab. 3.4 Bazaltová poušť

Název lokality/souřadnice	Období	Typy staveb	Nápisy	Keramika
Chirbet Umm el-Menara (32°12'30.37"S 36°41'06.87"V)	římsko-byzantské	„policejní stanice“ cisterna	334 n. l. (latinský)	X
Jathum (32°34'48.06"S 37°18'18.00"V)	X	X	safajská, kúfska a řecká graffiti	X
Deir el-Kahf (32°16'51.98"S 36°50'16.69"V)	nabatejské severovské pozdně římské římsko-byzantské	věž (2,28×1,8 m) s rezervoárem <i>castellum (quadriburgium)</i> (60×60 m, c.0,36 ha) s cisternou vicus?, další stavby, několik dalších cisteren, rezervoár a přehrada	přelom 3. a 4. st. n. l. (řecký) 306 n. l. (latinský) 348/9 n. l. (řecký) 367–375 n. l. (latinský)	1. až 8. st. n. l.
Deir el-Qinn (32°20'45.82"S 36°55'15.45"V)	nabatejské pozdně římské	<i>castellum</i> (73×56 m) s vnitřní věží (c. 7 m ²) rezervoár další stavby, cisterny, umělé kanály	graffito (řecky)	1. až 4. st. n. l. nabatejská ESA
Kasr Burqu (32°36'30.38"S 37°57'44.04"V)	římské islámské	věž (12×8 m) uvnitř ohrazeného dvora (30×30 m) přehrada	700 n. l. (arabský) řecká a safajská graffiti	X

Tab. 3.5 Oáza Azraq

Název lokality/souřadnice	Období	Typy staveb	Nápisy	Keramika
Azraq Šišam (31°50'05.19"S 36°49'08.99"V)	severovské pozdně římské římsko-byzantské	rezervoár další stavby možné lázně	X	X
Kasr Ajn el-Bejda (31°52'54.88"S 36°55'13.53"V)	římské	věž (5,14 m ²) uvnitř ohrazeného dvora (21×16 m)	safajské graffito	X
Kasr Ajn es-Sol (31°53'38.93"S 36°50'45.07"V)	římské? raně islámské	stavba nejasného původu	severovský milník	X
Kasr Aseichin (31°56'45.48"S 36°57'07.00"V)	nabatejské pozdně římské římsko-byzantské	<i>praesidium</i> (23×23m, c. 0,04 h)	X	1. až 4. st. n. l. od pol. 6. do 7. st. n. l.
Kasr el-Azraq (Basie) (31°52'48.87S 36°49'38.60"V)	antoninovské? severovské pozdně římské římsko-byzantské islámské	<i>castrum</i> (100×125 m, c. 1,25 ha) <i>castellum (quadriburgium)</i> (79×72 m, c. 0,57ha)	c. 300 n. l. (latinský) 273 n. l. (latinský) 326–333 n. l. (latinský) 333 n. l. (latinský) 323–333 n. l. (latinský) milníky	přelom 2. a 3. st. n. l. až do pol. 4. st. n. l.
Kasr el-Uweinid (31°47'05.94"S 36°44'00.93"V)	severovské pozdně římské islámské?	věž (10 m ²) uvnitř ohrazeného dvora (65×44 m, c. 0,25 ha) věž (12 m ²)	200–202 n. l. (latinský) 201 n. l. (latinský)	přelom 1. a 2. st. n. l. od pol. 2. do 4. st. n. l.

Tab. 3.6 Severní stepi

Název lokality/souřadnice	Období	Typy staveb	Nápisy	Keramika
Al-Madwar (32°17'14.58"S 35°59'51.25"V)	římské	vesnice	2. až 4. st. n. l. (řecký) přelom 2. a 3. st. n. l. (latinský)	X
Al-Qihati (32°10'33.32"S 36°19'9.42"V)	nabatejské římské	pevnost (39×37,5×38,5×33,5 m, c. 0.14 ha)	X	1. až 6. st. n. l.
El-Fedein (Mafrak) (32°20'42.02"S 36°12'02.44"V)	nabatejské pozdně římské římsko-byzantské raně islámské	prehistorický tel stavba s kostelem rezervoár vicus?, další stavby z raně islámského období	několik milníků	X
Chirbet Ajn (32°16'23.21"S 36°03'31.52"V)	nabatejské pozdně římské římsko-byzantské raně islámské	prehistorický tel pevnost s cisternou (48×39 m, c. 0,19 ha) cisterny, vesnice monumentální volně stojící římský hrob	X	2. až 1. st. př. n. l. 1. až 2. st. n. l. (sigillata) 3. st. n. l. 6. až 7. st. n. l.
Chirbet Khaw (32°05'26.02"S 36°07'59.26"V)	nabatejské pozdně římské římsko-byzantské raně islámské	<i>castellum (quadriburgium)</i> (100×100×94×88 m, c. 0,93 ha) karavanseráj vicus (c. 5,5 ha)	X	přelom 1. a 2. st. n. l. až 3. st. n. l. pozdní 6. st. n. l. až 8. st. n. l.
Chirbet es-Samra (32°10'49.27"S 36°09'42.70"V)	nabatejské severovské pozdně římské římsko-byzantské	<i>castellum (quadriburgium)</i> (60×65 m, c. 0,39 ha) dvě věže v okolí městské opevnění vicus (c. 6 ha)	367–375 n. l. (latinský) řecké graffito	přelom 2. a 3. st. n. l. až umajjovská

Název lokality/souřadnice	Období	Typy staveb	Nápisy	Keramika
Kal'at Zarká (Zarká) (32°03'57.49"S 36°05'00.17"V)	římské	X	253–259 n. l. (latinský)	X
Karyat el-Hadid (Zarká) (32°02'57.04"S 36°05'08.76"V)	pozdně římské římsko-byzantské	<i>castrum</i> (158×105 m, c. 1,7 ha) <i>castrum</i> (174×207 m, c. 3,6 ha) vicus	X	konec 2. až 5. st. n. l.
Kasr el-Hallabat (32°05'34.33"S 36°19'40.72"V)	nabatejské severovské pozdně římské římsko-byzantské raně islámské	<i>quadriburgium</i> (38×38 m, c. 0,14 ha) rezervoár další stavby, cisterny a mešita	213/4 n. l. (latinský) 491–518 n. l. (řecký) - 100 popsaných kamenných bloků (císařský edikt) 529 n. l. (řecký) nabatejský a řecký epitaf (1. až 2. st. n. l.)	1. až 8. st. n. l.
Rihab (32°19'28.47"S 36°05'25.13"V)	římské	X	2. až 4. st. n. l. (řecký)	X
Thugrat el-Džubb (32°16'19.69"S 36°13'38.04"V)	římské	stavby cisterny	X	X

Tab. 3.7 Jordánská Dekapole

Název lokality/souřadnice	Období	Typy staveb	Nápisy	Keramika
Al-Birah (32°9'46.18"S 36°0'38.17"V)	římské	kasárna?	X	X
Gadara (Umm Qeis) (32°39'20.11"S 35°40'41.22"V)	římské	X	102–115 n. l. (bilingvální - latina a řečtina)	X
Gadora (Salt) (32°2'23.17"S 35°43'32.35"V)	římské	X	2. st. n. l. (latinský)	X
Gerasa (Džeraš) (32°16'54.89"S 35°53'27.18"V)	raně římské pozdně římské římsko-byzantské	vojenský tábor?	1. st. n. l. (bilingvální - latina a řečtina) 1. st. n. l. (bilingvální - latina a řečtina) 1. st. n. l. (latinský) 118/9 n. l. (latinský) 130 n. l. (latinský) množství řeckých a latinských nápisů zmiňujících III. legii <i>Cyrenaica</i> z 2. a 3. st. n. l. 533 n. l. (řecký)	X
Jajuz (32°2'2.01"S 35°51'24.72"V)	římské	X	řecký	X
Philadelphie (Ammán) (31°57'15.64"S 35°56'4.75"V)	římské	X	2. st. n. l. (latinský) 222–235 n. l. (řecký) 238–244 n. l. (řecký) 245 n. l. (latinský)	X

Název lokality/souřadnice	Období	Typy staveb	Nápisy	Keramika
Tell Faysal (32°13'13.27"S 35°53'43.71"V)	severovské pozdně římské	pevnost? (31,5×37-40 m, c. 0,126 ha)	X	přelom 2. a 3. st. n. l. až 4. st. n. l.
Umm er-Rumman (32°09'57.06"S 35°50'2.67"V)	římské	vesnice	1. až 3. st. n. l. (latinský)	X

Tab. 3.8 Saudská Arábie

Název lokality/souřadnice	Období	Typy staveb	Nápisy	Keramika
Dumat al-Džandal (29°48'35.15"S 39°52'02.51"V)	nabatejské raně římské pozdně římské římsko-byzantské	věž opevnění	114/115 n. l.? (nabatejský) 135/136 n. l. (nabatejský) 3. st. n. l. (latinský) nabatejské, nabatejsko- arabské, raně arabské	1. až 4. st. n. l. mince (Licinius)

4. Městské opevnění

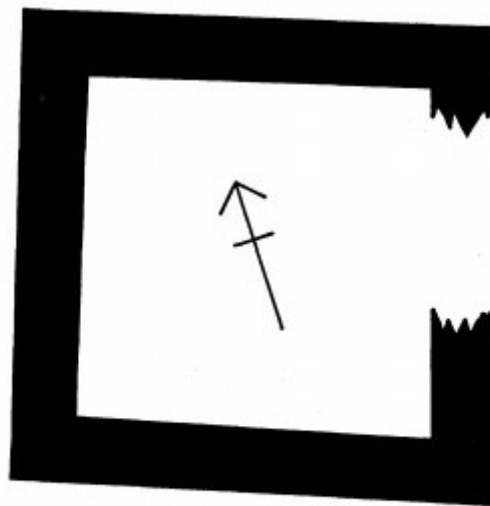
Tab. 4.2 Charakter vymezení města

Název lokality/souřadnice	Období	Druh opevnění
Abila (32°40'52.24"S 35°52'10.47"V)	3. až 4. st. n. l.	městská fortifikace s věžemi
Gadara (Umm Qeis) (32°39'20.11"S 35°40'41.22"V)	helénistické raně římské pozdně římské?	městská fortifikace s věžemi
Gerasa (Džeraš) (32°16'54.89"S 35°53'27.18"V)	helénistické raně římské pozdně římské římsko-byzantské	městská fortifikace s věžemi
Hippos (32°46'32.10"S 35°39'34.45"V)	helénistické raně římské pozdně římské římsko-byzantské	městská fortifikace s věžemi a bastionem
Pella (Tabaqat Fahl) (32°26'58.29"S 35°36'55.68"V)	helénistické římské	několik pevností na okolních pahorcích
Philadelphie (Ammán) (31°57'15.64"S 35°56'4.75"V)	helénistické pozdně římské římsko-byzantské	fortifikace s věžemi okolo městské citadely
Skythopolis (Bejt Še'an) (32°30'8.84"S 35°30'7.42"V)	pozdně římské	městská fortifikace s věžemi

Přílohy 2 - obrázky

Obr. 1 *Via Nova Traiana* - nedaleko Kasru el-Bai'j (KENNEDY 2004, Fig. 9.17)

0 2 5M

Obr. 2 Věž (*Turrus*) - Kasr el-Huweinit - *Via Severiana* (KENNEDY 1997, Fig. 15)

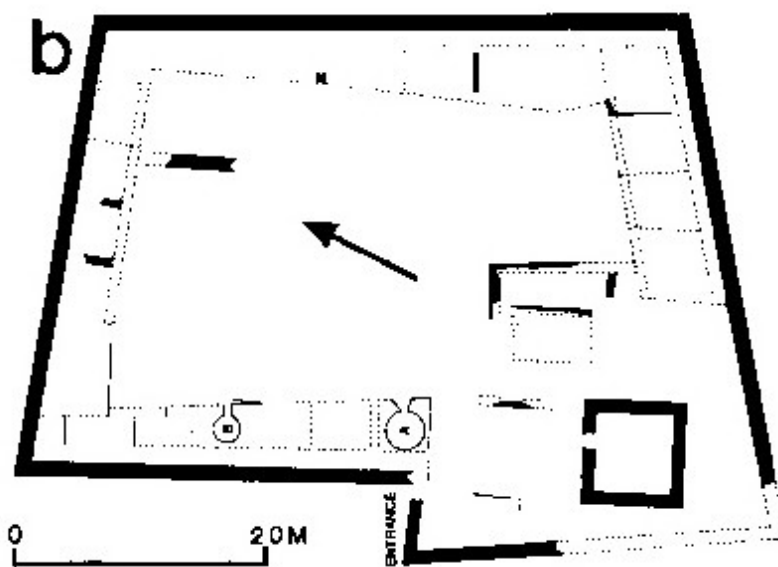
Obr. 3 Silniční stavební nápis - Kasr el-Azraq (KENNEDY 2004, Fig. 7.5a)

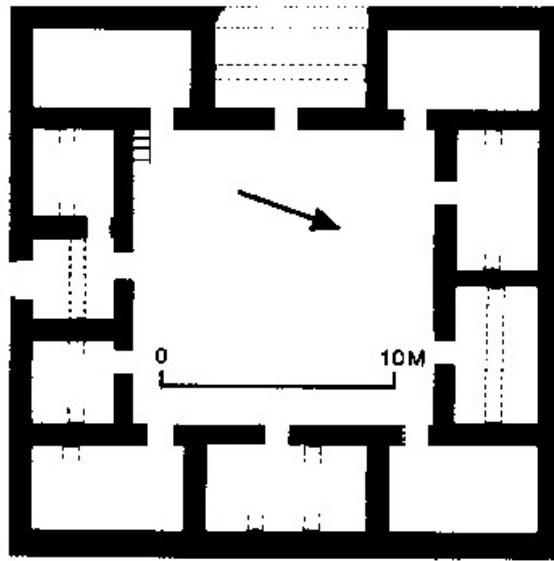
Obr. 4 Křížová klenba - *Praetorium* v Umm el Džimalu (vlastní archiv)

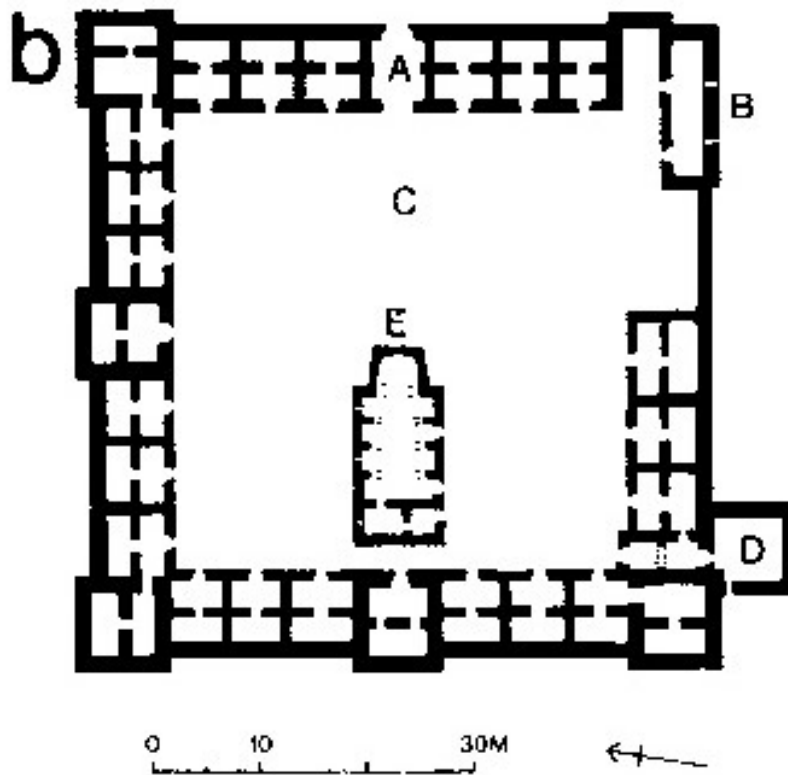
Obr. 5 Konzole - Kasárna v Umm el-Džimalu (vlastní archiv)

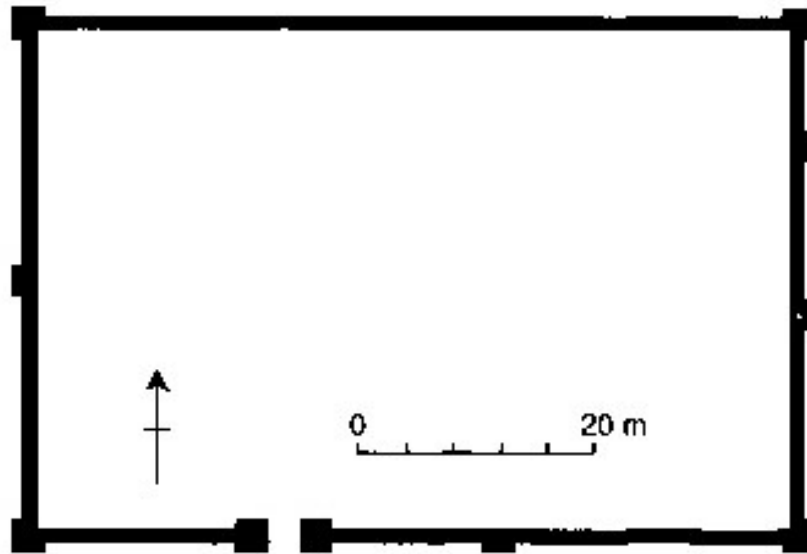
Obr. 6 Věž uvnitř ohrazeného dvora - Kasr el-Uweinid (KENNEDY 2004, Fig. 7.8b)

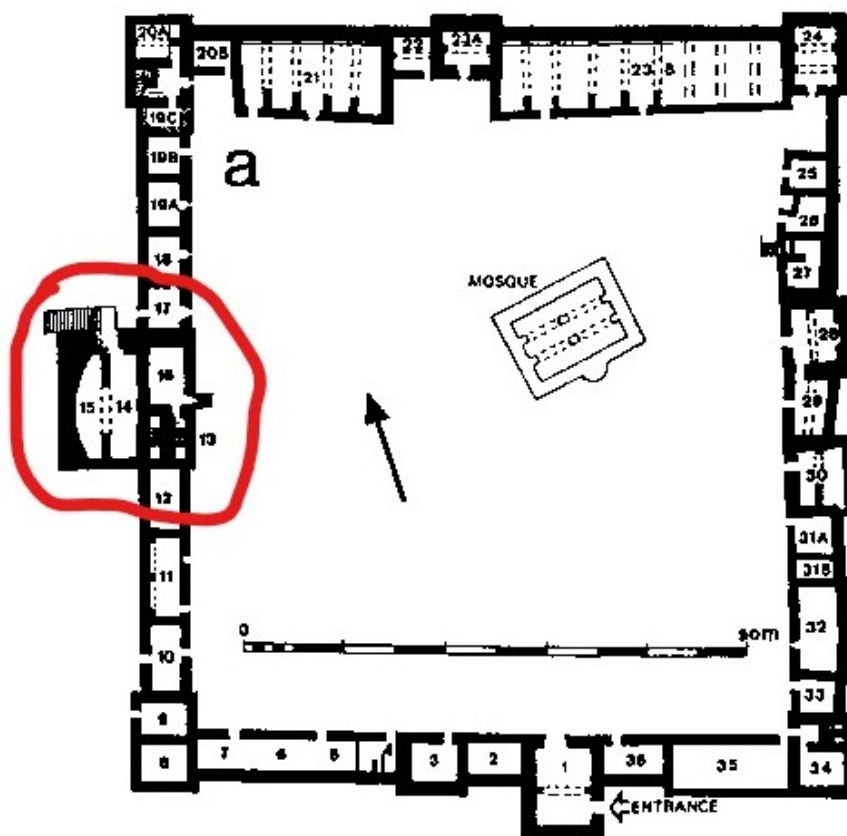
Obr. 7 *Praesidium* - Kasr Aseichin
(KENNENDY 2004, Fig. 7.11)

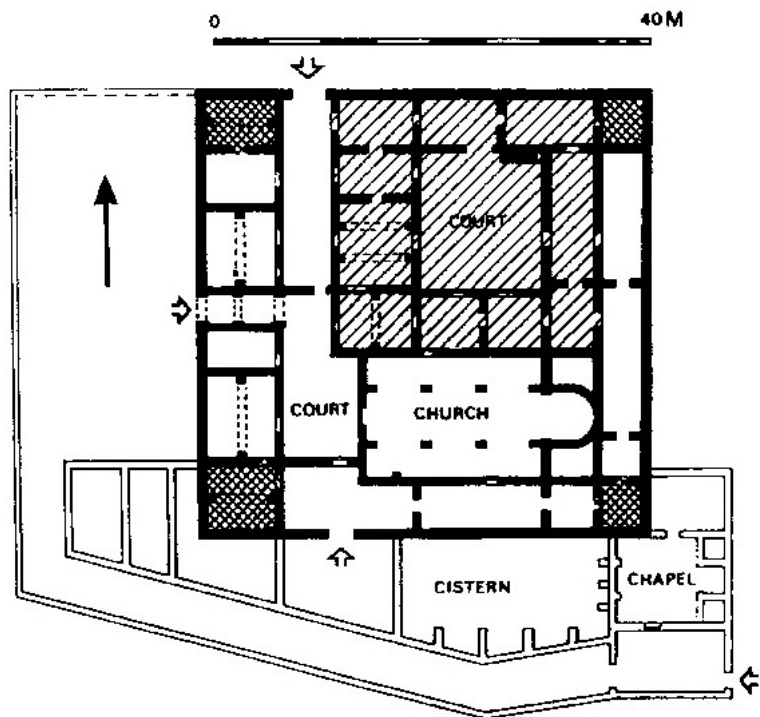
Obr. 8 *Castellum (quadriburgium)* - Deir el-Kahf
(KENNEDY – RILEY 1990, Fig. 125)

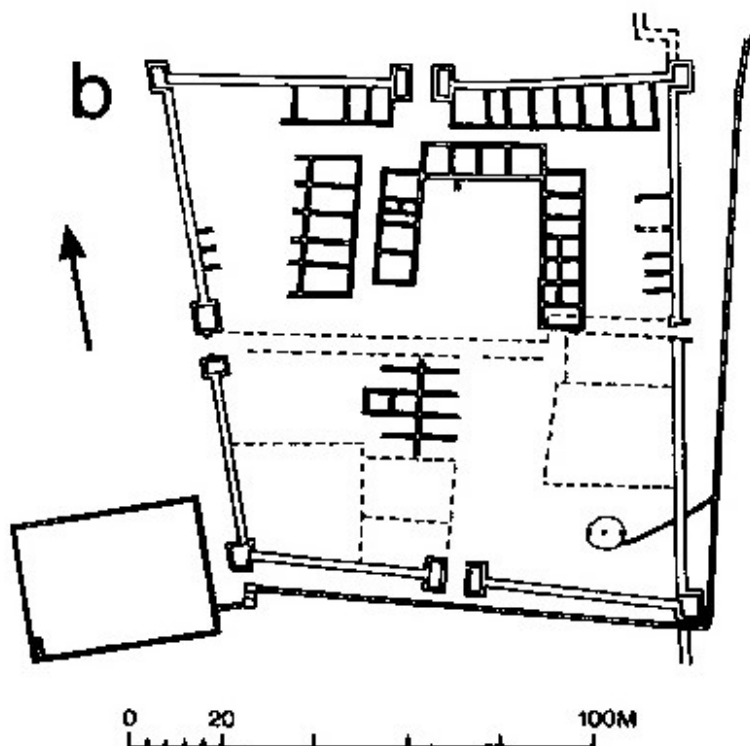
Obr. 9 *Castrum* - Karyat el-Hadid (KENNEDY 2004, Fig. 10.13, podle PA II., Fig. 842)

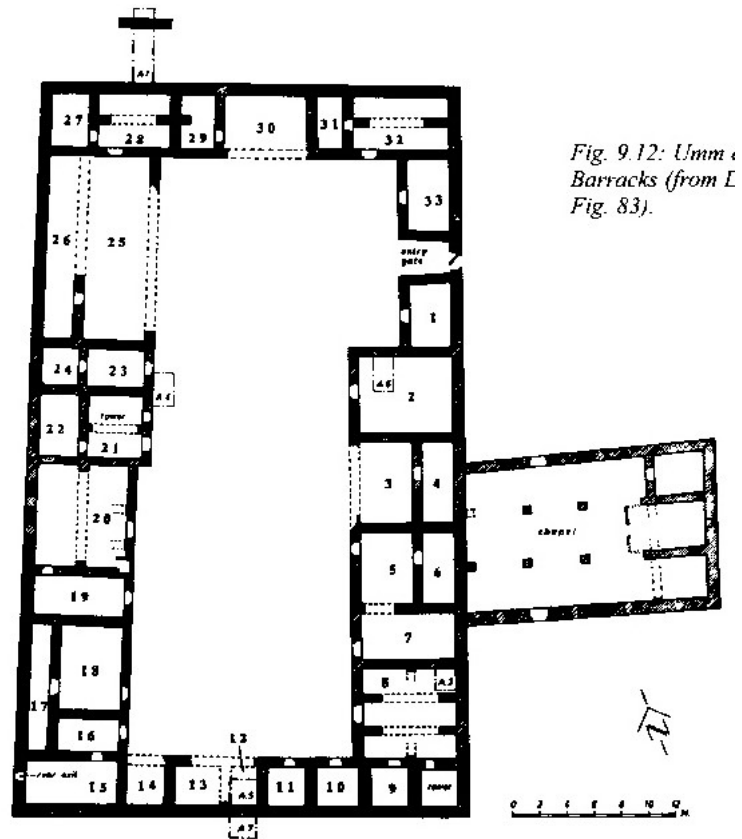
Obr. 10 *Principium* - Kasr el-Azraq (KENNEDY 2004, Fig. 7.4a)

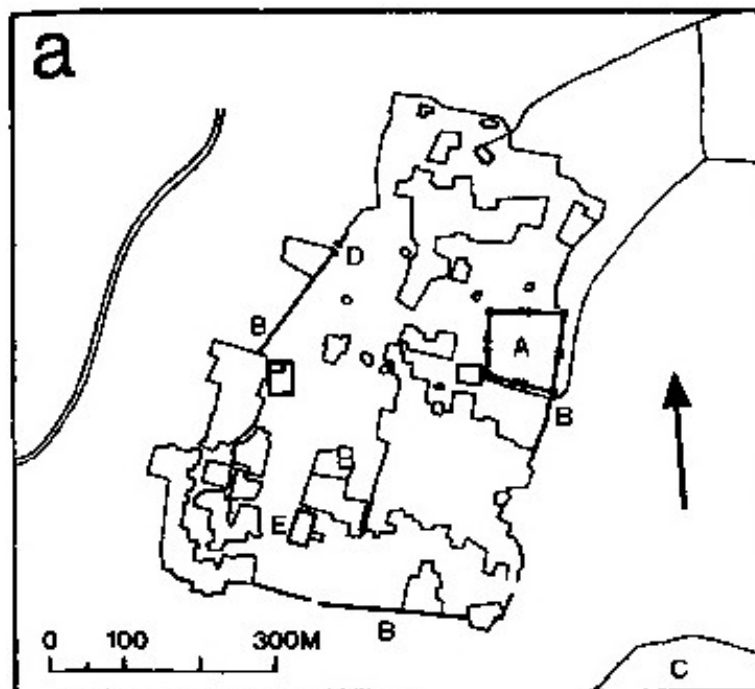
Obr. 11 Kasárna (*Kastellos*) - Kasr el-Bai'j (PARKER 1986, Fig. 7)

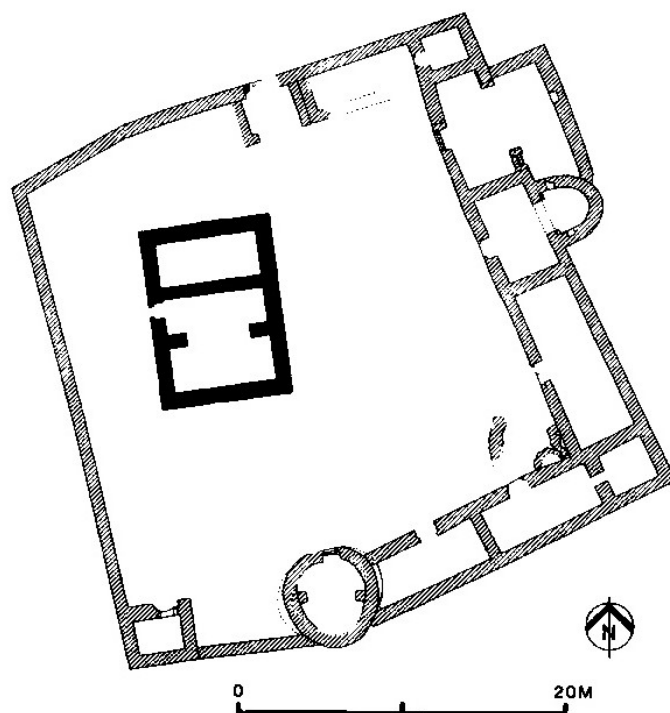
Obr. 12 *Castellum* - Umm el-Džimal (KENNEDY – RILEY 1990, Fig. 130)

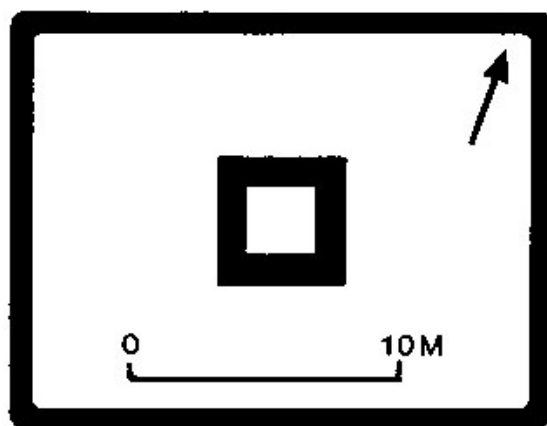
Obr. 13 Kasárna - Umm el-Džimal (KENNEDY 2004, Fig. 9.12)

Obr. 14 Plán města - Umm el-Džimal (KENNEDY 2004, Fig. 9.7a)

Obr. 15 Věž uvnitř ohrazeného dvora - Kasr Burqu (ARCE 2015, Fig. 9.10b)

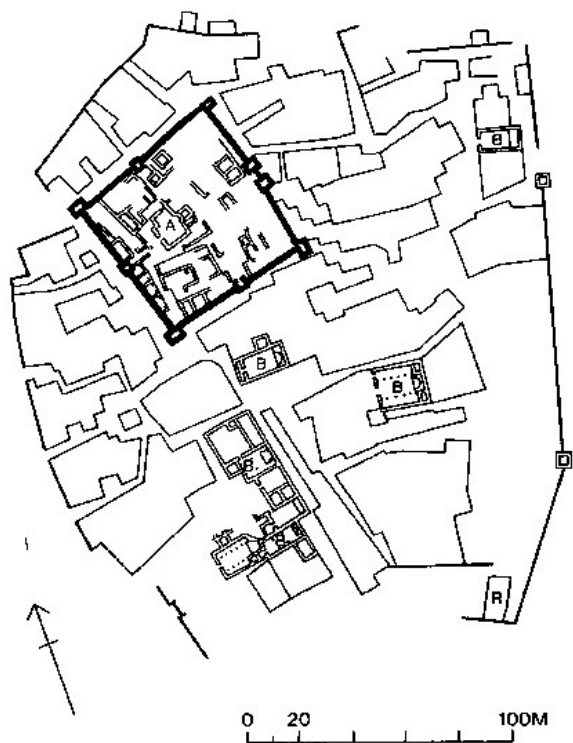
Obr. 16 Věž uvnitř ohrazeného dvora - Kasr Ajn el-Bejda (KENNEDY 2004, Fig. 7.12)

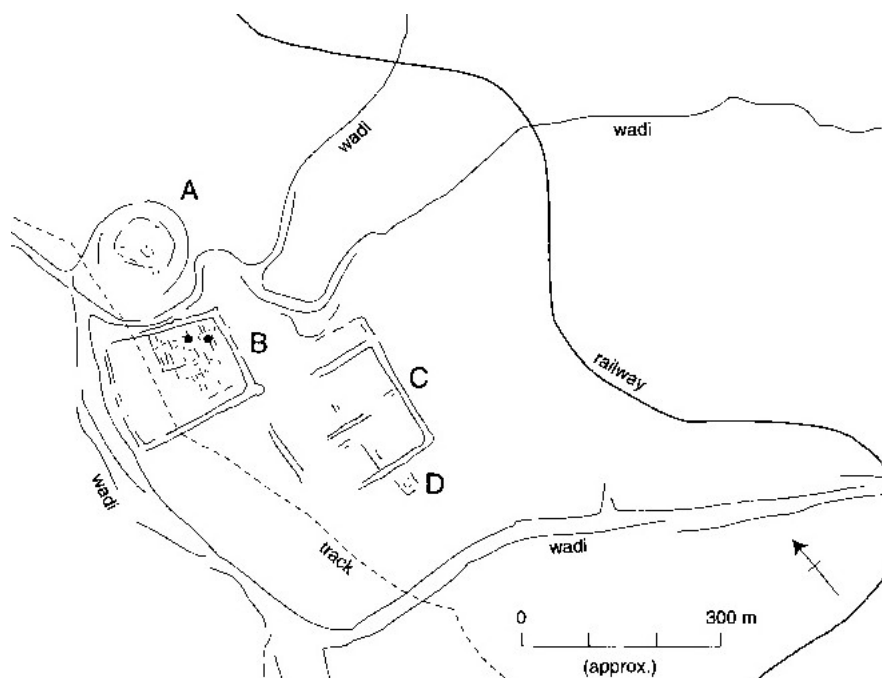
Obr. 17 *Castrum* a *castellum* (*quadriburgium*) - Kasr el-Azraq - letecký snímek RAF z roku 1922 (KENNEDY 2004, Fig. 7.2, Crawfordův archiv, Oxford)

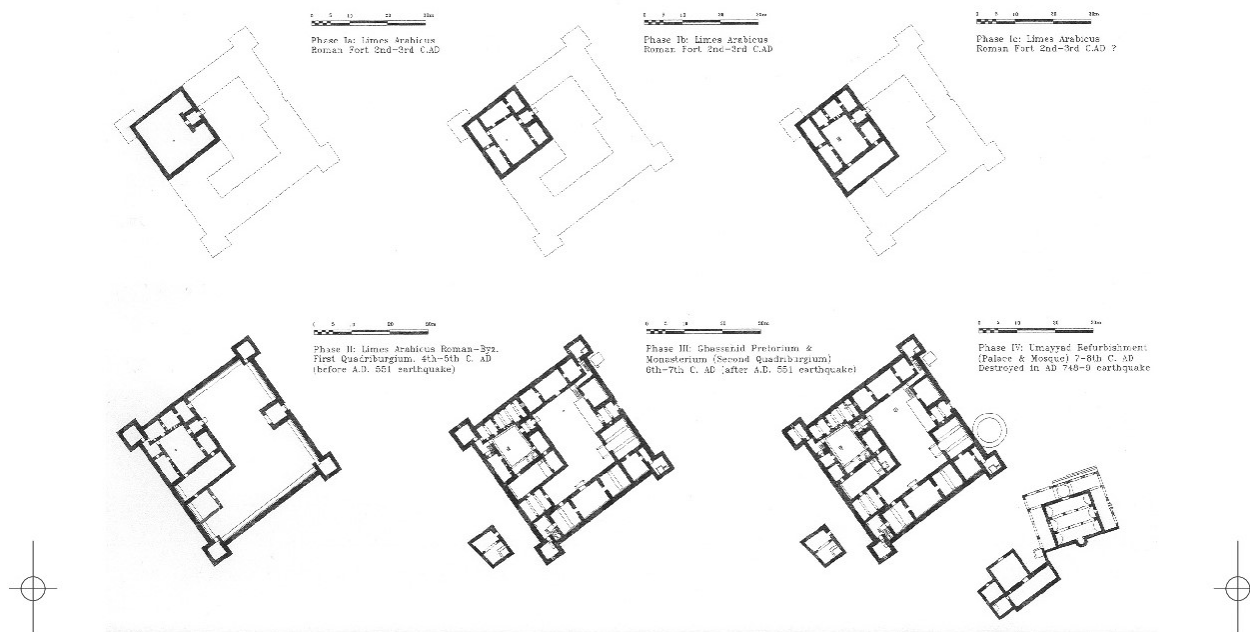
Obr. 18 Lokalita Chirbet Khaw - letecký snímek RAF z roku 1953 (KENNEDY 2004, Fig. 10.8, APA 53/HAS 54.034)

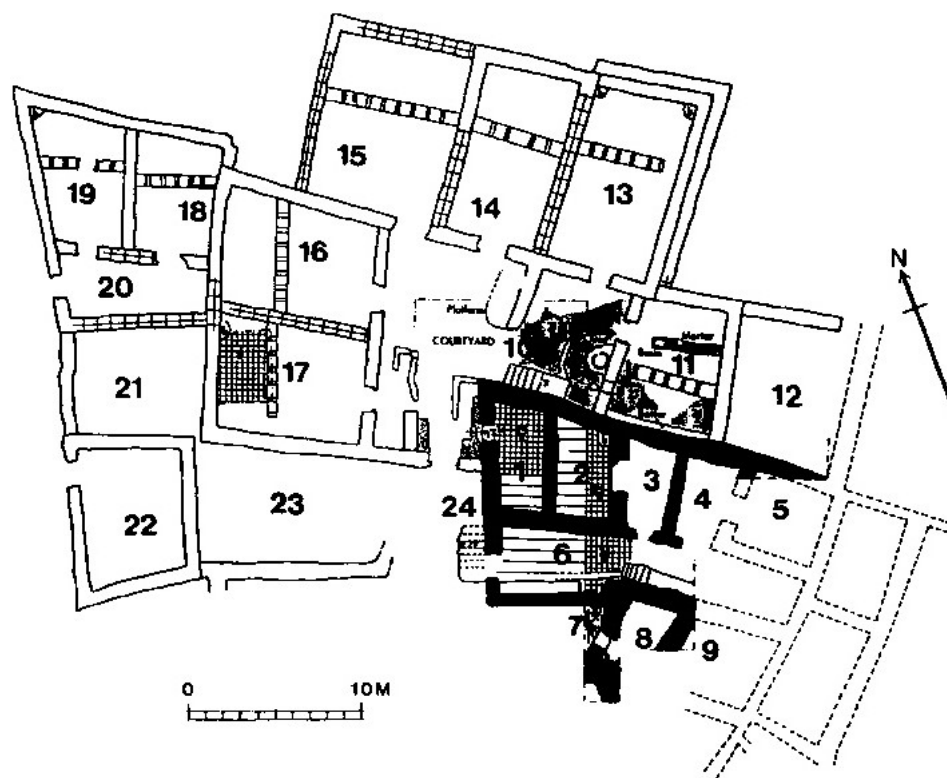
Obr. 19 Lokalita Chirbet es-Samra
(KENNEDY – RILEY 1990, Fig. 146)

Obr. 20 Lokalita Karyat el-Hadid - podle leteckých snímků
z let 1918, 1951 a 1953 (KENNEDY 2004, Fig. 10.12)

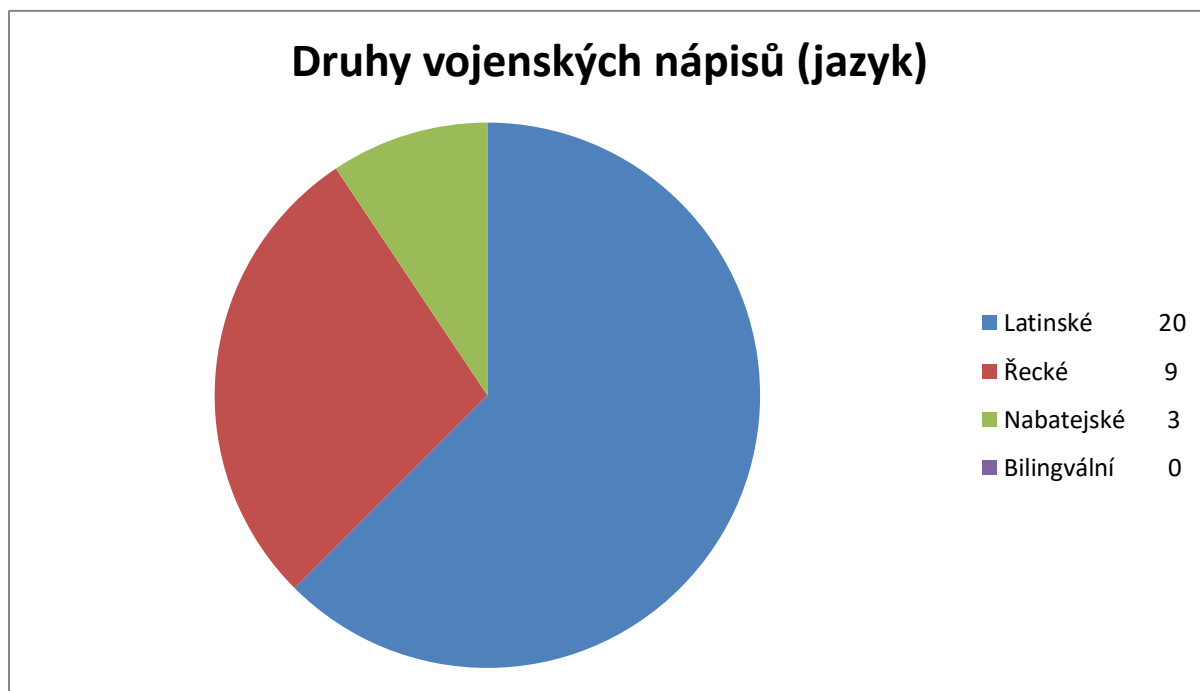
Obr. 21 *Quadrivurgium* - Kasr el-Hallabat - jednotlivé stavební fáze od přelomu 2. a 3. st. n. l. do 8. st. n. l. (ARCE 2009, Fig. 2)

Obr. 22 Pevnost - Pella - pahorek Tell al-Husn (WATSON – TIDMARSH 1996, Fig. 2)

Přílohy 3 - grafy

Graf 1 Druhy nápisů vojenského charakteru na území arabského limitu (jazyk)

Graf 2 Druhy nápisů vojenského charakteru na území arabského limitu (období)

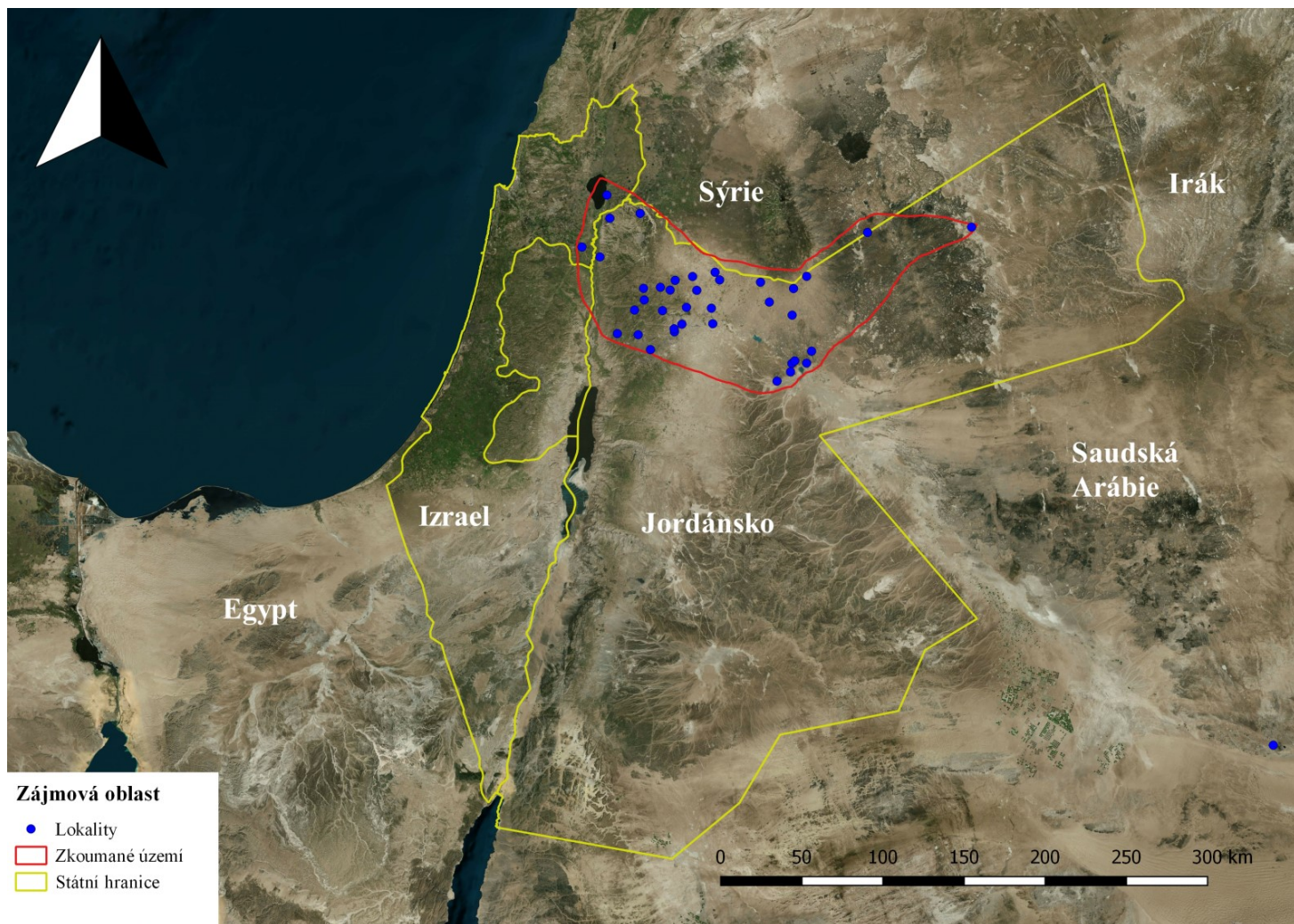
Graf 3 Druhy nápisů vojenského charakteru na území Dekapole (jazyk)

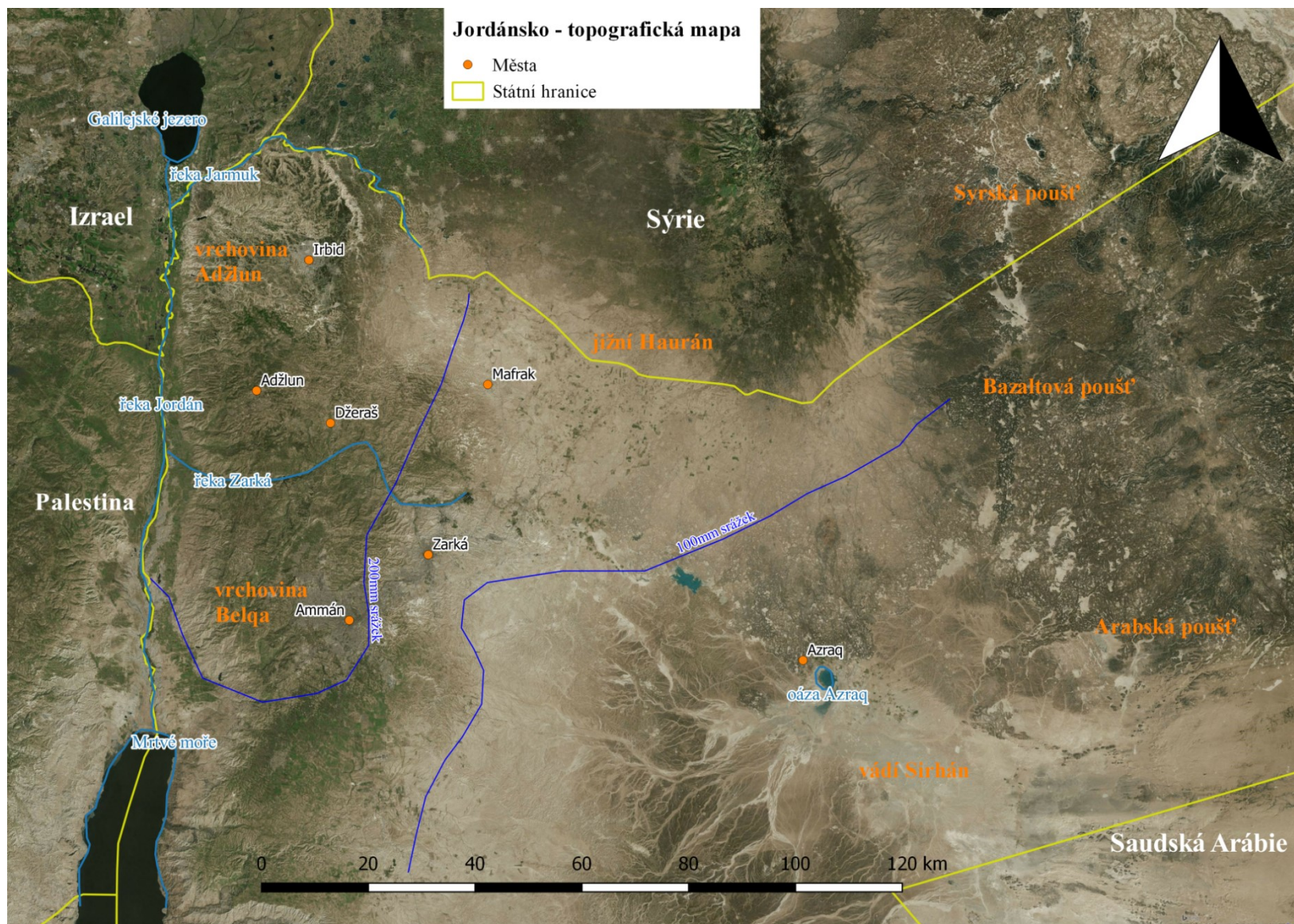
Graf 4 Druhy nápisů vojenského charakteru na území Dekapole (období)

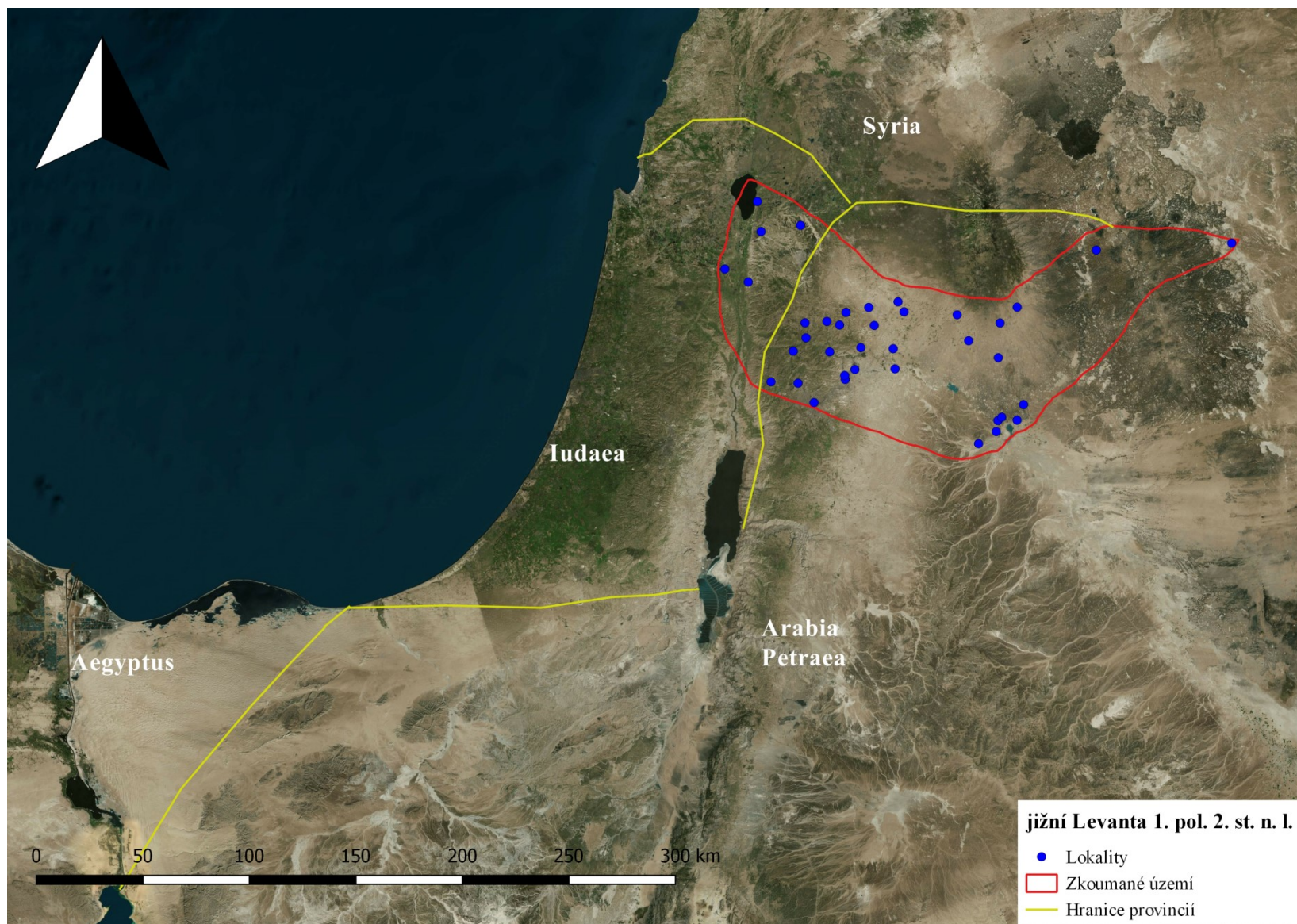
Přílohy 4 - mapy

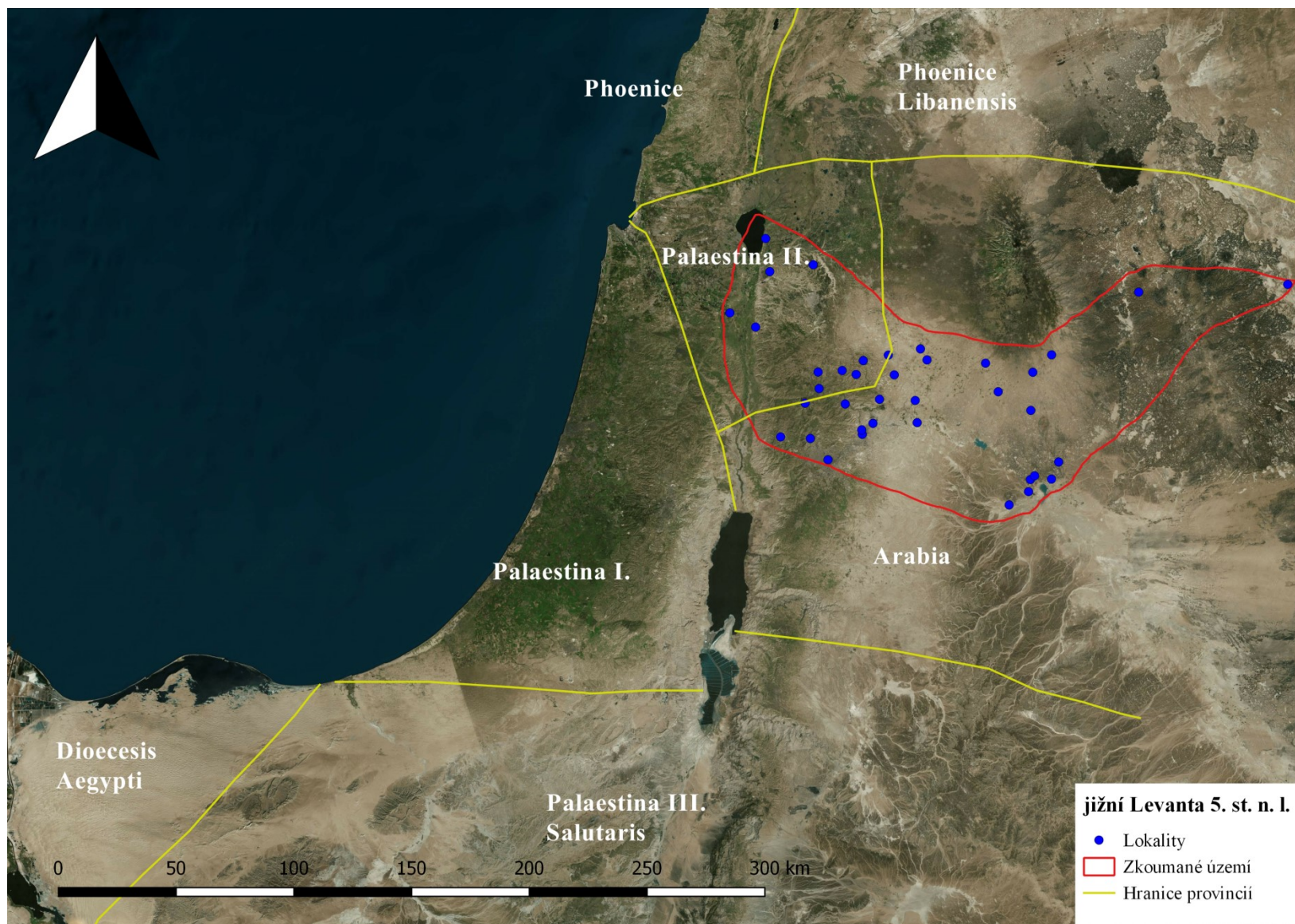
Mapa 1 Zájmová oblast s hranicemi států a zkoumaného území s lokalitami (včetně Dumat al-Džandal)

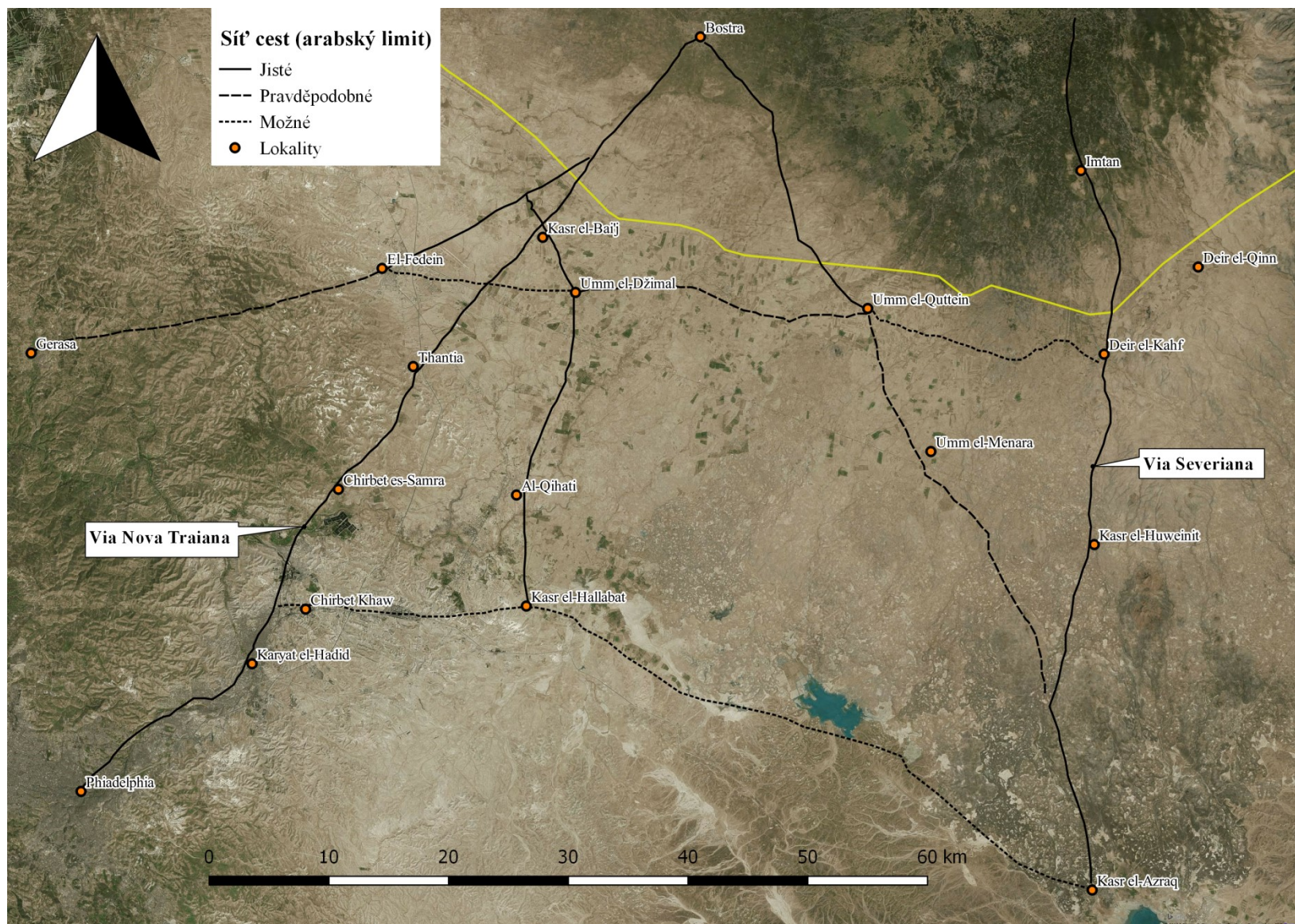
Mapa 2 Topografie a vodní plochy v severozápadní části Jordánska

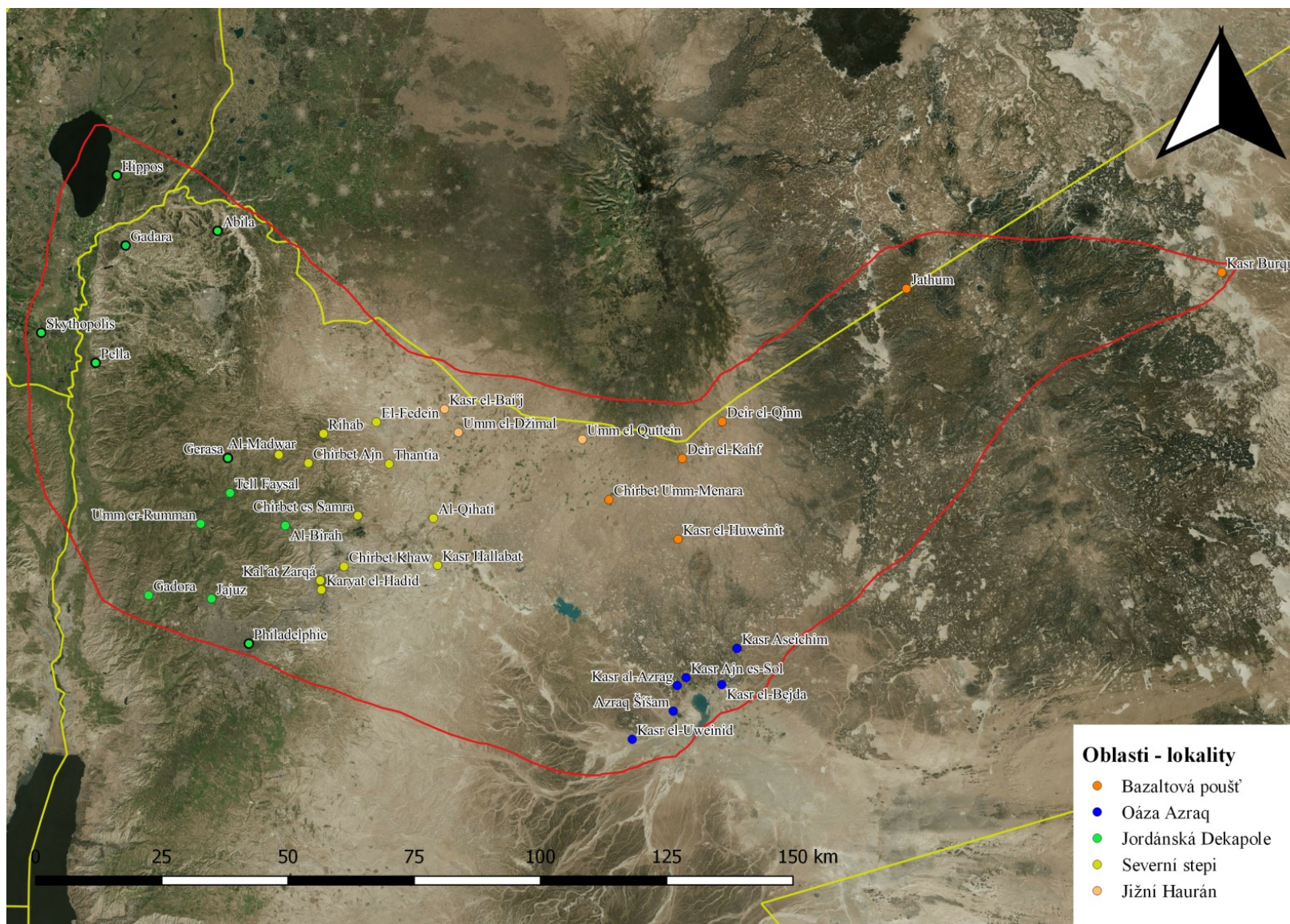
Mapa 3 Přibližné hranice římských provincií v jižní Levantě v 1. pol. 2. st. n. l.

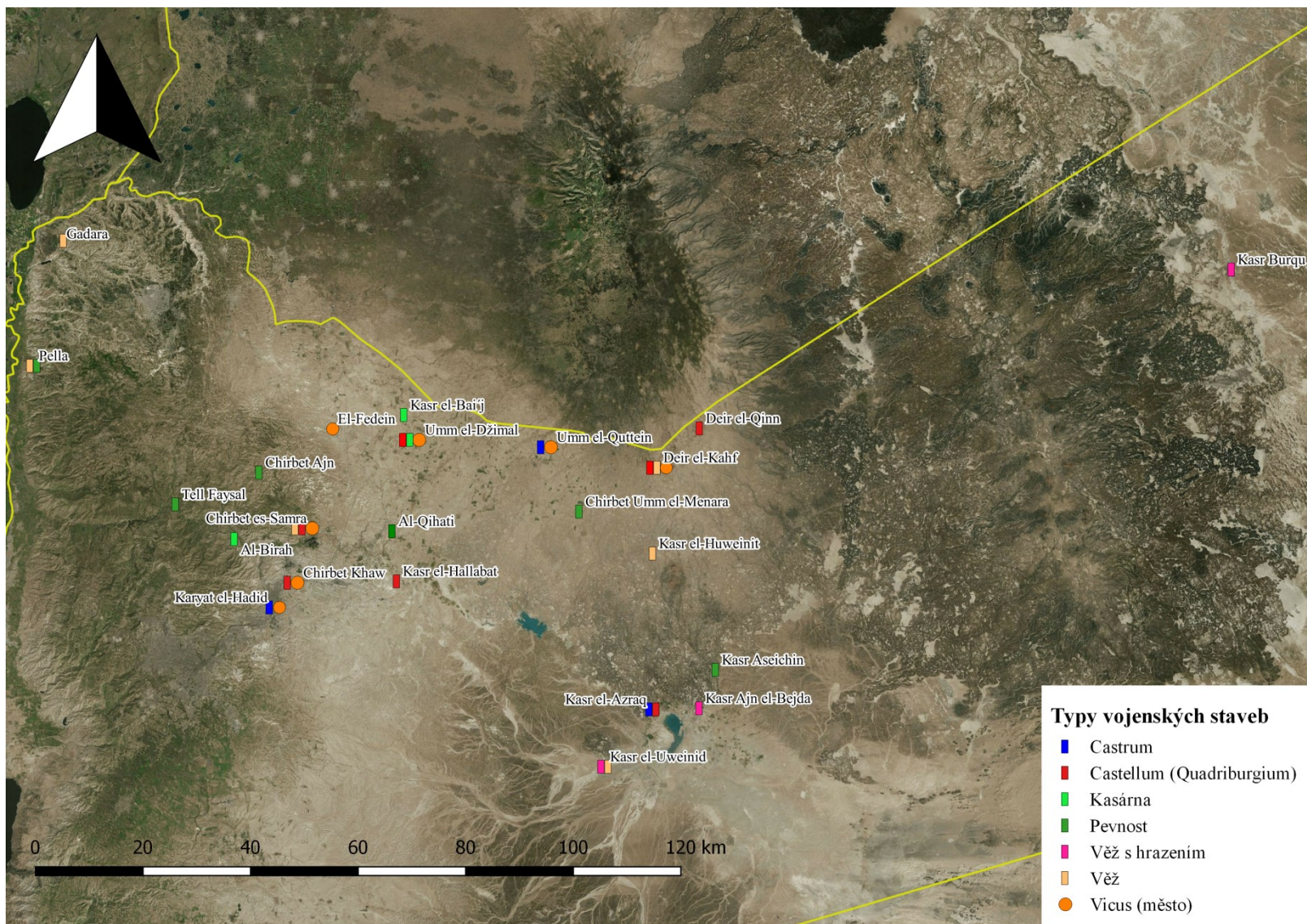
Mapa 4 Přibližné hranice římských provincií v jižní Levantě v 5. st. n. l.

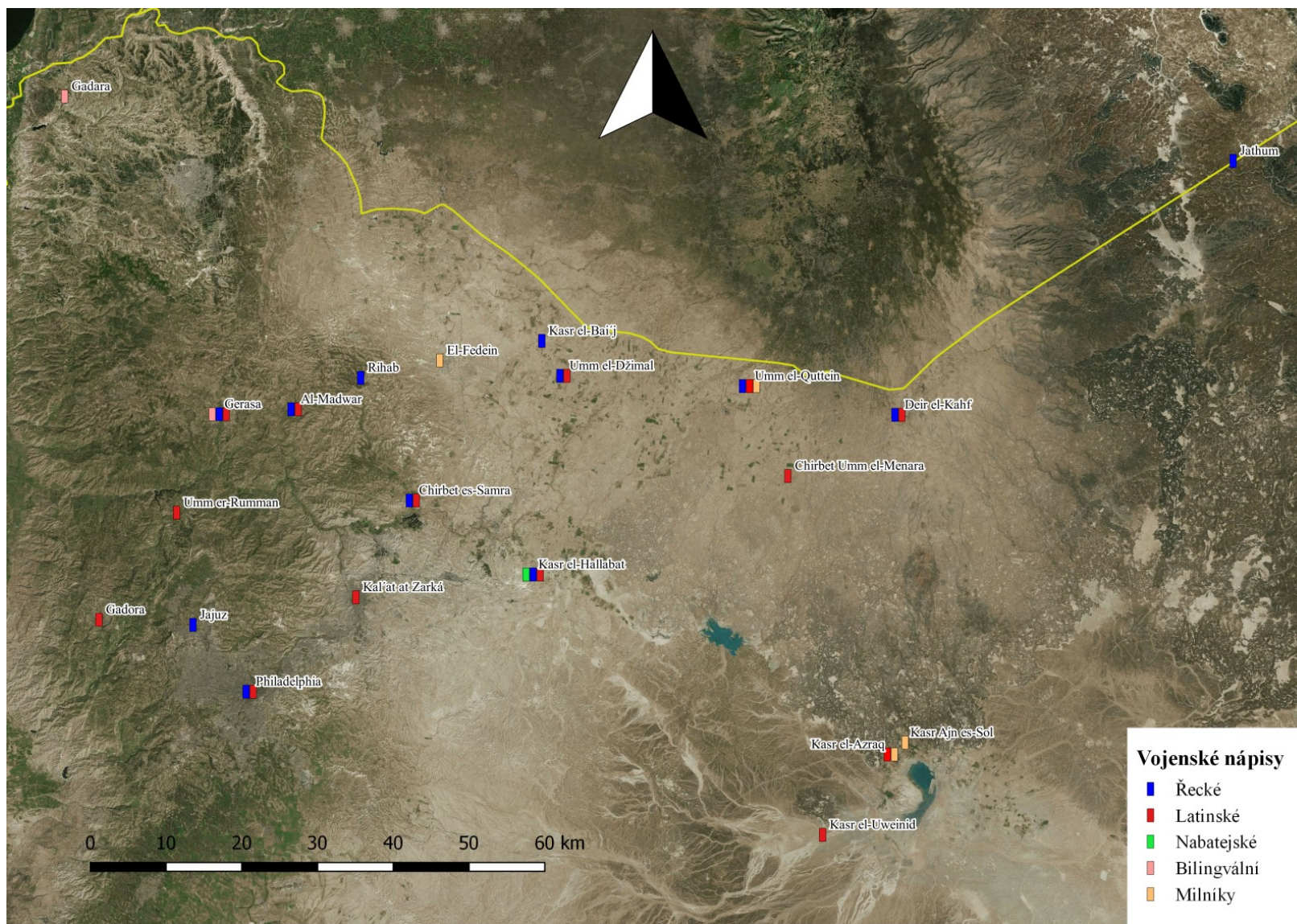
Mapa 5 Sít' cest na území arabského limitu (podle KENNEDYHO 1997, Fig. 2)

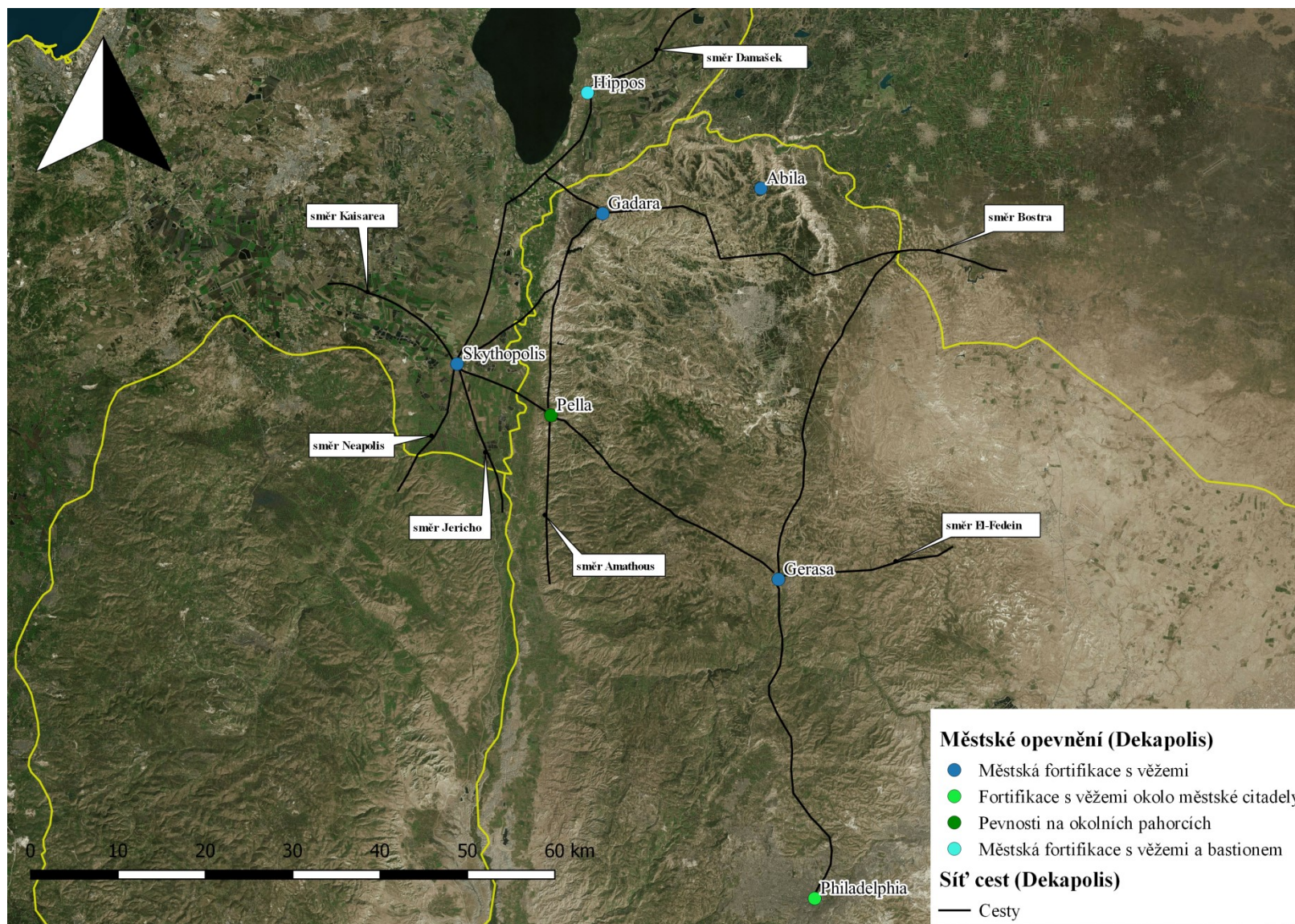
Mapa 6 Podrobná mapa zkoumaného území s vyznačenými oblastmi a lokalitami

Mapa 7 Typy vojenských staveb a vicus na území arabského limitu a Dekapole

Mapa 8 Nápisy vojenského charakteru na území arabského limitu a Dekapole

Mapa 9 Městské opevnění a sít' cest v rámci měst Dekapole (podle GREGORATTIHO 2011, Fig. 2)